

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ESKİ MİSİR'DA SİYASİ HAYAT
(I. ve XX. HANEDANLAR ARASI DÖNEMLER)

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ

HAZIRLAYAN
Emrullah ÇİÇEK

ELAZIĞ-2019

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ESKİ MİSİR'DA SİYASİ HAYAT
(I. ve XX. HANEDANLAR ARASI DÖNEMLER)

DOKTORA TEZİ

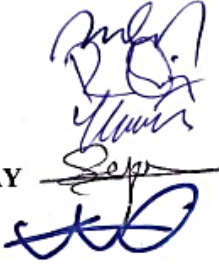
DANIŞMAN
Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ

HAZIRLAYAN
Emrullah ÇİÇEK

Jürimiz, 26/11/2019 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu Doktora tezini oy birliği ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri

1. Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ
2. Doç. Dr. Recep ÖZMAN
3. Doç. Dr. Yavuz GÜNAŞDI
4. Dr. Öğr. Üyesi Sezgin GÜÇLÜAY
5. Dr. Öğr. Üyesi Sırrı TİRYAKİ

F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun/..... tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Doktora Tezi****Eski Mısır’da Siyasi Hayat
(I. ve XX. Hanedanlar Arası Dönemler)****Emrullah ÇİÇEK****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Tarih Ana Bilim Dalı****Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı****Elazığ –2019, Sayfa: XIV+137**

Eski Mısır, tarihteki gelişmişlik düzeyini ve hayranlık uyandıran tarihi mirasını günümüze kadar aktarabilmiş etkileyici bir medeniyettir. Gizem ve ihtişamın uygarlığı olan Eski Mısır, günümüzden yaklaşık 5.000 yıl önce inşa edilmiş yapıları ve kullanmış oldukları teknolojik metotlar ile her dönem ilgi odağı olmuş ve tarihsel gizemini daima korumuştur.

Mısır siyasi tarihi, “Nom”larla başlamaktadır. Yukarı Mısır ve Aşağı Mısır’ın birleşmesiyle, monarşik bir devlet yapısı ortaya çıkmaktadır. Krallık, kuruluş aşamasından itibaren teokratik bir yapıya sahipti. Eski Mısır, devlet olarak teşekkül etmeden önce kabileler halinde yaşayan göçebe toplumlardan oluşmaktaydı. Zamanla yerleşik hayata geçen bu toplumlar, küçük beylikler kurdular. Bu beyliklere Mısırlılar’da “Sepat”, Greklerde ise “Nom” denilmektedir. Nomlar, daha önceleri Aşağı ve Yukarı Mısır’da ayrı ayrı kabileler halinde yaşamaktaydılar. Bu Nomlar, daha sonra Mısır tarihinin efsanevi lideri olarak bilinen Kral Menes (bazı kaynaklara göre ise Narmer) tarafından bir araya getirilip, devlet çatısı altında birleştirildi. Devletin başındaki kral, insanüstü bir varlık olarak kabul edilmekteydi. Bütün idari mekanizmanın başı olarak dini ve siyasi otoriteyi bünyesinde bulundururdu. Ülkesindeki her türlü işle bizzat kendisi ilgilenir, adaleti tesis eder, memurların atama ve cezai işlemleriyle kendisi alakadar olurdu.

Mısır, Afrika kıtasının kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Batısı, güneybatısı ve doğusu çöllerle kaplı olan Mısır medeniyeti, tarih öncesi dönemlere kadar uzanan bir serüvene sahiptir. Henüz yazılı belgelerle aydınlatılamamış binlerce yıllık bir süreçte oluşup biçimlenmiştir. Eski Mısır'ın doğası, ıssız sonsuzluğuyla yaşamı sürekli tehdit eden kuzeyindeki düz ve kumlu, güneyindeki dağlık ve kayalık bir çölün kıyısında uzanmaktadır. Buna karşın Mısır, Nil Nehri'nin her yıl kabarıp alçalan suları ile sulanıp, zengin ürünlerle dolup taşan, bereketli toprakların olduğu cömert bir doğadır. Nil Nehri, taşıdığı alüvyonlu malzemeleri, denize döküldüğü noktada deltasına bırakarak verimli bir arazi meydana getirmiştir. Bu sayede Mısırlılar yılda birkaç kez tarım hasadı yapmıştır. Nil Nehri, denize yaklaşırken birçok kola ayrılmaktadır. Olabildiğince geniş bir alana yayılan bu bereketli kollar sayesinde, tarım alanları sulanmakta ve zirai zenginlik artmakta idi. Artan bu zenginlik sayesinde Mısır'da siyasi istikrarın temelleri atılmıştır.

Çalışmamızda, Eski Mısır'da Birinci Hanedanlık ile Yirminci Hanedanlık arasındaki dönemlerin siyasi yapısı hakkında bilgilere yer vermeye çalışılmıştır. Eski Mısır medeniyeti ve hanedanlar döneminin siyasi özelliklerinin analitik bir yaklaşımla tespit edilmesi, Mısır tarihinin tespiti bakımından oldukça önemlidir. Mısır medeniyetinden geriye kalan arkeolojik kalıntılar, Mısır'ın siyasi durumunu birçok yönüyle ortaya koymaktadır. Bu gizemli medeniyete ışık tutabilmek için Mısır medeniyetine yön veren, ülke yönetiminde bulunan kral ve hanedanlarının araştırılması gerekmektedir. Çalışmada, ulaşabildiğimiz ölçüdeki yerli ve yabancı araştırmacıların eserleri tetkik edilip, bir durum tespiti yapıldı. Tarih biliminin metoduna uygun bir şekilde ve daha önce değinilmeyen konulara da ağırlık verilen bir tez ortaya konulmaya çalışıldı. Metin içerisinde gerekli görülen yerlerde fotoğraflar, haritalar ve tablolar kullanılarak, bilgilerin pekiştirilmesi amaçlandı.

Anahtar Kelimeler: Mısır, Firavun, Nil Nehri, Siyasi Hayat, Hanedan.

ABSTRACT**Doctoral Thesis****Political Life in Ancient Egypt (Periods between Dynasties I and XX)****Emrullah ÇİÇEK****The University of Firat****The Institute of Social Science****The Department of History****Elazığ–2019, Page: XIV+137**

Ancient Egypt is an impressive civilization that could transfer its level of development in history and its admirable historic heritage to today. Ancient Egypt, a civilization of mystery and magnificence, has been under the spotlight with its structures that were built approximately 5.000 years ago and its technological methods, and always maintained its historical mystery.

Egyptian political history starts with “Nomes”. With the merger of Upper and Lower Egypt, a monarchical government structure appeared. The kingdom had a theocratic structure since its foundations. Ancient Egypt, before its formation as a state, consisted of nomadic societies that lived in tribes. In time, these societies, transitioning to permanent settlement, founded small principalities. These principalities are called “Sepats” for Egyptians while they were called “Nomes” in Greeks. Previously, Nomes used to live separately in tribes in Lower and Upper Egypt. These Nomes were later combined and gathered under the roof of the state by King Menes (also known as Narmer in various sources), who was later known as the legendary leader of Egyptian History. The king ruling the state was regarded as a divine being. The king was also the embodiment of religious and political authority as the leader of all the executive mechanisms. The king dealt with every type of action in the country, established justice and saw to the appointment and punishment processes of officers.

Egypt is located in Northeastern Africa. The Egyptian Civilization –which is surrounded by deserts on western, southwestern and eastern sides– has an adventure that

dates back to prehistoric times. It was formed and shaped in a period that lasted for thousands of years, which has not been illuminated with written documents yet. The nature of Egypt stretches out from its north, where plain and sandy deserts ceaselessly threaten life with their desolate infinity, to the edge of a mountainous and rocky desert at its south. Nonetheless, Egypt is irrigated with the waters of the Nile, which flood and sink every year, and has a generous nature that overflows with rich goods and hosts fertile soils. The Nile has formed a fertile land by depositing the alluvial materials it carries to its delta where it flows into the sea. Thus, the Egyptians enjoyed several agricultural harvests in one year. The Nile is separated into several branches as it approaches the sea. Thanks to these fertile branches, which were spread as much as possible through the area, agricultural lands were irrigated and agricultural richness grew. Through this growing richness, the foundations of political stability in Egypt were laid.

In our study, it was aimed to present information about the political structure of the periods between Dynasty I and Dynasty XX in Ancient Egypt. In terms of identifying Egyptian History, it is of utmost importance to determine the political characteristics of the Ancient Egyptian Civilization and Dynasties Period with an analytical approach. The archeological remains left from the Egyptian Civilization reveals the political circumstances of Egypt in various aspects. To shed light on this mysterious civilization, it is necessary to investigate the Kings and Dynasties that directed the Egyptian Civilization and played roles in the administration of the country. In our study, studies of domestic and international researchers at an accessible rate were examined and an assessment was conducted. According to the method of history, a thesis, emphasizing previously unexplored topics, was put forward. Photographs, maps and tables were used in the text, where they were deemed necessary, and it was aimed to reinforce the information.

Keywords: Egypt, Pharaoh, Nile, Political Life, Dynasty

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	VI
ŞEKİLLER LİSTESİ	VIII
ÖN SÖZ	IX
KONU VE KAYNAKLAR.....	XI
1. Konu.....	XI
2. Kaynaklar	XII
GİRİŞ.....	1
I. Coğrafi Mekân	1
II. Tarih Öncesi Dönemler	9
II.1. Paleolitik ve Mezolitik Çağ’da Mısır	9
II.2. Neolitik Çağ’da Mısır.....	11
II.3. Kalkolitik Çağ’da Mısır.....	13
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. ESKİ MİSİR’DA SİYASİ HAYAT.....	16
1.1. Mısır’da Firavunun Siyasi Gücü	16
1.2. Tinitler Öncesi Dönem.....	18
1.3. Tinitler Dönemi (MÖ 3150-2686)	20
1.4. Tinitler Dönemi Hanedanlar	23
1.4.1. Birinci Hanedan Dönemi	23
1.4.2. İkinci Hanedan Dönemi	29
1.5. Eski Krallık Dönemi’nde Mısır’da Siyasi Hayat	33
1.5.1. Eski Krallık Dönemi Hanedanlar (MÖ 2686-2181)	39
1.5.1.1. Üçüncü Hanedan Dönemi.....	39
1.5.1.2. Dördüncü Hanedan Dönemi	44
1.5.1.3. Beşinci Hanedan Dönemi	47
1.5.1.4. Altıncı Hanedan Dönemi	50
1.6. Birinci Ara Dönem ve Hanedanları.....	53
1.6.1. Yedinci Hanedan Dönemi	55
1.6.2. Sekizinci Hanedan Dönemi.....	56

1.6.3. Dokuzuncu Hanedan Dönemi	57
1.6.4. Onuncu Hanedan Dönemi	58

İKİNCİ BÖLÜM

2. ORTA KRALLIK DÖNEMİ'NDE MİSİR'DA SİYASİ HAYAT	59
2.1. Orta Krallık Dönemi Hanedanlar (MÖ 2133-1782).....	66
2.1.1. On Birinci Hanedan Dönemi.....	66
2.1.2. On İkinci Hanedan Dönemi	68
2.2. İkinci Ara Dönem ve Hanedanları	72
2.2.1. On Üçüncü Hanedan Dönemi	75
2.2.2. On Dördüncü Hanedan Dönemi.....	76
2.2.3. On Beşinci Hanedan Dönemi.....	77
2.2.4. On Altıncı Hanedan Dönemi.....	78
2.2.5. On Yedinci Hanedan Dönemi	78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. YENİ KRALLIK DÖNEMİ'NDE MİSİR'DA SİYASİ HAYAT	81
3.1. Yeni Krallık Dönemi Hanedanlar(MÖ 1570–1069)	89
3.1.1. On Sekizinci Hanedan Dönemi.....	89
3.1.2. On Dokuzuncu Hanedan Dönemi	98
3.1.3. Yirminci Hanedan Dönemi	102
SONUÇ	106
BİBLİYOGRAFYA	114
EKLER	120
Ek-1. Orijinallik Raporu.....	120
Ek-2. Fotoğraflar	121
ÖZ GEÇMİŞ	137

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Nil Nehri'nin Akış Güzergâhı.	3
Şekil 2. Eski Mısır Dönemi'ne Ait Yerleşim Yerleri.	4
Şekil 3. Eski Mısır Dönemi'ne Ait Şehirlerin Haritası.	6
Şekil 4. Deltanın Oluşumundan Önceki Nil Dağları.	9
Şekil 5. Eski Mısır Dönemi'ne Ait Çanak ve Çömlekler.	14
Şekil 6. Üçüncü Hanedan Dönemi'ne Ait Yerleşim Yerleri.	43
Şekil 7. Teb (Thebes) Bölgesi'nden Mısır'a Ait İki Tekerlekli Araba.	62
Şekil 8. Haçepsut'un Büyük Tapınağı, Teb (Thebes).	83
Şekil 9. On Sekizinci Hanedan Dönemi Kral III. Tuthmosis Dönemi'ne Ait Ahşap Saplı El Aletleri.	93

ÖN SÖZ

Tarihin ilk devirlerinden itibaren kıyılarındaki meskûn toplumların kaderini Nil Nehri belirlemektedir. Afrika'nın güneyinden doğarak Akdeniz ile buluştuğu noktaya kadar, geçtiği bütün topraklara hayat veren Nil, geniş kollarıyla büyük bir delta oluşturmaktadır. Bu delta, bölgeye sahip olan toplumları ticarette ve tarımda zirve noktalara ulaştırmaktadır. Bu iktisadi gelişmişlik, devletlerin siyasetine de yön vermektedir.

Nitekim Kuzey Afrika'da teşekkül eden Mısırlılar, bu coğrafyanın kendilerine sunduğu imkânları en iyi şekilde değerlendirmeyi başarmışlardır. Nil Nehri'nde hâkimiyeti sağlayıp, güçlü bir devlet olarak tarihte yer edinmişlerdir.

Bu güçlü devletin çalışmamıza konu olan kısmı, Birinci ve Yirminci Hanedanlar Dönemi'dir. Eldeki veriler ışığında bahse konu hanedanların siyasi faaliyetleri, dönemlere ayrılarak irdelenmiştir. Ülkemizde bu alanla alakalı az sayıda çalışmanın olması, konuyu seçmemizin ana sebeplerindendir. Mısır tarihinin tam anlamıyla ortaya konulabilmesi için Eski Mısır Dönemi'ni, o dönemdeki gelişmeleri ve dönem hakkındaki eserleri iyi bilmek gerekmektedir. Mısır tarihi hakkında yapılan araştırmalar, Mısır'ın çok kısa ve belli başlı dönemlerini kapsayan ve güncel olmayan eski tarihli çalışmalardır. Ancak bu bilgiler ihtiyacı karşılayacak ölçüde değildir. Buradan hareketle orijinal ve özgün bir çalışma yapılabileceğine olan inançla, Birinci Hanedan Dönemi'nden Yirminci Hanedan Dönemi'ne kadar geçen sürede, Mısır medeniyeti siyasi yönleriyle incelenip Hanedanlar Dönemi ve hanedanlar arasındaki farklılıklar, neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde ortaya konulmaya çalışıldı.

Araştırmamız Mısır yazılı belgelerinin çevirileri ile yerli ve yabancı araştırmacıların eserlerine dayanmaktadır. Sentezlenen bilgilerle hazırlanan metinde, ilgili yerlere haritalar ve tablolar yerleştirilmiştir. Ayrıca tarafımızdan çekilen fotoğraflar ile görsel açıdan desteklenen çalışmanın tamamlanmasıyla, bu alandaki eksikliğin büyük ölçüde giderilmiş olabileceği düşünülmektedir. Bundan hareketle çalışmamız giriş, bölümler (üç bölüm), sonuç, kaynakça ve eklerden oluşmaktadır.

*Giriş Bölümü'*nde Eski Mısır medeniyetine ait kaynaklar ve devlet halini alma aşaması üzerinde durulmaktadır. Hanedanlar döneminin başlamasına kadar olan süreçteki Mısır'ın genel durumu ve coğrafi konumu, Nil Nehri'nin Mısır medeniyeti ve coğrafyası üzerindeki etkileri hakkında çeşitli bilgilere yer verilmektedir.

Birinci Bölüm'de Eski Mısır'ın hâkimiyet sahası üzerinde durularak, Mısır'da Tinitler Dönemi'nin siyasi olayları farklı başlıklar altında ele alınmaktadır. Alt başlıklarla bu dönemin yönetiminde bulunan Birinci Hanedandan Onuncu Hanedana kadar geçen süredeki siyasi olaylara yer verilmiştir.

İkinci Bölüm'de Mısır'ın Orta Krallık Dönemi'ndeki siyasi süreç ele alınarak, On Birinci Hanedanlıktan On Yedinci Hanedanlığa kadar olan dönemler incelenmiştir.

Üçüncü Bölüm'de Yeni Krallık Dönemi'ne damga vuran On Sekizinci, On Dokuzuncu ve Yirminci Hanedanlıklara dair siyasi bilgilere yer verilmiştir.

Ekler kısmında ise müzelerden ve çeşitli kaynaklardan elde ettiğimiz fotoğraflara yer verilmiştir. Sonuç kısmında ise Mısır hakkında genel bir çıkarım yapılmıştır. Kaynakça'da çalışmada başvurulmuş yerli-yabancı eserler ve internet üzerinden erişilen kaynaklar belli bir düzen çerçevesinde sıralanmıştır.

Çalışmamız sırasında desteklerini esirgemeyen, bilgi ve tecrübelerini benimle paylaşan kıymetli hocam sayın Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ'a teşekkürlerimi sunarım.

ELAZIĞ-2019

Emrullah ÇİÇEK

KONU VE KAYNAKLAR

1. Konu

Araştırmanın kapsamı Mısır'ın en eski tarihlerinden başlayarak yaklaşık MÖ 1069 tarihine kadar olan dönemi kapsamaktadır. *Eski Mısır'da Siyasi Hayat* (I. ve XX. Hanedanlar Arası Dönemler) konulu bu tez ile Mısır'ın siyasi tarihine ait unsurlar incelenerek genel bir tespit yapılmaya çalışılmıştır. Dünyanın en eski uygarlıklardan birisi olan Mısır'ın devlet teşkilatı, siyasi ilişkileri ve Hanedanlar Dönemi'nde başa gelen firavunlar ele alınarak bu dönemlerin siyasi yapısı ve buna etki eden ekonomik ve sosyal yapılar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Eski Mısır medeniyeti ile ilgili olarak ülkemizde doğrudan firavunlar dönemini ele alan geniş kapsamlı bir monografik çalışmaya rastlanılmamaktadır. Mısır tarihi alanında çalışan araştırmacıların eserleri incelendiğinde, hanedanlar döneminin siyasi olaylarını ele alacak başlı başına doyurucu araştırmaların varlığı çok eski ve azdır. Mevcut bilgiler de satır aralarında veya eserlerin belli bölümlerinde bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Mısır'ın sahip olmuş olduğu karmaşık yazı stiline tam anlamıyla çözülememesi de karanlık geçmişinin gün yüzüne çıkarılamamasına neden olmuştur. Bu bağlamda Eski Mısır tarihi alanındaki çalışmalar incelenip, ilgili yerlerdeki veriler tespit edilmeye çalışılmıştır. Mısır tarihindeki bu belirsizlik ve gizem günümüz güncel eserlerine de yansımıştır. Mısır'daki yer ve tarihler, firavun isimleri birçok araştırmacı tarafından farklı şekillerde telaffuz edilmiştir. Bu da Mısır tarihinde belirsizliklerin ve ihtilafın yaşanmasına neden olmuştur.

Birçok karmaşık yapıyı ve gizemi içerisinde barındıran Mısır tarihinin aydınlatılabilmesi için Avrupalı araştırmacılar tarafından bu alana özgü Egyptology¹ adında bir bilim dalı kurulmuştur. Ancak, Eski Mısır ve sahip olduğu medeniyet, ülkemizde yeterli ilgiyi görmemektedir. Günümüz Mısır coğrafyasını daha iyi tanıyabilmemiz için tarihi geçmişinin çok iyi bilinmesi gerekir. Bu çalışmamız, Mısır uygarlığının tarihine ışık tuttuğu kadar günümüz uygarlığına da yol gösterici olacaktır.

¹ Egyptology, Eski Mısır tarihini ve kültürünü inceleyen bilim dalıdır.

2. Kaynaklar

Tarih aktarımının aracı olan yazı, Birinci Hanedandan hemen önce icat edilmiştir. Bu yazı stili ne tam bir resim yazısı ne de tam bir fonetik yazıdır. Yazı karakterlerinin çoğu sessiz harflerin dizilişini göstermektedir. Yani karakterler nesneyi temsil etmekle kalmazlar, aynı zamanda seslilerin önemli bir rol oynadığı sözcüğün telaffuzunu da gösterir. Mısır dilinin doğru bir biçimde telaffuz edilmesi çok zordur. Çünkü seslileri yalnızca dilin son evresi olan Kıpti dilinden biliyoruz. Kral² isimlerinin transkripsiyonunun çok farklı olmasının nedeni de budur. Bu durum, kral isimlerinin farklı araştırmacılar tarafından farklı şekillerde telaffuz edilmesine ve yazılmasına neden olmuştur. Kral isimleri genellikle Yunanca çeviriye (Amenophis, Ramses) dayanır. Mısır toplumu hiyerogliflerin dışında, gündelik yazışmalar için de daha basit karakterler kullanılan bir yazı geliştirmiştir. Bu yazı stili, hiyeratik olarak isimlendirilmekte ve papirüslere yazılmaktaydı³.

Nil Vadisi'nde bulunan tapınaklar ve mezarlar aynı zamanda Mısır edebiyatı ile ilgili bilgilerin günümüze kadar ulaşmasında büyük katkı sağlamaktadır. Bu yapılar, Mısır tarihi için birer kütüphane veya kayıt deposu niteliği taşımaktadır. Bu döneme ait masallar, efsaneler, şiirler ve şarkılar gibi kültürel öğeler mezarlarda yer alan duvar yazılarından ve papirüslerden keşfedilmiştir⁴. Mısır'ın geçmişine tanıklık eden bu mezarların bir kısmı hemen hemen hiç bozulmadan günümüze kadar muhafaza edilmiştir. Mezarların duvarlarında Eski Mısırlıların sosyal yaşantılarına dair sahneler de görmek mümkündür. Bu sahnelerde esas itibarıyla ziraatçı bir halkın hayatı yer almaktadır. Hayvan yetiştirmek, avcılık, balıkçılık, bağcılık ve bahçıvanlık gibi meşguliyetlerden başka çömlekçilik, madencilik, marangozluk, duvarcılık gibi zanaatlarla heykeltıraşlık, resim, müzik, dans, oyun ve jimnastik gibi sanatlar ile askeri talimler detaylı olarak gösterilmektedir⁵. Bu resimlerin ve kaynakların sadece belli bir kısmı günümüze kadar ulaşabilmiştir. Günümüze kadar ulaşamayan kısmı ise zararlı haşereler tarafından tahrip

² Firavun Arapça bir kelime olup Eski Mısır'da krallara verilen bir isimdir. Aynı zamanda tanrı Horus'un yeryüzündeki simgesi ve güneş tanrısı Ra'nın oğlu olarak da kabul ediliyordu. "Büyük Ev" anlamını taşıyan firavun kelimesi daha sonra devletin yönetim şeklinden dolayı kral olarak anılmıştır. Her şeyin yöneticisi anlamlarını ihtiva etmektedir. Bu sebepten dolayı Eski Mısır yöneticileri için firavun ya da kral unvanları kullanılmaktadır. (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Firavun>, 31.11.2019, erişildi.)

³ Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, (Çev.: Zehra Aksu Yılmaz), İstanbul, 2004, s. 16.

⁴ A. Wiedemann, *Popular Literature In Ancient Egypt*, (Trans. J. Hutchison), No. V, London, 1902, s.3-5.

⁵ W. L. Nash, *The Tombs Of Ancient Egypt*, Privately Printed, 1909 bkz.

edilmiş veya çürümüştür. Mısır'daki yapılardan alınan izlenim ve bilgiler papirüslerde yer alan kaynaklarla aynı bilgileri içermektedir⁶.

Bilimsel ve tıbbi gözlemlerin dokümantasyonu olan ilk papirüs “Imhotep” adında bir tıp araştırmacısı ya da mimar olarak bilinen kişi tarafından MÖ 3000-2500 tarihleri arasında bir tarihte yazıldığı tahmin edilmektedir. Bu papirüste insan vücudu, detaylı bir şekilde tasvir edilmektedir⁷.

Firavunlar hakkındaki bazı bilgileri, Mısır tarihini en iyi şekilde tanıtan ve aynı zamanda en eski kaynaklardan biri olan Manetho'nun yazdıklarından elde etmekteyiz. Bu dönem hakkında bilgi veren bir diğer önemli kaynak ise Palermo Taşı'dır. Bu taşın üzerinde belli bir döneme ait kral listeleri yer almaktadır⁸. Mısır Krallığı, uzun bir tarihi döneme sahip olduğundan dolayı tarihçiler tarafından hanedan dönemlerine ayrılmıştır. Bu uygulamanın fikir babası ise Manetho'dur⁹.

Müzelerde bulunan arkeolojik eserler, insan hayatına dair birçok tarihi izleri bizlere tanıtmaktadır. Bu eserler, insanların kayıt metotları ve dönemlerine ait çeşitli bilgileri de içermektedir¹⁰. Mısır tarihini aydınlatan önemli kaynaklardan birisi de dönemin firavunlarının çocuklarına yazdığı mektuplardır. Mısır tarihçileri, bu mektuplar sayesinde Mısır tarihine ve siyasi yapısına ışık tutmaktadır. Bazı mektuplarda (EA 23, 27, 33, 254) Mısırlı arşiv memurları tarafından yazılmış hiyerarşik tarihler vardır. Bazılarında da Tanrı Amon veya Amor adları geçer. Böyle olan mektuplar, III. Amenhotep'e aittir. Ayrıca kime gönderildiği belli olan mektupları tarihlendirmek daha kolay olmaktadır¹¹.

Eski Mısır Tarihi, Ön Asya tarihinin en hareketli ve dolayısıyla da en karışık dönemlerine sahiptir. Bu karışık dönemlerden biri ise Amarna Çağı olarak bilinmektedir. Bu çağ, Amarna mektupları ve Boğazköy arşivinin zengin vesikalarıyla aydınlatılmaktadır. Bu devrin siyasi tarihi, 1927 yılına kadar yayımlanmış olan vesikalarla Bilabel tarafından işlenmiştir. Son yıllarda yapılan Nuzi, Alalah ve Ugarit kazılarında elde edilen yazılı vesikalar bu devrin anlaşılmasına yardım etmiştir¹². Mısır medeniyetinin gizemli geçmişine ışık tutan, Nil Nehri'nin batısındaki çölün kenarında

⁶ A. Wiedemann, *a.g.e.*, s. 3-5.

⁷ Ahmed Shafik, *Medicine in Ancient Egypt*, Journal of Investigative Surgery, 11: 5, 1998, s. 291.

⁸ K. A. Kitchen, *The Chronology of Ancient Egypt*, World Archaeology, Vol. 23, No. 2, Chronologies, Oct., 1991, s. 202.

⁹ Jaromir Malek, “*The Old Kingdom (C. 2686-2160 B.C.)*” *The Oxford History Of Ancient Egypt*, (Edit. Ian Shaw), Oxpord University Press, 2003, s. 83-84.

¹⁰ George Hoyt Allen, *Relics of Ancient Egypt*, The Lotus Magazine, Vol. 7, No. 5, Feb., 1916, s. 214.

¹¹ Füzuzan Kınal, *a.g.e.*, s. 101.

¹² Füzuzan Kınal, *Amarna Çağında Mısırın Önasya Münasebetleri*, Ankara, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü, c. 2, s. 1, Ankara, 1943, s. 99.

yapılan piramitler¹³ ve mezarlıklar büyük önem taşımaktadır. Bunların başında “Giza Piramitleri” gelir. Bunlar, özellikle yapıldığı Dördüncü Hanedan Dönemi hakkında bizlere önemli bilgiler vermektedir¹⁴.

Afet İnan’ın yazmış olduğu “*Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*” önemli kaynaklardan biridir. Bu eser, Mısır’ın belli başlı dönemlerini ele alan bir çalışmadır. Mısır’ın coğrafi konumu verilerek başlayan kitapta Hanedanlar Dönemi’ne kısa bir şekilde değinilir. Eser, tezimizin planına ilham kaynağı olmuştur.

Mısır medeniyeti hakkında yazılmış en köklü eserlerden bir diğeri ise Aydın Sayılı’nın “*Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*” adlı eseridir. Bu eser, tamamen bilimsel içerikli bir eser olup önemli bir çalışmadır. Araştırmamızın konu başlıklarından bazıları bu eserde yer alır.

Mısır tarihi alanında araştırma yapılmış bir diğer yerli eserimiz ise Yusuf Ziya Özer’e ait olan “*Mısır Tarihi*” adlı eserdir. Bu eserde, Mısır medeniyetinin Birinci Hanedan ile Yirmi Beşinci Hanedan Dönemleri arasında meydana gelen gelişmelere kısaca değinilmiş, bu dönemler hakkında kısa bilgiler verilmiştir.

Mısır tarihi alanında yazılmış bir diğer eser ise Arif Müfid Mansel’in “*Mısır ve Ege Tarihi Notları*” adlı çalışmasıdır. Bu eserde, Mısır’ın tarihi devirlerine ve hanedanlar dönemine değinilmektedir. Bunların yanında Douglas j. Brewer ve Emily Teeter’in, “*Mısır ve Mısırlılar*” (Çev.: Nihal Uzan) adlı kitap; editörlüğünü Ian Shaw’ın yaptığı “*The Oxford History Of Ancient Egypt*” adlı eser, Erik Hornung’un, “*Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*” (Çev.: Zehra Aksu Yılmaz), Jean Vercoutter’in “*Eski Mısır*” (Çev.: Emine Çaykara), Sophie Desplancques’in, “*Antik Mısır*” (Çev.: İsmail Yerguz) adlı eserler faydalandığımız diğer modern çalışmalardır.

Çalışma sonucunda elde ettiğimiz bilgiler, belgeler ve fotoğraflar çalışmamızda kullanılmıştır. Yararlandığımız tetkik eserler elbette yukarıda örneklediğimiz eserlerle sınırlı değildir. Sadece çalışmamızla alakalı olan bazı eserler tanıtılmış ve konumuzla alakalı olan diğer yerli ve yabancı yayınlardan da önemli ölçüde istifade edilmiştir.

¹³ Piramit, büyük bir yapının içine gizlenmiş kutsal bir kraliyet mezarlığıdır. Kralların cesetleri ya mezarlık için yapılan piramitlere ya da kaya mezarlıklarına konulurdu. Tapınaklarda cenaze törenleri düzenlenerek cesetlerin defnedildiği yerlere, tapınılan heykeller ve çeşitli figürler konulurdu. (W. L. Nash, *a.g.e.*, s. 13.)

¹⁴ Peter Der Manuelian, *Excavating The Old Kingdom The Giza Necropolis And Other Mastaba Fields*, Egyptian Art In The Age Of The Pyramids, (Edit. Harry N. Abrams), New York, 1999, s. 139.

GİRİŞ

I. Coğrafi Mekân

Mısır, Afrika kıtasının kuzey doğusunda yer alır. Çivi yazılı tabletlerde Mirsi/ Musri/ Musur ve İbrânîce belgelerde Misrayim şeklinde geçen Mısır adının, Proto-Semitik bir kelime olan masôr (sur, kale) kelimesinden geldiği düşünülmektedir. Günümüz Batı dillerinde kullanılan *Egypt* kelimesinin, başşehir Memfis'in Eski Mısır dilindeki ilk adı olan Hakuptah/ Hikuptah'tan geldiği sanılmaktadır. Mısır medeniyetinin adı çeşitli kaynaklarda farklı şekillerde yer almaktadır. Bazı kaynaklara göre, bu antik şehrin adı eski Sâmi dilinde “Maşr” olarak kullanılan bir kelimeye dayanır¹⁵.

Mısır'ın verimli toprakları, binlerce yıl öncesinden oluşan jeolojik hareketler neticesinde oluşmuştur. Bu verimli topraklar, 10.000 yıl öncesinde Nil Nehri'nin taşıdığı kum taneleri ile birleşerek meydana gelmiştir. Yaklaşık 7.000 yıl önce yerleşime elverişli hale gelen Mısır'ın, bataklık alanları kurumuş ve suda eriyen çökeltilelerle verimli hale gelmiştir¹⁶. Verimli alüvyonlu topraklar ve Nil Nehri, Mısır'a diğer medeniyetlerin bilmediği bir hayat ve kolaylık sağlamıştır. Böylece bahçeler yapan ve bunları ruh hallerine göre süsleyen Mısırlılar, buralarda basit dikdörtgen göletler, havuzlar yapmış ve pratik amaçlar için tasarlanan bu modeller yüzyıllar boyunca sürmüştür¹⁷.

Eski Mısır, ıssız sonsuzluğuyla yaşamı sürekli tehdit eden, kuzeyde düz ve kumlu, güneyde dağlık ve kayalık bir çölün kıyısında uzanan, Nil Nehri'nin her yıl kabarıp alçalan suları ile sulanıp zengin ürünlerle dolup taşan, bereketli toprakların olduğu cömert bir doğadır. Nil Nehri'nin denize döküldüğü yerde ise taşıdığı alüvyonlu malzemelerle oluşturduğu ve birçok koluyla suladığı verimli bir delta yer alır. Mısır iklimi, Neolitik Çağ'a kadar Ekvator Afrika'sı karakterinde, nemli, sıcak ve bol yağmurlu olup bugünkü kuru çöl iklimi özelliklerine Eski Krallık Dönemi'nde kavuşmuştur. Yavaş yavaş artan kuraklıktan kaçarak çöl platosundan Nil Vadisi'ne adım adım inen Mısır toplumları, kültür basamaklarını birer birer çıkararak yerleşik hayata geçmiş, tarım yapmış, hayvan beslemiş, alet yapmış ve ölülerini öte dünyaya armağanlarla uğurlamışlardır¹⁸.

¹⁵ Yunus Özger, *Mısır'ın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısına Dair II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Layiha*, History Studies, Ortadoğu Özel Sayısı / Middle East Special Issue, 2010, s. 302.

¹⁶ H. W. Fairman, *Ancient Egypt and Africa*, African Studies Association of the United Kingdom, Vol. 64, Proceedings of the, 1964, s. 69.

¹⁷ Dorothy Burr Thompson, *Parks And Gardens Of The Ancient Empires*, Archaeology, Vol. III, No. II, June, 1950, s. 102.

¹⁸ Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, 2004, s. 9.

Mısır'da doğanın iki önemli gücü vardır: Bunlardan biri güneş, diğeri ise Nil Nehri'dir. Herodot'un bu konuda önemli bir sözü vardır: “*Mısır, Nil Nehri'nin hediyesidir.*”. Nil Nehri, geçtiği çorak toprakları birer verimli vadi haline getirerek zengin bitki örtüsüne ve birçok hayvana ev sahipliği yapmaktadır. Ayrıca Yukarı Mısır ile Aşağı Mısır farklı iklim yapılarına sahiptir¹⁹.

Eski Krallık Dönemi'nde Mısır'ın iklimi oldukça sıcaktı. Bunun neticesinde kuvvetli kuraklıklar yaşanmıştır. Kuraklık, güneyden kuzeye doğru oluşmuş ve Nil Vadisi aynı güzerhada uzun ve dar bir vadi olarak kalmıştır. Mısır'ın kuzeyinde Akdeniz, batı kısmında ise Büyük Sahra Çölü bulunmaktadır. Bu kurak coğrafya içerisinde yer alan Mısır, Nil Nehri'nin medeniyete büyük bir armağanı olmuştur. Bu nehir olmasaydı Mısır'da bu kadar canlı bir hayat olmazdı²⁰. Nil'in uzunluğu 6500 km kadardır. Mısır'ın merkezi coğrafyası, denizden Asuvan'a kadar uzanan vadidir ki 24-31 kuzey enlem dereceleri arasındadır²¹.

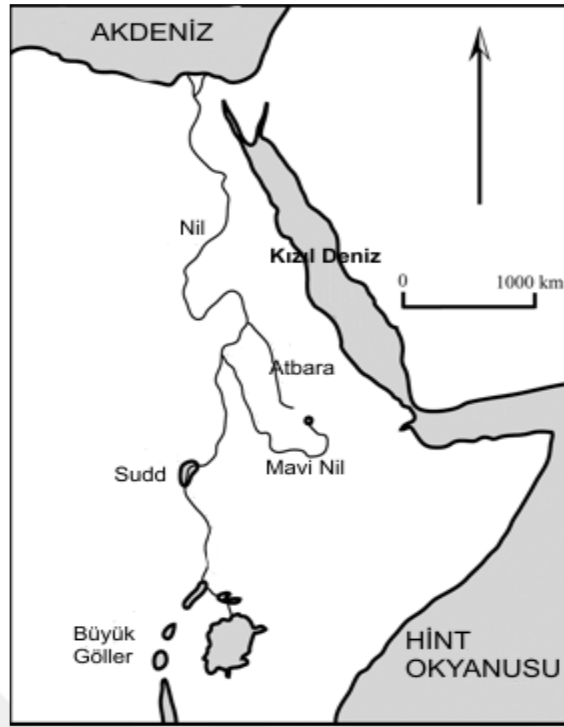
Sahra Çölü'nün doğusu boyunca akan Nil Nehri, adeta uzunca bir vaha oluşturmaktadır. Suyun toprağa ulaşabildiği her yerde tarım yapılabilmekte, ulaşamadığı yerlerde ise çorak bir yapı hâkimdir. Aradaki fark o kadar keskindir ki bir kişinin bir ayağı yem yeşil toprağa basarken, diğeri kavurucu çölün üstünde olabiliyor. Mısırlılar bereketli bölgeye “kara ülke”, çöle ise “kızıl ülke” demektedir. Mısır'da tarıma elverişli arazilerin birçoğu, Asuvan Barajı inşa edilmeden önce her yıl kabaran ve alçalan suların biriktirdiği alüvyonlu topraklardı. Nil Nehri'nin üç ana kaynağı bulunmaktadır. Orta Afrika'dan doğan Beyaz Nil, akış hızının yavaş olduğu en durgun koldur. Diğerleri ise Etiyopya dağlarından doğan iki kol olan Mavi Nil ve Atbara'dır. Bunlar yaz yağmurlarıyla kabaran, akış hızları fazla olan ve bol miktarda alüvyon barındıran kollardır. Mayıs ve haziran aylarında düşük seviyede olan Nil Nehri, temmuz aylarından başlayarak eylüle kadar en yüksek seviyeye ulaşır. Ekim ortasında ise su seviyesinde azalmalar yaşanır. Zamanlaması, tarımsal döngüyle mükemmel bir uyum içindedir. Bu sayede Mısır'da tarımsal faaliyet neredeyse nüfusun tamamının ihtiyacını karşılayacak ölçüdedir²².

¹⁹ A.R. David, *The Pyramid Builders Of Ancient Egypt A Modern Investigation Of Pharaoh's Workforce*, London And New York, 1996, s. 13-16.

²⁰ Arthur Goldschmidt, *A Brief History Of Egypt*, New York, 2008, s. 1-5.

²¹ F. C. H. Wendel, *History Of Egypt*, New York, 1890, s. 14.

²² Marc Van De Mieroop, *Eski Mısır Tarihi*, (Çev.: Ali Oğuz Bozkurt), İstanbul, 2019, s. 7-8.

Şekil 1. Nil Nehri'nin Akış Güzergâhı.

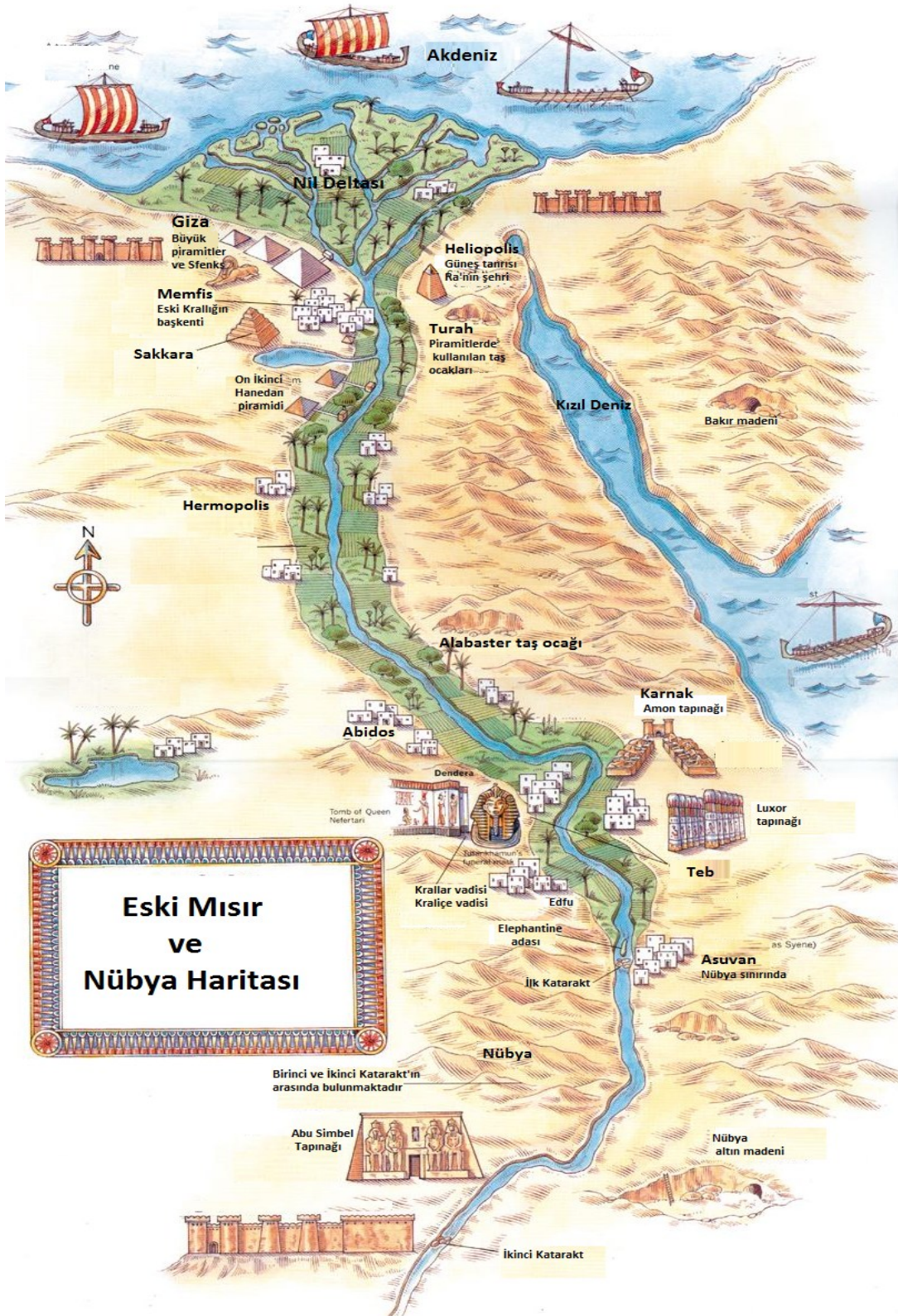
(Kaynak: Andrew, Reid, “*Ancient Egypt and the Source of the Nile*”, *Ancient Egypt in Africa* (Edit. O’connor, D., Andrew R.), Institute of Archaeology, 2003, s. 57.)

Nil Nehri, Habeş Dağları’ndan sökülüp getirdiği alüvyonlu malzemeyi Mısır coğrafyasına yayarak burayı taşlık yapısından kurtarmıştır. Böylece alüvyonlu arazinin kalınlığı 10-12 metreyi bulmaktadır. Deltada ise bu kalınlık, 25-30 metreye kadar çıkmaktadır. Mısır, bu sayede tarım mahsulü elde etmek için önemli bir toprak yapısı kazanmıştır. Mısırlılar, bu verimli toprağa “Kem” yani kara toprak adını verirler. Nil Nehri’nin asıl mucizesi ise mevsimlere göre taşmasıdır. İşte bu sayede toprak muhafaza edilmekte ve yağmurun yokluğunda ise rutubeti sağlamaktadır. Nil Nehri’nin bu öneminden dolayı Eski Mısır halkı, Nil’i ilahlaştırarak ona “Hapı” ismini vermişlerdir²³. Osiris²⁴ kaynaklarına göre ise, Nil Nehri; ‘*Nehir Tanrısı*’ ya da ‘*Su Tanrısı*’ olarak nitelendirilmiştir²⁵.

²³ Afet İnan, *a.g.e.*, s. 5.

²⁴ Osiris, yeryüzü tanrısı Geb ve gökyüzü tanrısı Nut’un dört çocuğundan biridir. Geb ve Nut’un ilk çocuğuydu. Doğum yeri Memfis yakınlarında, Rosetau’daki çölün batısında bulunan nekropoldür. Burası Osiris’in doğumu için oldukça uygundur; zira o öncelikle yer altı dünyasının kralıydı ve Rosetau ya da “Geçit yollarının ağzı”da Osiris’in yer altı krallığının sembolik girişiydi. Osiris, Abidos’taki cenaze törenlerinin tanrısı olması dolayısıyla onun çöldeki mezarlıklarda yatanların efendisi olduğunu vurgulamak için “Khentamentiu” ya da “Batılıların öncüsü” olarak anılırdı. Bu söz ruhların yer altı dünyasına ulaşabilmesi ümidiyle kullanılırdı. (George Hart, *Mısır Mitleri*, (Çev.: Mehmet Sait Türk) Ankara, 2017, s. 46.)

²⁵ E. A. Wallis Budge, *The Gods Of The Egyptians*, Vol. II, London, 1904, s. 42.

Şekil 2. Eski Mısır Dönemi'ne Ait Yerleşim Yerleri.

(Kaynak: <http://blogs.hisarschool.k12.tr/misraozel/2013/12/19/eski-misir-cografi-konumu/>, 31.01.2019, erişildi.)

Tarımla uğraşan Mısır halkı, Nil Nehri'nin zayıf olan noktalarına çeşitli göletler ve barajlar inşa ederek verimli olan toprakları daha da verimli bir hale getirerek bu bölgelere yerleşmiş ve bir sezonda iki ya da üç kez hasat yapılmasını sağlamıştır²⁶.

Nil'in çevresindeki bereketli topraklarda yapılan tarım, yerleşik bir düzen kurulmasını ve bu düzen Mısır'da sistemli barınak yapımını sağlamıştır. Yerleşik tarım toplumu, ürünlerini saklayabilmek için tahıl ambarları yapmasını, taşıma işlerinin yapılabilmesi içinde hayvanların evcilleştirilmesini öğrenmiştir²⁷. Ayrıca firavunlar dönemi boyunca Mısır steplerinde birçok bitki örtüsü ve hayvan çeşidi bulunmaktaydı. Antilop, domuz, aslan, leopar, fil, zürafa ve benzeri birçok yabani hayvan bu steplerde ve bozkırlarda yaşamıştır. İklim değişikliklerinden dolayı Mısır steplerinin çölleşmesiyle yabani hayvan nesilleri zamanla tükenme noktasına gelmiştir²⁸.

Eski Mısır'ın sınırlarını belirlemek oldukça zordur. Çünkü bu dönemde Mısır'a Nil Vadisi, Nil Deltası ve Fayyum'un bazı bölgeleri ile maden bölgeleri de dâhildi. Mısır'ın asıl alanı çölün içerisinde yer alan Aşağı Mısır (Kuzey Mısır-Nil Deltası) ile Yukarı Mısır (Güney Mısır-Nil Vadisi) olarak iki bölümde ele alınan, 10-20 km genişlikte ve yaklaşık 1100 km uzunluktaki (yaklaşık 30.000 km²lik bir alan olan) Nil Nehri vahasından oluşur. Batıda dar bir kıyı şeridi ile Libya'ya, Sina Yarımadası ve Süveyş Boğazı ile Asya'ya açılan doğal ve dar bir kapısı olan Mısır, bu özelliği ile öteki büyük devletlerden çok daha fazla korunaklı bir konuma sahipti. Belki de bu konumu sayesinde olağanüstü dengeli ve uzun ömürlü bir devlet olabilmıştır²⁹. Mısır Krallığı, Doğu Afrika'nın büyük bir kısmını kaplamaktadır. Kızıldeniz'e ve Sina Yarımadası'na kadar ulaşan ülke sınırları aynı zamanda Nübya'ya kadar uzanır. Orta Krallık Dönemi'nde sınırları genişleyen Mısır, anıtlar inşa ederek kayalara yazılar yazarak din ve felsefe alanında da gelişmiştir³⁰.

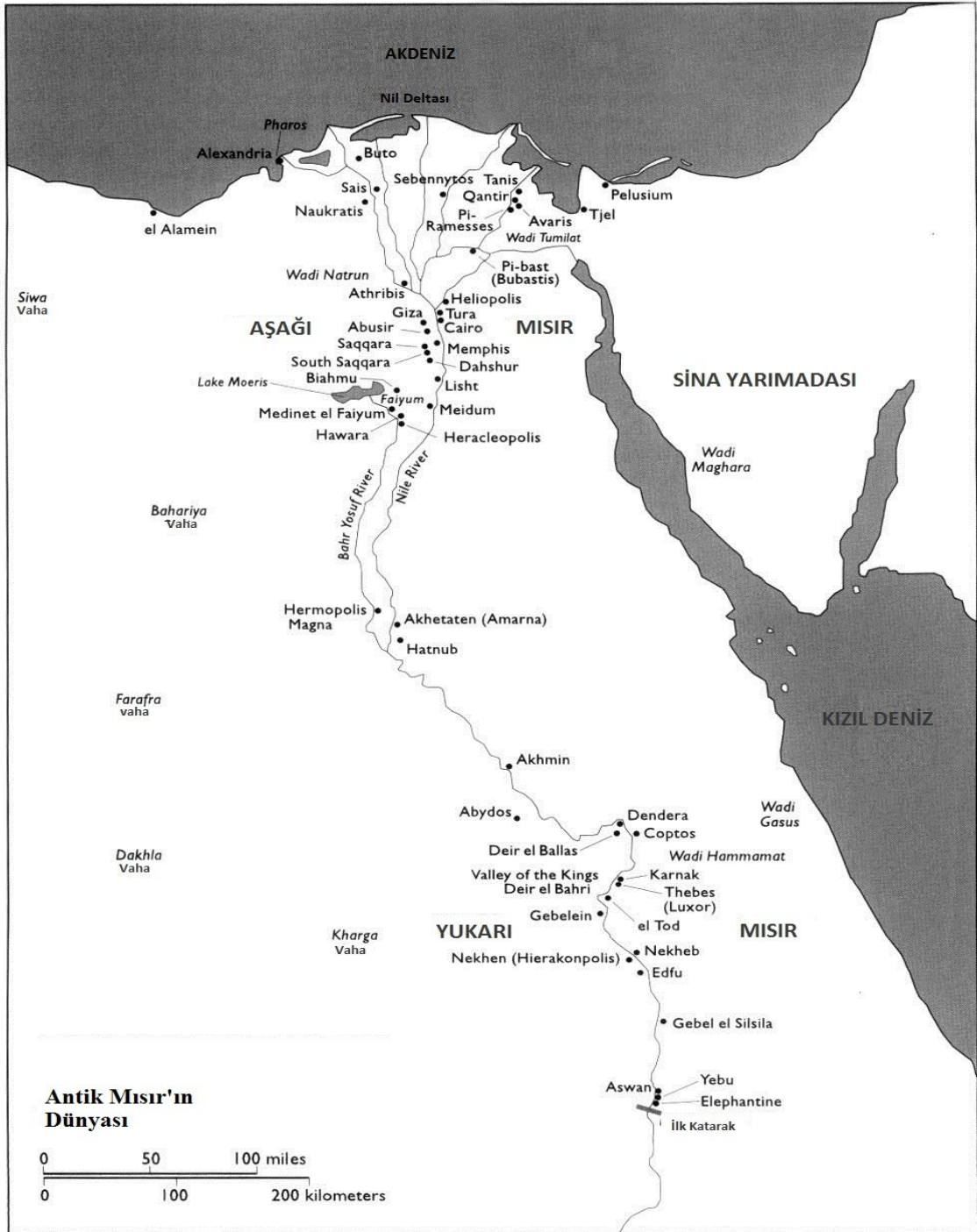
²⁶ Deirdre M. Dunlop, *A dam appraisal in Ancient Egypt, Project Appraisal*, volume 2,number 3, England, September 1987, s. 197.

²⁷ Ersal Yavi-Necle Yazıcıoğlu Yavi, *Tarih Öncesi Çağlardan Günümüze Modern Dünyanın Kaynağı Mısır*, İzmir, 2001, s. 8.

²⁸ Dorothea Arnold, *An Egyptian Bestiary*, The Metropolitan Museum Of Art, 1995, s. 7.

²⁹ Nazmi Özçelik, *İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı*, 2. Baskı, Ankara, 2004, s. 119.

³⁰ Stanley Lane-Poole, *"The Land of Egypt", Egypt*, (Edit. Esther Singleton), New York, 1911, s. 1-2.

Şekil 3. Eski Mısır Dönemi'ne Ait Şehirlerin Haritası.

(Kaynak: Rosalie F. ve Charles F. Baker III, *Ancient Egyptians People of The Pyramids*, New York, 2001, s. 8.)

Yukarıdaki haritada Eski Mısır'a ait yerleşim yerlerinde de görüleceği üzere nüfus, Mısır'ın kuzey kesimlerinde yoğunlaşmıştır³¹. Mısır'ın eski çağlardaki önemi orta

³¹ Mısır'ın Eski Çağ Tarihi ve Hanedanlar Dönemi için bkz. W. M. Flinders Petrie, *History of Egypt*, Vol. I, Newyork, 1902.

çağlarda da devam etmiştir. Mesela Bizans Dönemi'nde imparatorluğun en zengin eyaleti olarak tahıl ambarı işlevi görmüştür³².

Yeni Krallık Dönemi'nde sınırları genişleyen Mısır, bu dönemde Nübya ve Sudan'ı da arazilerine katmıştır. Yukarı Mısır, çıplak ve kayalık bir arazinin ortasında yer almaktaydı. Bunun yanında ise Nil kıyıları oldukça yeşildir. Burada nehir suyunun ve kızgın güneşin sağladığı hayat verici bir hava vardır. Aşağı Mısır bölümünde ise tamamen Akdeniz iklimi hâkimdir. Böylece Mısır'da deniz ve çöl doğal savunma alanları oluşturmaktadır. Nüfusunun büyük bir çoğunluğu, Nil Nehri kıyısında bulunmaktaydı. Afrika'nın tropikal yağmurlarıyla kabarıp taşkınlıklara neden olan Nil, daha sonra kendi yatağına dönerek geride çok bereketli alüvyonlu bir toprak bırakmıştır. Bu doğal olay Mısır'a büyük bir medeniyet kazandırmıştır. Çünkü Mısır bu sayede matematiği, geometriyi ve tarımı geliştirmiştir³³.

Mısır halkı, bu nehir sayesinde taşma zamanlarını ve nehrin etki edeceği alanları hesaplayarak takvimi ve geometriyi bulmuştur. Ayrıca nehir üzerinde taşımacılık yaparak gemicilikle de uğraşmışlardır. Eski bir Mısır atasözü şöyle der: “*Nil Mısır'dır ve Mısır Nil*”dir³⁴.

Afrika kıtasında birçok büyük nehir bulunduğu halde Nil Vadisi'nden başka hiçbir bölge böylesine ileri bir medeniyete sahne olmamıştır. Bu durum iki husus ile açıklanabilir: birinci sebep, Mısır ikliminin uygun oluşu ve Nil'in düzenli taşmalarıyla zirai hayatın doğuşu ve gelişmesidir. İkinci bir sebep ise Mısır'ın stratejik önemidir. İşte Mısır, bu iki sebepten dolayı Ön Asya'da eski kültür merkezlerinden biri haline gelmiştir. Doğudan gelen göçlerin uğrak yolu olmasında bu nehir vadisinin ve iklimin büyük etkisi olmuştur. Mısır, Afrika kıtasında olduğu halde Ön Asya hinterlandına dâhildir. Mezopotamya, Anadolu ve Suriye gibi Mısır'da eski medeniyetler topluluğunu oluşturur³⁵.

Nil Nehri'nin, Mısır'a faydalarının yanında büyük zararları da olmuştur. Nehir, geçtiği her yere taşkınlarla büyük zararlar vererek yerleşim yerlerini ve tarım alanlarını yıkmıştır. Bu yüzden buraya ilk yerleşenler, öncelikle bu yıkımdan korunmanın çaresini

³² Cesim Avcı, “Mısır (Bizans Dönemi)”, *D.İ.A.*, XXIX, s. 558.

³³ Afet İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, Ankara, 1956, s. 2-5., Wendy Christensen, *Empire Of Ancient Egypt*, New York, 2009, s. 8.

³⁴ Altay Gündüz, *Mezopotamya ve Eski Mısır Bilim, Teknoloji, Toplumsal Yapı ve Kültür*, İstanbul, 2002, s. 67.

³⁵ Afet İnan, *a.g.e.*, s. 1-2.

bularak yüksek tepeciklere köylerini kurmuşlardır³⁶. Ayrıca Nil Nehri'nin taşma dönemlerini hesaplayan ve dönem yükseltilerini ölçen görevli gözlemciler de bulunurdu. Bu gözlemciler, şehirlerin ve tarım alanlarının sular altında kalmasını önlemeye çalışırdı³⁷. Bu sebeple tarlalar, yüksek barajlarla ayrılıp taşma zamanında yol olarak kullanılmıştır. Bu bakımdan ilk kadastro ve hendese esaslarını burada görmekteyiz. Fakat Nil'in periyodik taşması bazı zamanlarda hiç olmamıştır. Mesela Üçüncü Hanedandan Kral Coser bunu şöyle ifade eder: *“Ben ümitsizlik içindeyim. Çünkü benim zamanımda Nil yedi sene müddetle hiç taşmadı, buğdaylar yok, tarlalar kuru, hiçbir yiyecek kalmadı.”* Diğer taraftan eğer taşma fazla olursa felakete yol açmaktaydı. Yirmi Üçüncü Hanedan zamanında III. Osorkon bu durumu şöyle anlatır: *“Bütün vadi bir deniz gibi su içinde, mabetler su dalgaları altında, insanlar ördeklere döndü, sel içinde yüzücü oldular.”* Nil suyunun azalması ve çoğalmasının olumsuz etkilerini gidermek için çareler aranmıştır. Kral Menes'e atfedilen Memfis Barajı, bu amaçla yapılarak yaşanan taşkınlıklar engellenmeye çalışılmıştır³⁸.

Böylece Mısır'ın coğrafi yapısı, konumu ve iklimi, Mısır medeniyetine olduğu kadar bilimine de büyük katkılar sağlamıştır. Mısır, tarih ve medeniyetinin şekillenmesinde, sahip olduğu coğrafi konumun da büyük bir katkısı olmuştur. Mısır, coğrafi şartlarının sağladığı imkânlar sayesinde saldırılara çok fazla uğramamıştır. Bunu da etrafındaki doğal engellere yani çöller borçludur. Bu sayede dış etkenlerden uzak ve kendine has özellikleri olan bir medeniyet meydana gelmiştir³⁹.

³⁶ Afet İnan, *a.g.e.*, s. 6.

³⁷ Anthony, Spalinger, *“The Organisation Of The Pharaonic Army (Old to New Kingdom)”*, *Ancient Egypt Administration*, (Edit. Juan Carlos Moreno Garcia), Boston, 2013, s. 344.

³⁸ Afet İnan, *a.g.e.*, s. 6.

³⁹ Afet İnan, *a.g.e.*, s. 6.

Şekil 4. Deltanın Oluşumundan Önceki Nil Dağları.

(Kaynak: A. H. Sayce, *History of Egypt, Chaldea, Syria, Babylonia and Assyria*, The Grolier Society, vol. I, London, s. 6.)

II. Tarih Öncesi Dönemler

Avrupa Prehistorik kültürlerinde olduğu gibi Mısır Prehistoryası'nda da tarih öncesi çağların aşamalarını görmek mümkündür⁴⁰.

- 1- Paleolitik Çağ (Eski Taş Devri) MÖ 40.000
- 2- Mezolitik Çağ (Orta Taş Devri) MÖ 8.000-7.500
- 3- Neolitik Çağ (Yeni Taş Devri) MÖ 7.500-5.000
- 4- Kalkolitik Çağ (Maden devri) MÖ 5.000-3.500

II.1. Paleolitik ve Mezolitik Çağ'da Mısır

Paleolitik Çağ, Prehistorik Çağların en eskisi ve kronolojik olarak insanlık tarihinin büyük bir kısmını teşkil etmektedir. Bu devrin izleri Eski Mısır'da da görülmektedir. Mısır'daki Paleolitik Çağ'a dair izlerin MÖ 40.000 yıl öncesine kadar dayandığı tahmin edilmektedir. IV. Buzul Çağı'nın sürdüğü zamanlarda Kuzey Afrika'nın şimdikinden çok daha farklı bir coğrafi yapıya sahip olduğu yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur. Ilıman bir iklim kuşağında olan Kuzey Afrika,

⁴⁰ Ekrem Memiş, *Eski Çağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Kitabevi, Bursa, 2015, s. 73., Turgut Yiğit, *a.g.e.*, s. 23-29.

günümüzde olduğu gibi çöllerle değil, yağış alan, zengin bitki örtüsü ve geniş ormanlarla kaplı bir yerdi. Daha önceden geniş bir havzada akan Nil Nehri, zamanla şimdiki yatağına çekilmiştir. Bu değişim, Paleolitik Çağ insanların yaşam alanlarında da belirleyici olmuştur⁴¹.

Paleolitik Çağ'da Mısır'da iklim nemli olup günümüz ekvatorial iklimine daha yakındı⁴². Mısır'da Paleolitik Çağ'da Kubanye Vadisi'nde yaşayan halk toplayıcı ve avcı yönleriyle tanınmıştır. Bu vadide yapılan kazılar sayesinde burada yaşayan insanların yaşam koşulları daha iyi anlaşılmıştır⁴³.

Alt Paleolitik'ten Orta ve Üst Paleolitik'e geçiş, iklim değişikliği ile olmuştur. Ormanlarda bulunan insanlar yavaş yavaş vadilere yayılmıştır. Mısır'da, Tunus'ta Kapsa denilen yerde Üst Paleolitik Çağ'a ait taş aletler bulunmuştur. Bunlar daha çok küçük taş aletlerdir⁴⁴.

Nil Nehri'nin akış yönünü takip eden insanlar uygun olan vadilerde dolaşarak Paleolitik Çağ'ın en parlak dilimini yaşamaya başlamışlardır. Bu çağ boyunca şimdi çölleşmiş olan Nil kollarının vadilerinde ve bunların etrafındaki sahalarda çeşitli bitkiler yetişmekteydi⁴⁵.

Toplayıcılık ve avcılıkla uğraşan bu insanların sabit bir yerleri yoktu. Taşlardan ve ahşaptan çeşitli basit aletler yaparak bu aletleri günlük hayatta kullanmışlardır. Paleolitik Çağ'da ilkel bir yaşam tarzını benimseyen halk, kuvarslı bir kaya türünü kullanarak çeşitli aletler üretmiştir⁴⁶.

Paleolitik Çağ'ın en önemli karakteristik aletleri, çakmak taşından ok uçları ile kemikten iğnelerdir. Bunların yanı sıra geniş kalçalı, büyük göğüslü heykeller de bu devrin önemli kalıntıları arasında yer almaktadır⁴⁷.

Mısır'ın Paleolitik Çağları için şu neticeyi çıkarabiliriz: Bu çağlardan kalma ırk tipini belirtecek herhangi bir insan iskeletine rastlanılmamıştır. Alt Paleolitik endüstrisine ait olan ve Nil Vadisi'ne uzak en üst teraslarda dağınık merkezler bulunmuştur. Bu durum bize gösteriyor ki, dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi Mısır'da da bu dönemde kültürel bir gelişme yaşanmıştır. Mısır'ın Üst Paleolitik Dönemi'ni incelediğimizde, tarih

⁴¹ Turgut Yiğit, *Eski Mısır Tarihi*, Ankara, 2019, s. 23-24.

⁴² Jean Vercoutter, *Eski Mısır*, (Çev.: Emine Çaykara), 4. Baskı, İstanbul, 2010, s. 41., Ekrem Memiş, *a.g.e.*, s. 74-76.

⁴³ Sophie Desplancques, *Antik Mısır*, (Çev.: İsmail Yerguz), 2. Baskı, Ankara, 2016, s. 32.

⁴⁴ Recep Yıldırım, *Eski Çağ Tarih ve Uygarlıkları*, İzmir, 2011, s. 98.

⁴⁵ William C. Hayes, *Most Ancient Egypt*, (Edit. Keith C Seele), Chicago, 1965, s. 49.

⁴⁶ Norah Moloney, *Petrie Museum of Egyptian Archaeology*, Characters and Collections, 2015, s. 28.

⁴⁷ Recep Yıldırım, *a.g.e.*, s. 98.

öncesi dönemdeki aşamalı gelişmeler ve olaylar burada farklılık gösterip sırası ile ve birbiri ardınca görülmezler. Örneğin, bu bölgede mağara hayatı yoktur. Bunun temel sebebi ise iklimin bu devirde rutubetten kuraklığa doğru bir değişme göstermesidir⁴⁸.

Paleolitik Çağ'ın sona ermesiyle Mısır coğrafyası günümüzdeki şeklini almıştır. Daha sonra Mezolitik Çağ'ın başlamasıyla insanların hayatında ve kültüründe değişimler meydana gelmiştir⁴⁹.

Mezolitik Çağ'da insanlar hemen üretici aşamaya geçmemiş, avcı ve toplayıcı olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu döneme ait taş aletler, dönemle ilgili bazı bilgiler vermektedir. Paleolitik Çağ'da kabaca işlenmiş olan taş aletlerin yerini Mezolitik Çağ'da daha özenle yapılan işlevsel aletler almıştır. Bu dönemde üretim aşamasına tam anlamıyla geçilmese de insanların yabani tahılı öğütürerek tükettiklerine dair izler bulunmuştur⁵⁰.

II.2. Neolitik Çağ'da Mısır

Neolitik ve Kalkolitik Çağlara geçiş ve bu dönemde meydana gelen gelişmeler dünyanın bazı bölgelerinde daha önce gerçekleşmiştir. Ön Asya, bu özelliği ile öne çıkan bir bölgedir⁵¹.

Eski Mısır'da Neolitik Çağ'ın en belirgin özelliği, insanların ilk kez kendi besinini üretmeye başlaması ve ilk kez yerleşik hayata geçmesidir. Bu dönemi tanımamızı sağlayan buluntular, çoğunlukla taştan yapılmış malzemelerdir. Ancak doğal koşullar altında aradan geçen uzun yıllarda ağaçtan yapılmış araç ve gereçlerin büyük bir kısmı günümüze ulaşamamıştır. Daha çok taş aletler, günümüze kadar ulaşmıştır. Bu dönem, insanlığın üretici olduğu bir dönemdir. Neolitik Çağ, tarımın ve hayvancılığın başlamasının yanı sıra ilk köylerin kurulmasıyla sosyal ve ekonomik yaşantının ilk örneklerini yansıtmaktadır⁵².

Bu dönemde Afrika'dan başlayarak iklim kuraklaşmış ve sıcaklıklar artmaya başlamıştır. Mısır'ın bugünkü iklimi, Atlantik'ten Kızıldeniz'e kadar çölleşen bölgelerde şekillenmiştir. Hayat, yalnız suyun çekildiği vadilerde yani Nil Vadisi ile Libya Vahaları gibi alanlarda devam etmeye başlamıştır. Bu bölgelerde bitki olarak, dikenli ve kökü dikine olan bitkiler yetişmiş, hayvan olarak da kemiriciler, sürüngenler ve develer

⁴⁸ Recep Yıldırım, *a.g.e.*, s. 98.

⁴⁹ Turgut Yiğit, *a.g.e.*, s. 23-24.

⁵⁰ Turgut Yiğit, *a.g.e.*, s. 24-25.

⁵¹ Afet İnan, *a.g.e.*, s. 1-2.

⁵² Turgut Yiğit, *a.g.e.*, s. 25.

yaşamaya başlamıştır. Kuru ve sıcak olan bu iklimde, yağmurlar hemen hemen hiç yağmamış ve kuraklık başlamıştır. Su olmayan bu bölgeleri insanlar terk etmeye başlamıştır. Yeni sulak alanlar aranmış ve bulunan sulak alanlarda her türlü bitki ve hayvan yetiştiriciliği yapılmaya başlanmıştır. Bazı Prehistoriyenler, saf Neolitik'in Mısır'da olduğunu kabul etmezler. Fakat Fayyum'da, Möris Gölü civarında cilalı taş aletler ve kaba yapılı kırmızı ve dekorsuz çanak çömlekler bulunmuştur. Bunun yanı sıra mutfak kalıntılarında öküz, keçi, domuz kemikleri ve balık kılçıkları ile deniz hayvanlarının kabuklarına; kumluklar içinde de hububat silolarına rastlanılmıştır. Böylece Neolitik kültürün varlığı anlaşılmaktadır. Neolitik Çağ, Mısır için hakiki bir yerleşme devridir. Neolitik köyler, tepeciklerde ve terasların aşağı kısımlarındaki alanlarda kurulmuştur. Binlerce yılın kalıntıları ise bu köylerin üzerine yığılmıştır⁵³.

Neolitik Çağ'a ait tespit edilen merkezlere gelince Kahire civarında El-Omari Deltası'nın batı kıyılarında Memir'de Beni-Salame, Fayyum'da Dimeh, Kom-Uşim ve Kasres-Sagha, Yukarı Mısır'da ise Tasa, Tuh gibi merkezleri görmekteyiz. Bu yerler kalıntı yığıntılarına maruz kalmadığı için daha kolaylıkla araştırılabilecek durumdadır. Bu dönemde mikrolit aletlerin yerine çakmak taşından daha büyük aletler kullanılmaya başlanmıştır. Cilalı taş aletler ile beraber iki tarafı işlenmiş ok uçları da bulunmuştur⁵⁴.

Bu devrin bir diğer karakteristik taş aleti ise, cilalı baltalardır. Bunun yanında kemikten yapılmış iğneler ve oltalar da ele geçmiştir. Dokumacılık ve sepet örme de bu dönemde başlamıştır. Devrin en önemli özelliklerin birisi de çömlekçiliğin keşfidir. Seramik, Aşağı ve Yukarı Mısır'da ayrı ayrı gelişmiştir. Deltada elle yapılmış çanak ve çömlekler çoğunlukla süsten uzak sade yapıdadır. Yalnız, bazen kenar kısımlarında tırnakla yapılan izler ve palmye yaprağı şeklinde çizgilerin bulunduğu görülmektedir⁵⁵.

Dimyat'ta 25-30 metre derinlikte, bu devre ait izlere rastlanılmıştır. Bulunan bu son kalıntılar Delta'da Neolitik kültürün varlığını göstermektedir. Bu kaba çömleklerin yanı sıra içleri kırmızı ve siyah renkte olan çömlekler de bulunmuştur. Bunların şekilleri epeyce çeşitlidir. Bazı küçük vazoların yan taraflarında ufak bir çıkıntı veya ip delikleri için kullanılan oyuk bulunmaktadır. Vadide ise siyah renkte pekiyi pişirilmemiş fakat üstlerinde beyaz çizgili süsler ile geometrik şekiller yer alan çanak çömlekler bulunmuştur. Bu bakımdan Mısır'ın kuzeyi ve güneyi ayrı ayrı özellikler taşımaktadır.

⁵³ Ekrem Memiş, *a.g.e.*, s. 75-76.

⁵⁴ Recep Yıldırım, *a.g.e.*, s. 105-106.

⁵⁵ Recep Yıldırım, *a.g.e.*, s. 105-106.

Bu farklar, çanak çömlek işçiliğinde daha belirgindir. Mısır'ın kuzeyi güneyine nazaran daha iyi bir gelişmişlik düzeyine sahiptir. Fayyum ise Delta kültürüne daha çok benzerlik göstermektedir⁵⁶. Erken “Neolitik” ya da “Neolitikleşmiş” Merimde, Beni Salama ve Fayyum'un birkaç yerinde halk daha mütevazı olarak yaşamıştır. Fayyum'daki Neolitik Çağ'a ait olan kalıntıların büyük bir çoğunluğunu mimari kalıntılar oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra çanak çömlek, yiyecek artıkları, sepetler gibi kalıntılar da günümüze kadar ulaşmıştır. Bu döneme ait olan evler, büyük olasılıkla yuvarlak ve oval biçimlerde yapılmıştır. Malzeme olarak da bataklıklardan temin ettikleri sazlıkları ve bitki örtülerini kullanmışlardır. Neolitik Çağ'da Fayyum'da; sığır, koyun, keçi ve domuz gibi çeşitli evcil hayvanların yanı sıra fil, ceylan, tavşan, suaygırı, timsah, kaplumbağa, balık, su kuşları gibi av hayvanları ayrıca salyangozlar ve yılanlar da yaşamaktaydı. Bunlara ait birçok kalıntıya ulaşılmıştır. Devekuşu yumurtaları, muhtemelen su kapları olarak kullanılmıştır. Neolitik Çağ'da tarımla da yoğun bir biçimde uğraşılmıştır. En önemli tarım ürünü ise arpa ve buğdaydı. Bunun için Nil'in sulak alanlarından ve sel taşkınlarından faydalanılırdı. Bu erken dönemlerin nüfus miktarı veya sosyal organizasyonu hakkında bilgiler vermek zordur⁵⁷.

II.3. Kalkolitik Çağ'da Mısır

Kalkolitik Çağ, Neolitik ile Maden Çağları arasında bir geçiş aşamasını teşkil etmektedir. Türkçe karşılığı olan Bakır-taş ifadesi, bu geçiş döneminin temel özelliğini ortaya koymaktadır. Bu dönem, madenin insan hayatına girdiği ve bakır kullanımının yaygınlaştığı, dönem olarak görülmektedir⁵⁸.

Nübya'dan Delta'ya kadar uzanan Nil Vadisi'nde yapılan kazılarda bu devre ait eserler meydana çıkarılmıştır. Bilhassa bulunan mezarlar, ekonomik ve sosyal hayatın değişmesini çok iyi betimlemektedir⁵⁹.

⁵⁶ Recep Yıldırım, *a.g.e.*, s. 105-106.

⁵⁷ Fekri A. Hassan, *The Predynastic of Egypt*, Journal of World Prehistory, Vol. 2, No. 2, June 1988, s. 147-148.

⁵⁸ Turgut Yiğit, *a.g.e.*, s. 27-28.

⁵⁹ Afet İnan, *a.g.e.*, s. 41.

Şekil 5. Eski Mısır Dönemi'ne Ait Çanak ve Çömlekler.

(Kaynak: Amerika'da The Oriental Institute Museum of the University of Chicago'da tarafımdan çekilmiştir.)

Neolitik Çağ'dan beri bakır biliniyordu. Fakat bu madenlerin kullanılışı ve çakmak taşının yerini tutması, maden devrinde mümkün olmuştur. Madenlerin işlenmeye ve alet olarak yapılmaya başlamasıyla, insanların yaşam tarzı değişmiştir. Köy harabeleri ve mezarlar, Güney Nil Vadisi'nin bu çağda yerleşik hayatın tamamlandığını göstermektedir. Dağınık olmakla beraber El-Kab, El-Badri, Hierakonpolis, Negada, Ombos, Koptos, Abidos⁶⁰ gibi yerleşim yerleri Kalkolitik Çağ'da da önemini korumuştur. Yukarı Mısır yol güzergâhı üzerinde bulunan Negada, güney bölgesinin merkezi kabul edilmektedir. Bu devrin güney kültürüne Negada kültürü adı verilmektedir. Kalkolitik Negada tipi olarak nitelendirilen elle yapılmış seramiğin içi ve ağız kenarı siyah, dışı ise koyu kırmızı ve parlaktır. Bir de kırmızı parlak yüzey üzerine, krem boyalı ve koyu renk üzerine beyaz çizgi ile yapılmış çeşitli resimler bulunmaktadır. İkinci Negada kültürü denilen müteakip devirdeki çanak çömlek tipleri ise dalga kulplu olup kahverengi zemin üzerine kırmızı boyalıdır. Bu kaplardaki gemi ve hayvan tasvirleri Mısır'dan ziyade Mezopotamya'nın Cemdet-Nasr devrindekilerle benzerlikler göstermektedir. Taş kaplar,

⁶⁰ Abidos, Mısır'ın orta kesiminde, Sohag'ın 50 km. güneyinde yer alan kent. Mısır'ın en önemli arkeolojik alanlarından biridir. MÖ 4000-M.S. 641 arasında iskân edilmiştir. İlk iki hanedana ait firavunların mezarları buradadır. Mısır'ın efsanevi Kralı Menes'in burada doğduğuna, Osiris'in de burada gömüldüğüne inanılırdı. (<https://www.arkeolojikh Haber.com/haber-abydos-8174/>, 13.08.2018, erişildi.)

kısmen eski şekillerin bir devamı ise de yeni tipler de göze çarpmaktadır. Aşağı Mısır'ın bu devirdeki kültür merkezi ise Meadi'dir. Bu devre ait diğer önemli arkeolojik buluntu yerleri ise Abusir, el-Melek ve Gerze'dir⁶¹.

Kalkolitik Çağ'ın sonunda Mısır'da siyasi birlik kurulmuş ve böylece kurulan siyasi birlik aynı zamanda Hanedanlar Dönemi'nin başlangıcı olmuştur. Bu dönem, Mısır'ın Protohistorik Dönemlere girişini temsil etmektedir. MÖ IV. bin yılın sonuna doğru Mısır'da yazı kullanılmaya başlanmıştır. Böylece Prehistorik Dönemler sona ermiştir⁶².

⁶¹ Afet İnan, *a.g.e.*, s. 37- 43.

⁶² Turgut Yiğit, *a.g.e.*, s. 27-28.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ESKİ MİSİR'DA SİYASİ HAYAT

1.1. Mısır'da Firavunun Siyasi Gücü

Firavun, Eski Mısır'da krallara verilen isimdir. Kelime anlamı, Eski Mısır dilinde büyük ev anlamına gelir. Aynı zamanda Tanrı Horus'un⁶³ yeryüzündeki simgesi ve Güneş Tanrısı Ra'nın oğlu olarak kabul edilirdi. Bu inanışa göre, firavunlar tanrı Horus'un soyundan gelirdi. Firavunlar, ülkenin sahibi konumundadır. İdari, askeri ve ticari alanlardaki tüm yetkiler sadece firavunun elindeydi. Gerektiğinde yetkilerinin bir kısmını vezirlerine bırakırdı. Ayrıca ülkedeki bütün mabetlerde yapılan ibadetler, sadece firavun adına yapılırdı⁶⁴. Firavunlar, şehrin kontrolünü ve gücünü ellerinde tutmak için şehrin etrafına surlar yaptırarak şehrin giriş ve çıkış yollarını kontrol ederlerdi. Bunun yanı sıra vadilerden geçen yollara da istasyonlar kurmuşlardır⁶⁵.

Mısır'da firavun, ilahın oğlu veya ilah olarak kabul edildiği için devletin en büyük dini lideridir. İlk devirlerde firavun, tamamen ilah konumundaydı. Bu nedenle firavunlara verilen ilk unvan, "Horus"tur. Firavunun tahta çıkış töreni, Aşağı ve Yukarı Mısır'ın birleşmesini temsil edecek şekilde yapılmaya başlanmıştır. Bu tören, bütün Mısır tarihi boyunca devam etmiştir. Yapılan törenlerle firavun, önce Yukarı Mısır'ı temsil eden beyaz bir taç giyer. Daha sonra ise Aşağı Mısır'ı temsil eden bir taç giyerdi⁶⁶. Tarihi kaynaklara göre, bu törenler Kral Menes ile başlamıştır⁶⁷.

Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak kabul edilen firavunun birçok sorumluluğu bulunmaktaydı. Başlıca görevleri, ülkede barışı, adaleti ve huzuru

⁶³ İsis ve Osiris'ten doğan çocuk, atmaca (bazı kaynaklarda şahin olarak geçer) Tanrı Horus idi. Bu ad, atmacanın süzülerek yükselmesinden türetilmiş 'yükseklerdeki' anlamına gelmektedir. Horus, karakter özellikleri krallık mitine doğrudan yansımayan, savunmasız bir çocuk ya da gözleri Güneş ile Ay olan bir gök şahini olarak tasvir edilen karmaşık bir tanrıdır. Bununla birlikte, tüm farklı öğeler bir halı dokuması gibi ustaca bir araya getirilmiş ve tanrı Horus, Mısır'ın egemliğinin ön plana çıkarılması noktasında temel vurgu olmuştur. Horus Khemmis'teki Kuzeydoğu Delta'sında doğmuştur. İsis, Seth'ten korumak amacıyla Horus'u papirüs bataklıklarında saklamıştır. Küçük Horus savunmasızdır ama İsis'in doğaüstü güçlerinin koruması altındadır. Olgunluk çağına ulaştığında Har-wer ya da "Genç Horus" olarak adlandırılmıştır. Mısır tahtı için mücadeleye hazır hale gelen Horus her zaman İsis'in yardımına ihtiyaç duymuştur. (George Hart, *Mısır Mitleri*, (Çev.: Mehmet Sait Türk), Ankara, 2017, s. 51.)

⁶⁴ Ömer F. Harman, "Firavun", *İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, c. 13, Ankara, 1996, s. 118-121.

⁶⁵ A. H. Sayce, *History of Egypt, Chaldea, Syria, Babylonia and Assyria*, The Grolier Society, vol. 2, s. 73.

⁶⁶ Afet İnan, *a.g.e.*, s. 166-167.

⁶⁷ Rosalie F. and Charles F. Baker III, *a.g.e.*, s. 50.

sağlamaktı. Tüm bunların dışında Nil Nehri de firavunun sorumluluk alanlarından birisiydi. Bu nehrin yükselmesinin ve alçalmasının sonuçlarından da firavun sorumluydu. Dini yetkileri de elinde bulunduran firavun, orduda da Mısır halkına liderlik ederdi. Dini kuralları sosyal hayata uyarlayan firavun, halkı dini kurallar ile yönetirdi⁶⁸.

Firavunların üstün güçlere sahip olduğuna ve bütün doğa olaylarına hükmedebilecek bir güce sahip olduğuna inandıklarından dolayı onlara özel dini törenler yapılırdı. Firavunlar, tanrı sayıldığı için karşısına çıkan kişi kendisine secde ederdi. Firavun olmak için anne tarafından soylu kan taşımanın önemli olduğuna inanılırdı. Böylece halktan kimi erkekler, tam soylu bir kadınla evlenerek tahta çıkabilmiştir. Firavunların kutsal ve gizemli kabul edilen birçok adları vardı. Bu adların sonuncusunu tahta çıktıkları zaman alırlardı. Genellikle bu ad, o firavunun izleyeceği politikaların ve siyasi görüşünün bir habercisi olarak görülürdü. Mesela, Savaş Tanrısı Mantu'nun adını kullanarak Mantuhoteb adını alan firavun, askeri seferler yapacağını ilan etmiş olurdu⁶⁹.

Firavunların sosyal hayatta ve devlet yönetiminde birçok yardımcıları bulunurdu. Örneğin firavun tahtı üzerinde sokağa çıktığı zaman şemsiye tutan, yüzüne konan sinekleri kovan hizmetçileri bulunurdu. Firavun ölünce Apis öküzüne⁷⁰ yapıldığı gibi, 72 gün matem tutulurdu. Firavunların öldükten sonra da dünyayı idare ettiklerine inanılırdı. Ülke yönetiminde ise firavunun iki büyük yardımcısı bulunurdu. Yardımcılarından biri kuzeyin yani kırmızı evin, diğeri ise güneyin yani beyaz evin sorumlusuydu. Daha sonra devlet, kendi içerisinde eyaletlere ayrılmıştır. Devlet idaresinde firavundan sonra gelen en yetkili kişi ise vezirdi. Vezirler, devletin altı büyük evine başkanlık ederdi. Bazen de eyaletleri denetlemeye çıkardı. Firavun, vezirlerine her zaman adaletli olmalarını tavsiye ederdi. Çünkü tanrıyı seven adaletten ayrılmazdı. Firavunların elde etmiş oldukları bu siyasi başarıların temelinde zeki ve güçlü yardımcılar bulunmaktadır⁷¹.

Firavunlar, ölene dek idarede kalırlardı. Bilinen en uzun iktidar, 92 yıllı eski krallıktaki son Firavun Pepi II. Neferkare'ye aittir. Uzun süre tahtta kalabilmek için her 30 yılda bir sihirli bir tören olan gençleşme festivali yapılırdı. Firavun öldükten sonra cesedi mumyalanır ve dirilince kullanması için özel eşyaları ile birlikte bir lahite konulur

⁶⁸ Lionel Casson, *Great Ages Of Man Ancient Egypt, The Pharaoh And His People*, Time Life International, Nederland, 1965-1969, s. 93.

⁶⁹ Hürriyet Ansiklopedisi, *Firavun*, c. 12, s. 235-236.

⁷⁰ Tanrı Ptah ile özdeşleştirilen öküz. Sonraki dönemlerde Tanrı Osiris-Serapis ile özdeşleştirilmiştir. Yeni Krallık Dönemi'nden itibaren Apis Öküzü öldüğünde Sakkara'da bulunan yer altı mezarlığına gömülürdü. (D.J., Brewer, Emily T., *Mısır ve Mısırlılar*, (Çev.: Nihal Uzan), 2. Baskı, Ankara, 2017, s. XVII.)

⁷¹ Ekrem Memiş, *a.g.e.*, s. 89-90.

ve üzeri kapatılırdı. Zamanla Mısır'ın devlet sisteminde, merkezi ve yerel güçler arasındaki çatışmadan kaynaklanan bazı gelişme ve değişimler olmuştur. Firavun, Eski Mısır'da babaerkil (Patriarkal) nitelikte ve veraset yoluyla tahta çıkan mutlak bir gücü (Monarkh). Bu temel anlayış ve düşünceler, Mısır tarihi akışı içinde değişmiş ve yeni birtakım şekiller kazanmıştır. Firavun, Orta Hanedanlık zamanında meşruiyetini tanrısal seçimlerle kazanan bir insan iken Yeni Hanedanlık Dönemi'nde ise firavunların direk tanrılaştırıldığı görülmektedir. Karışıklık dönemleri, firavunların tanrısal özelliklerini yitirmesine ve merkezi gücün yok olmasına yol açmıştır⁷².

1.2. Tinitler Öncesi Dönem

Bu döneme “Tanrı Krallar” veya “Horus’a” tapanlar saltanatı adı verilmektedir. Bu konuda Memfis arşivinde çeşitli belgeler bulunmuştur⁷³.

Mısır siyasi tarihi, uzun bir süreç sonucunda devletin birliğinin sağlanmasıyla başlamıştır. Bu birliğin sağlanması Mısır tarihine damga vuran siyasi idarenin ideolojik temelini oluşturur. Mısır devletinin oluşum aşaması ve hızlı gelişimi dünya tarihi açısından sıra dışıdır. Pek çok uygarlığın erken döneminde çoğunlukla şehir devleti odaklı siyasi birimlerin yavaş yavaş büyüdüklerini ve bunların birleşerek ülkelere/devletlere dönüştüğü görülürken, Mısır bir köy toplumundan hızlı bir biçimde gelişerek birliğini tamamlamış bir devlet halini almıştır. Birliği sağlayıp Mısır'ı büyük bir devlete dönüştüren süreç hala gizemini korumaktadır. Ne var ki bu dönemin Mısır açısından bir dönüm noktası olduğu konusunda herkes hemfikirdir⁷⁴.

Mısır siyasi tarihi, “Nom”larla başlamıştır. Aşağı ve Yukarı Mısır'ın birleştirilmesiyle monarşik bir devlet kurulmuştur. Kurulan bu krallık, daha kuruluş aşamasından itibaren teokratik bir yapıya sahipti⁷⁵. Eski Mısır medeniyeti, devlet halini almadan önce kabileler halinde yaşayan göçebe toplumlardan oluşmaktaydı. Zamanla yerleşik hayata geçen bu toplumlar, küçük beylikler kurmuştur. Bu beyliklere Mısırlılarda “Sepat”, Greklerde ise “Nom” denilmekteydi. Nom adı verilen bu şehir devletleri, daha önceleri Aşağı ve Yukarı Mısır'da ayrı ayrı kabileler halinde yaşıyorlardı. Bu küçük beylikler, daha sonra bir araya gelerek Mısır medeniyetinin temelini oluşturmuştur⁷⁶.

⁷² Bülent İplikçioğlu, *Eski Çağ Tarihinin Anahtarları I*, İstanbul, 1990, s. 116-117.

⁷³ Afet İnan, *a.g.e.* s. 57.

⁷⁴ Marc Van De Mieroop, *a.g.e.*, s. 27-29.

⁷⁵ Afet İnan, *a.g.e.*, s. 166.

⁷⁶ Hasan Bahar, *Eski Çağ Uygarlıkları*, 6. Baskı, Konya, 2016, s. 141-142.

Mısır'ın bu oluşum sürecini değerlendirecek olursak, Tinitler Öncesi Dönem olarak adlandırılan bu dönemin başlangıcında kuzeydeki ve güneydeki Nomlar kendi aralarında iki ayrı devlet olarak birleşmişlerdir. Delta bölgesinde iki ayrı devlet halini alan bu Nomlar, yirmi Nom dan oluşmaktadır. Bu dönemde Mısır, tanrı kral “Horus”ün himayesindeydi ve kırmızı taç giyerdi. Bu siyasi oluşumun merkezi ise “Buto” idi ve güney hududu Memfis'ten geçmekteydi⁷⁷. Güney Mısır'da bir araya gelen Nom gruplarının oluşturduğu Mısır Devleti'nin ilk krallarının isimleri kesin olarak bilinmemektedir. Sadece bunlara ait bazı resim ve kabartmalar bulunmaktadır. Bu krallardan biri akrep ile temsil edilmiştir. Bu ilk dönemlere ait resim ve kabartmaların bazılarında Nom liderlerinin birbirleri ile olan mücadeleleri anlatılmaktadır⁷⁸. Daha önceki dönemlerinde göçebe halde yaşayan Yukarı Mısırlılar ve çiftçilik ile uğraşan Aşağı Mısırlılar öne çıkan bu krallar (Akrep, Menes ya da Narmer ve Aha⁷⁹) önderliğinde birleşerek toplanmıştır. Bu dönemde Yukarı Mısırlıların siyasi liderlik rolünde baskın olduğu görülmektedir⁸⁰. Mısır'ın birleştirici gücü olan firavun için tahta çıkmadan önce bir tören düzenlenirdi. Mısır birliğinin başındaki firavun, kutsal kişiliğiyle devletin tek sahibiydi⁸¹.

Bu ilk dönemlerde devletin esas şekillenmeye başlamıştır. Akrep kral olarak bilinen kralın gerçek ismi bilinmediğinden sembolü ile anılmaktadır. Akrep Kral'ın Aşağı ve Yukarı Mısır'ı birleştirme çabası başarı ile neticelenmişse de her iki Mısır'ın tacını giyememiştir. Bu sebepten dolayı Mısır'ın birleştirici kralı olarak kabul görmemiştir⁸².

Akrep Kral'ın muhtemel halefi olarak kabul edilen Menes (Mısır kaynaklarındaki belirsizliklerden dolayı netlik kazanamayan Kral Menes'in Narmer olduğu düşüncesi Jean Vercoutter tarafından da desteklenmektedir) iki Mısır'ı birleştirmek için daha çok çaba göstermiştir. Hierakonpolis'teki mezarında bulunan bir levha bu mücadelesini anlatmaktadır. Bu levhada Yukarı Mısır'ın külah şeklindeki tacını taşıyan Menes, Şahin Horus'ün yardımı ile başarılı olduğunu anlatmaktadır. Aynı levhanın arkasındaki resimde ise kralın Aşağı Mısır'ın tacını giydiği görülmektedir. Bu kayıtlardan Menes'in her iki Mısır'ın birleştiricisi olduğu anlaşılmaktadır⁸³.

⁷⁷ Afet İnan, *a.g.e.* s. 57-58.

⁷⁸ Afet İnan, *a.g.e.* s. 58.

⁷⁹ Sophie Desplancques'e göre Kral Aha'nın, Kral Menes olabileceği tahmin edilmektedir. Bu durum birçok araştırmacı tarafından ihtilafların yaşanmasına neden olmuştur.

⁸⁰ Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, 2017, s. 10.

⁸¹ Hasan Bahar, *a.g.e.*, s. 142.

⁸² Afet İnan, *a.g.e.* s. 58-59.

⁸³ Afet İnan, *a.g.e.* s. 59.

Mısırlıların oluşum sürecinde bu coğrafya üzerindeki yaşam şekillerine dair bilgiler ışığında hareket edecek olursak verimli Nil Havzası'nda çok uzun zaman önce insanların yaşadığına dair güçlü kanıtlar vardır. MÖ 4000 yıllarına kadar uzanan ve Badarian adıyla bilinen bir kültürde keten giysiler, çömlekler ve küçük süs eşyaları yapıldığı bilinmektedir. Eski Mısır, MÖ 3200-3100 yılları arasında tek bir kralın yönetimi altında birleşene kadar çok yavaş bir gelişme göstermiştir. Bu birleşimden hemen sonra hiyeroglif yazı sanatını geliştiren Mısır, bu sayede birçok alanda büyük gelişmelere sahne olmuştur. Çok kısa bir sürede Mısır'da sanat, mimari, tıp ve sosyal düzen yüksek bir seviyeye ulaşmıştır⁸⁴.

Mısır'ın bu gelişmişlik düzeyine çok kısa sürede ulaşmasında sahip olmuş olduğu coğrafyanın da önemli bir payı vardır. Eski çağlarda Nil Vadisi'ne yerleşmiş olan halk çamuru ve taşı kullanarak çeşitli aletler yapmaya başlamıştır. Daha sonra bir yönetici etrafında birleşerek Mısır medeniyetinin ilk kuruluş aşamasını oluşturmuştur. Yerleşik yaşamın bir gereği olarak aletleri daha iyi kullanan ve bunu zamanla sanata dönüştürebilen Mısırlılar, heykeltiricilik ve kuyumculuk sanatını geliştirerek büyük başarılarla imza atmıştır⁸⁵.

1.3. Tinitler Dönemi (MÖ 3150-2686)

Tinitler Dönemi (ya da Erken Krallık Dönemi) olarak adlandırılan dönem, Birinci ve İkinci Hanedanlar Dönemi'ni kapsamaktadır. Manetho, Birinci ve İkinci Hanedanlar Dönemi'ne Tinitler Dönemi⁸⁶ demiştir. Bu dönemde, Aşağı ve Yukarı Mısır arasında siyasi birliğin sağlanmasıyla birlikte birleşik Mısır'ın idare merkezi önce Yukarı Mısır'da iken daha sonra Aşağı Mısır'a taşınmıştır. Yeri kesin olarak bilinmeyen Tinis şehri⁸⁷, Birinci Hanedanın ilk merkezidir. Yukarı Mısır'daki Abidos kenti, idari merkezin Aşağı Mısır'a taşınmasından sonra da dini bir merkez olarak önemini korumuştur. Aşağı ve Yukarı Mısır, hem siyasi açıdan hem de kültürel açıdan birleşmiştir⁸⁸.

Dönemler halinde ele alınan Mısır'ın, firavunlar tarafından nasıl yönetildiğine dair belgeler bulunsun da bu belgeler yeterince doyurucu değildir. Yeni bulunan

⁸⁴ David Furlong, *Piramitler Gerçeği*, İzduşüm Yayıncılık, 2007, s. 21-22.

⁸⁵ Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, 2017, s. 10.

⁸⁶ Farklı kaynaklarda bu dönemler This-Thinis ya da Tinit olarak telaffuz edilir.

⁸⁷ Tinis şehrinin Yukarı Mısır'da günümüzdeki Girga'da olabileceği düşünülmektedir. (Turgut Yiğit, *a.g.e.*, s. 36.)

⁸⁸ Turgut Yiğit, *a.g.e.*, s. 36.

belgelerdeki bilgiler, Mısır tarihinde değişikliklere neden oluşmuştur⁸⁹. Tinitler Dönemi, Eski Krallıktan önce ilk iki hanedanı oluşturan kralların hüküm sürdüğü bir dönem olmuştur. Bu dönemde krallar disiplinli çalışarak yönetimi sağlam temeller üzerine oturtmuş ve yapmış oldukları yenilikler ve sulama kanallarıyla da tarımı geliştirmişlerdir. Aynı zamanda Nübya'ya ticari seferler de düzenlenmiştir. Böylece Şahin Başlı Horus'un koruyuculuğunda krallığın ideolojik ve dinsel temelini kurmuşlardır. (Birinci Hanedanın III. Kralı Cet Steli Louvre müzesinde koruma altındadır.) Palermo Taşı üzerinde bu kralların yaşamlarıyla ilgili çeşitli bilgiler bulunmaktadır⁹⁰.

Yaptıkları işler kayıt altına alınmadığı için birer isimden öteye geçmeyen ilk kralların saltanatıyla başlayan Mısır tarihi, Mısır'ın efsanevi Kralı Menes ile kültür ve uygarlıkla tanışmıştır⁹¹. Bu firavun önderliğinde Mısır'da, yönetim, yazı, sanat, din ve krallık alanında önemli gelişmeler olmuştur. Böylece Mısırlılar, yüksek bir kültüre sahip olarak tarih sahnesinde görülmeye başlamışlardır⁹². Tinitler Dönemi'nin en belirgin özelliklerinden biri de avcılıkla uğraşan ve göçebe halde yaşayan kabilelerin varlığıdır. Kral Menes olarak bilinen kişi, halkı yerleşik hayata geçirip, bataklık alanları kurutarak tarımı başlatmıştır. Mısır'da iskân faaliyetleri yürüten kral, Memfis şehrini kurarak devlet otoritesini güçlendirmiştir. Başarılı faaliyetlerde bulunan kral, sulama kanalları yaparak aynı zamanda Nil Nehri'ni de kontrol altına almaya çalışmıştır⁹³. Kurucu firavun olan Hierakonpolis kökenli Kral Menes'in Memfis'te başlattığı iskân faaliyetlerinin temel sebebi ise Mısırlılara stratejik bir yaşam alanı sağlamaktır⁹⁴.

Yukarı Mısır kralı, Aşağı Mısır'ı fethederek devletin birliğini sağlamıştır. Bu dönemde Mısır, Abidos, Nakada, Hierakonpolis'i de içine alarak bölgede öncelikle yerel bir güç oluşturmuş ve daha sonraki dönemlerde ise hızlıca gelişerek kuzey ve güney yönünde genişlemiştir. Hızla gelişen Mısır, kaynak bakımından zenginleşerek temel besin ihtiyaçlarını karşılayacak potansiyele ulaşmıştır. Bu sebepten dolayı dışa bağımlılığı oldukça azdı. Besin ihtiyaçlarının dışında bazı kıymetli madenler, ağaç ve lüks eşyalar gibi malzemeler Asya'dan karşılanmaktaydı. Bu sebeple Abidos'ta yaşayan yerel halk dışa açılmıştır⁹⁵.

⁸⁹ Ali Narçın, *Eski Mısır Nil'in Ezoterik Ülkesi*, İstanbul, 2017, s. 56.

⁹⁰ Ali Narçın, *a.g.e.*, s. 61.

⁹¹ Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, 2017, s.10.

⁹² Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, 2017, s.10.

⁹³ Bob Brier, *The History of Ancient Egypt*, 1999, s. 1.

⁹⁴ Ali Narçın, *a.g.e.*, s. 61.

⁹⁵ Marc Van De Mieroop, *a.g.e.*, s. 35.

Abidos bölgesinde yapılan kazılarda birçok çanak-çömlek örneğine rastlanılmıştır. Bu tarihi kalıntılar, Mısır halkının sanatsal gelişiminin en güzel örnekleridir. Tinitler Dönemi'nde tarımda taş aletlerin yanı sıra metal aletlerin de kullanıldığı görülmektedir. Bu yüzden Tinitler Dönemi, Mısır tarihinde birçok yeniliğin başlangıcı olarak kabul edilmektedir⁹⁶.

Bu dönemin siyasi düzenine göz atacak olursak krallar içte barışı sürdürerek, dışta yabancılara karşı ilk savaşlarını vermişlerdir. Bu dönemde krallık, Mısır dışına seferler düzenleyebilecek kadar güçlüdür. Mısır ordusu, değerli taşlar bulmak üzere Sina'ya kadar gitmiş ve Arap Çölleri ile Nübya'nın içlerine kadar girmiştir. Yapılan bu seferlerle güçlenen Mısır'da monarşi, yavaş yavaş oluşmaya başlamıştır. Geçmiş dönemdeki başarılı siyasetler, Mısır uygarlığının oluşmaya başlamasına katkı sağlayan maddi unsurları hazırlayıp sunmuştur. Ülkenin tarımsal olanaklara kavuşması, dinin, dilin ve yazının hazırlanması, metalin işlenme tekniğinin öğrenilmesi, aynı şekilde çömlekçiliğin ve dokumacılığın öğrenilmesi gibi unsurlar ilk iki hanedanlığın fiilen güçlü bir uygarlığa ve siyasal açıdan birleşmiş bir krallığa dönüşmesine katkı sağlamıştır. İlk hanedanlık dönemi, tek bir kral ve ülkenin başında krallığa bağlı memurların olduğu, ülkenin eyaletlere bölündüğü bir dönemdir⁹⁷.

Dönemin önemli merkezleri ise Abidos ve Sakkara'dır. Abidos'ta yer alan kral mezarlarının içlerinin boş olduğu görülmüştür. Krallara ait bazı mezarlar ise Sakkara'da bulunmuştur⁹⁸. Menes'in (ya da Narmer'in) saltanatı ile başlamış olan ilk iki hanedanlığın devam ettiği yaklaşık 500 yıl hakkında çok az bilgi sahibiyiz. Abidos yakınlarında bulunan ve Birinci Hanedan firavunlarının mezarlarının bulunduğu başşehir Tinis'in yeri tam olarak belirlenememiştir. Firavunlara atfedilen büyük Sakkara gömütlerinde ise yüksek görevlilere ait mezarlar bulunmaktadır⁹⁹.

Tinitler Dönemi'nde Birinci Hanedan Dönemi'nin birçok özelliğini görmek mümkündür. Abidos'taki mezarlar ve Hierakonpolis'teki kalıntılar bu bölgelerin Birinci Hanedan Kralları tarafından yönetildiğini göstermektedir. Nakada Dönemi'nde, şehrin belirli bir plan doğrultusunda inşa edildiğini gösteren iç içe geçmiş sokaklarla sıralanan evlerin kalıntıları bulunmuştur. Bu gibi kalıntılar bulunduğu dönem hakkında önemli bilgiler vermektedir. Kral Menes'in çalışmaları ve ele geçirdiği bölgeler hiyeroglif yazı

⁹⁶ Bob Brier, *a.g.e.*, s. 1.

⁹⁷ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 51-55.

⁹⁸ Ali Narçın, *a.g.e.*, s. 61.

⁹⁹ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 51-53.

sanatıyla günümüze kadar aktarılmıştır. Bu yazı sanatında Yukarı Mısır'ın ve Aşağı Mısır'ın birleştirilmesi resmedilmiştir. Tinitler Dönemi'nde şekillenen devlet artık güçlü bir merkezi yapıya sahipti. Devlet merkezi ve devlet adamları bu dönemin en önemli şehirlerinden olan Memfis'te ikamet etmiştir. İkinci Hanedanlık Dönemi'nin sonuna gelindiğinde ise Mısır'ın kültürel yapısı ve temel taşları artık oturmuştur¹⁰⁰.

1.4. Tinitler Dönemi Hanedanlar

1.4.1. Birinci Hanedan Dönemi

Birinci Hanedan Dönemi'nde sekiz firavunun hüküm sürdüğü tahmin edilmektedir¹⁰¹. Mısır'da siyasi birlik bu hanedanlığın ilk kralı tarafından sağlanmıştır. Manetho kaynakları, bu firavun için Menes¹⁰² ismini vermektedir. Bu dönemde Mısır'da birçok gelişme yaşanmıştır. Ziraî işlerde güneş takviminin, dini işlerde ise ay takviminin kullanıldığı bilinmektedir. Memfis kentinin ilk kuruluşu, Kral Menes zamanında kabul edilse de bu kentin imar edilmesi, hatta yönetim merkezi olarak kabul edilmesi Aha döneminde olduğu tahmin edilmektedir¹⁰³. Mısır Krallığının, önemli şehirlerinden olan Memfis şehri, Kahire'den 10 mil¹⁰⁴ uzaklıkta olup Nil Nehri'nin batı kısmında yer almaktadır. Kral Menes, Nil Nehri'nin kenarında büyük tapınaklar, heykeller ve piramitler yaptırarak bu bölgeleri iskâna açmıştır¹⁰⁵. MÖ 3150 yıllarında Aşağı ve Yukarı Mısır olarak iki ayrı bölümden oluşan Mısır'ı birleştirebileceğine inanan Kral Menes, ilk iş olarak bir devlet kurup bu iki yeri birleştirmiştir¹⁰⁶. Eski Mısır medeniyeti, yaklaşık MÖ 3150 yıllarında tek bir ulus haline gelerek hiçbir krallık sistemine benzemeyen özgün bir yapıya sahip olmuştur. Bu sistemde firavunların rolü çok büyüktür. Kendi adlarına tapınak yaptıran firavunlar, ilah olduklarını iddia ederek zamanla kendilerine tapınılmasını isterler. Aynı zamanda kendilerini yeryüzünde adaleti sağlayan ve huzur

¹⁰⁰ Douglas J. Brewer, Emily Teeter, *Mısır ve Mısırlılar*, (Çev.: Nihal Uzan), 2. Baskı, Ankara, 2017, s. 41-43.

¹⁰¹ Sophie Desplancques, *a.g.e.*, s. 42.

¹⁰² Mısır ve Grek kaynakları, Birinci Hanedanı kuran kişinin Menes olduğunda ittifak ederler. Fakat bazı araştırmacılar, yeni arkeolojik vesikalara dayanarak iki Mısır'ı birleştirenin Narmer olduğunu iddia etmektedirler. (Afet İnan, *a.g.e.*, s. 60.)

¹⁰³ Turgut Yiğit, *a.g.e.*, s. 37-38.

¹⁰⁴ 1 mil, 1.609344 km'ye tekabül etmektedir. Kilometre cinsinden olan bir uzunluğu mile çevirmek için uzunluk değeri 1.609344'e bölünmelidir. Mil cinsinden olan bir uzunluğu kilometreye çevirmek içinse uzunluk değeri 1.609344 ile çarpılmalıdır. (<https://mil.hesaplama.net/>, 31.07.2018, erişildi.)

¹⁰⁵ Robert Wilson, *Rays Of Light From Bible Lands: Embracing Historical Sketches Of The Five Great Empires Of Antiquity, Egypt, Nineveh, Babylon, Tyre And Persia, Whose Remarkable Career And Complete Overthrow Attest To The Truths Of Sacred Story*, Canada, 1896, s. 13.

¹⁰⁶ Elaine Altman Evans, *American Explorers in the Land of the Pharaohs*, 1996, s. 5.

dağıtan bir kral olarak da kabul ettirmişlerdir¹⁰⁷. Herodot'tan nakledildiğine göre, Birinci Hanedan ailesinin önemli krallarından olan Kral Menes, aynı zamanda Mısır'daki birçok güzel eserin kurucusudur. Muhtemelen törenlerde kullanılmış olan ünlü Taş Palet de ona atfedilir¹⁰⁸. Böylece Mısır kanunları, ilk hanedan ailesi ile başlamış olur. Dönemin devlet politikaları ve devlet bilgileri, yapılan arkeolojik kazılardan öğrenilmektedir. Arkeolojik kazılar sonucunda elde edilen bilgilere göre, ülke kanunları oldukça katı ve serttir¹⁰⁹.

Kral Menes döneminde Horus'a tapan kralların iki isim taşıdıkları görülmektedir. Bunlardan biri asıl adlarıdır, diğeri ise krallıkla birlikte gelen unvandır. Farklı görüşlere göre ise Kral Menes'in de krallık unvanı olarak Aha'yı kullandığı tahmin edilmektedir. Mısır dilinde Man, Yunanca Menes diye geçen bu isim Aha-Man şeklinde kullanıldığında Türkçe'de "büyük prens" anlamına gelmektedir. Bir başka açıdan bakıldığında ise İran'ın Ahamanlar saltanatındaki asılları Türk olan aileyi hatırlatmaktadır. Ahaman'ın oğulları ve torunları olarak bu hanedandaki kralların da bu unvanı taşıdığı görülür¹¹⁰. Tinit Hanedanlığında tanrı-krallardan sonra ilk insan kralların hükümrانlığı başlamıştır. Bu dönemde yaşayan kralların isimlerine, Manetho Listesi'nden ulaşılabilmektedir. Bu listede, kralların unvanları da yer almaktadır. Örneğin, Menes'in lakabı Aha ya da Aka olarak tahmin edilmektedir. Anlamı ise muharip (savaşçı) demektir ve bu lakap, bir şahin ile temsil edilmiştir¹¹¹. Tinitler Dönemi'nde, firavunlar resmi unvanları olan Horus adıyla tanınırdı. Kral listelerinde geçen doğum adları kullanılmazdı. Bu nedenle Kral listelerinde ve Mısır tarihinde yaşanan ihtilaflardan ve belirsizliklerden dolayı Kral Aha'nın, Kral Menes'le aynı kişi olabileceği fikri de ortaya atılmaktadır¹¹².

Herodot'un kayıtlarına göre, Kral Menes, Memfis civarında bir baraj yaptırarak buraları oturulabilir hale getirmiş ve Tanrı Ptah'a bir mabet yaptırmıştır. II. Ramses zamanına ait bir kitabede, Menes'in Memfis'teki Ptah mabedinden bahsedilmektedir. Memfis, iki Mısır'ın birleştiği yerde olduğu için stratejik bir öneme sahiptir. Delta ve Vadi'yi bir otorite altında birleştiren Menes, bu bölgeye büyük önem vermiştir. Bu ilk kralların kullandıkları taştan, bakırdan ve altından silahlar; süs eşyaları, mobilyalar ve

¹⁰⁷ William Gibbons, *All About History Book Of Ancient Egypt*, Australia, 2000, s. 23.

¹⁰⁸ Giorgio A. Livraga, *Teb*, (Çev.: İnci Kut), Yeni Yüksektepe Kültür Derneği, s. 15.

¹⁰⁹ Branislav Andelkovic, *"Political Organization Of Egypt In The Predynastic Period", Before The Pyramids the Originsof Egyptian Civilization*, (Edit. Emily Teeter), America, 2011, s. 25.

¹¹⁰ Özer Yusuf Ziya, *Mısır Tarihi*, Ankara, 1939, s. 90-91.

¹¹¹ Afet İnan, *a.g.e*, s. 60.

¹¹² Hakan Sivas, *"Eski Mısır Tarihi"*, *Eski Mezopotamya ve Mısır Tarihi*, (Yay. Haz. Kemalettin Köroğlu) Eskişehir, 2013,, s. 111.

vazolar bu bölgede bulunmuştur¹¹³. Mısır vesikaları da, Menes'in bu dönemde Delta ve Vadi'yi birleştirmiş olduğunu ve Nübya'ya karşı büyük zaferler kazanılmış olduğunu göstermektedir¹¹⁴.

Abidos ve civarında bu döneme ait birçok vesika bulunmuştur. Memfis kalesinin, Menes ve halefleri tarafından birleşik devletin merkezi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde hiyeroglif yazı sistemi, tamamen yerleşmiştir. Meydana gelen bütün hadiseler, bu yazı stili ile anlatılmıştır¹¹⁵.

Mısır tarihine ve kral isimlerine kaynaklık eden bir diğer kaynak ise Palermo Taşı'dır. Bu taş kralların taç giyme törenleri anlatılır. Bu devrin kralları, beyaz ve kırmızı taşlar giyerek Aşağı ve Yukarı Mısır'ın birliğini temsil etmişlerdir. Abidelerde firavunların yanında bir komutanın temsil edilmesi, bu birliğin askeri bir devlet şeklinde olduğunu belirtmektedir. Yaşanmış iç olaylar, siyasi çekişmeler ve savaşlar ise çeşitli sembollerle anlatılmıştır. Bilhassa iki memleketin birleşmesi hadisesi, sembolik olarak resmedilmiştir. Dönemin en mühim hadiselerinden biri de Sina'ya yapılan seferlerdir¹¹⁶.

Manetho Kaynaklarına Göre¹¹⁷;

I. Hanedanlık Dönemi Kral Listesi¹¹⁸.

1. Menes 62 yıl
2. Athothis 57 yıl
3. Kenkenes 31 yıl
4. Uenephes 23 yıl
5. Usaphais 20 yıl
6. Miebis 26 yıl
7. Semempses 18 yıl
8. Bieneches 26 yıl

¹¹³ Afet İnan, *a.g.e.*, s. 61.

¹¹⁴ Afet İnan, *a.g.e.*, s. 60.

¹¹⁵ Afet İnan, *a.g.e.*, s. 61.

¹¹⁶ Afet İnan, *a.g.e.*, s. 62.

¹¹⁷ E. A. Wallis Budge, *Egypt In The Neolithic And Archaic Periods*, Oxford University, 1902., s. 130.

¹¹⁸ Yaptığımız gözlemler neticesinde daha öncede değindiğimiz gibi tarihi kaynakların yetersizliğinden ve hiyeroglif yazı sanatının karmaşık ve gizemli yapısının çözülmemesinden dolayı kral isimlerinin ve tarihlerin araştırmacılar tarafından farklı şekillerde telaffuz edilmesine neden olduğu görülmüştür. Bu durum daha önce de belirtildiği gibi günümüz güncel tetkik eserlerine de yansımıştır. Tetkik eserlerdeki kral isimlerinin farklı şekillerde yazılmasının temel sebebi de budur. Bunun en güzel örneği ise Afet İnan'ın "Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti" adlı eserinde yer alan Manetho kaynaklarına göre hazırlanmış kral listeleridir.

Kral Menes'ten sonra geldiği tahmin edilen kral ise Kral Cet (Khent) adını taşır. Bu kralın mezarı, Giza yakınlarında bulunmuştur. Mezarında birçok arkeolojik eserler çıksa da dönemini anlatan herhangi bir yazılı kaynak bulunamamıştır. Krallar, ticari hayatı canlandırmak amacıyla vadilerden Kızıldeniz'e açılan yollar yapmışlardır. Bu kralların isimlerine açtıkları yollardaki kayaların üzerinde rastlanmıştır. Bunu sağlayan en önemli krallardan biri, Kral Cet'tir. Birinci Hanedan mensubu olduğu tahmin edilen diğer dört kral (Udimu, Den Anzib, Semerkhet, Ka) hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu dönemin krallarının isimleri, çeşitli kaynaklarda farklı şekillerde geçmektedir¹¹⁹.

Birinci Hanedan Dönemi Kralı Djer'in Abidos'taki Krallar Listesinde adı Iti olarak geçmektedir. Manetho, bu kral ismini Yunancadaki söylenişi ile Athotis olarak belirtmiştir. Manetho'nun verdiği bilgilere göre, bu kral ülkeyi Memfis'ten yönetmiştir. Delta bölgesinde bulunan yazılı belgelerde Kral Djer'in Libyalılar ile savaştığı da belirtilmektedir. Mısır ve Sudan arasında yer alan Wadi Halfa'da bulunan bir belgede Kral Djer'in adı yer almaktadır. Bu belge, Kral Djer Dönemi'nde II. Çağlayan'a kadar geldiğine dair bilgiler vermektedir. Zira erken bir dönemde Mısırlıların buraya kadar geldiğini gösteren bir başka kaynak yoktur. Bu da bu bilginin şüpheli olduğunu göstermektedir. Kraliyet ailesine ait mezarların Sakkara'da olmasına karşın Kral Djer'in mezarı Yukarı Mısır'da Abidos'ta yer almaktadır¹²⁰.

Manetho kaynaklarında Uenephes adıyla bilinen, Kral Djet hakkında detaylı bir bilgi bulunmamaktadır. Kral Djet ile ilgili tek bilgi Abidos'ta bulunan Louvre Müzesi'nde sergilenen, üzerinde Djet'in Horus adının yazılışı olan (Şahin) ve yılan kabartmasının olduğu mezar stelidir. Bu stel¹²¹, Mısır sanatının erken dönemde ulaşmış olduğu seviyeyi göstermektedir¹²².

Mısır tarihinde yer alan önemli kadınların ilki Kral Djet dönemi'nde tarih sahnesinde yer aldığı düşünülen Kraliçe Mernet'tir¹²³. Yazılı belgelerde Kral Djet'in ölümünden sonra Mernet (ya da Meritneit) adında bir kraliçenin ülke yönetimini idare ettiği yer almaktadır. Mühür baskılarında ve resmi belgelerde kraliçenin adı Kral Djer-

¹¹⁹ Afet İnan, *a.g.e.*, s. 61.

¹²⁰ Turgut Yiğit, *a.g.e.*, s. 38-39.

¹²¹ Stel veya stela, dikili taş olan, yüksekliği eninden uzun yekpare bir taştan oluşan bir levhadır. Sözcük Yunanca stele yani "(dikili) duran blok"tan gelir. Ahşap olanlarına da rastlanmıştır. Stelin farklı şekillerde kullanılan farklı tipleri vardır. (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Stel>, 03.11.2019, erişildi.)

¹²² Turgut Yiğit, *a.g.e.*, s. 39.

¹²³ Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, 2004, s. 17.

Djet ve Den ile birlikte anılmaktadır¹²⁴. Yaşadığı dönem ve siyasi konumu tam olarak belirlenemeyen Kraliçe Mernet'in büyük bir ihtimalle Kral Djet'in eşi, kralın halefi olan Den'in de annesidir. Bu dönemde Kral Den henüz küçük yaşta olduğu için ülke yönetimini annesi Kraliçe Mernet, geçici bir süre devralmıştır. Eski Mısır'da siyasi ve hukuksal alanda kadın-erkek eşitliğinin olması komşu Afrika halklarının anaerkil yapısından kaynaklanmaktadır. Krallarda olduğu gibi kraliçenin de biri Abidos'ta, diğeri Sakkara'da olmak üzere iki mezarı bulunmaktadır¹²⁵. Şehirleşme çalışmalarının yanı sıra mezar alanlarının belirlenmesi ve anıt mezarların inşa edilmesi Mısır kralları için oldukça önemliydi, bu sebeple kralların kendilerine ait iki farklı bölgede mezarlar yaptırdıkları görülmektedir. Sakkara ve Abidos bölgelerinde yapılan arkeolojik kazılarda bulunan iki mezarın, Birinci Hanedan Dönemi'nde yaşamış olan Kraliçe Mernet'e ait olduğu tahmin edilmektedir. Mezarın boyutları, içindeki eşyalar bu mezarın önemli birine ait olduğuna işaret etmektedir. Silindir biçiminde bulunan damgalar mezarın Kral Den'in annesi Kraliçe Mernet'e ait olduğunu düşündürmektedir. Kraliçe Mernet'in adı Palermo Taşı'nda da yer almaktadır. Elde edilen bu bulgular Mısır'ın kuruluş döneminde kadınların da siyasi hayatta önemli rol oynadığını göstermektedir¹²⁶.

Çocuk yaşta annesi ile bir süre tahta bulunan Kral Den ülkeyi idare edecek yaşa geldiğinde idareyi annesinden devralarak ülke yönetiminde büyük başarılarla imza atmıştır. Kral Den, kendisini Aşağı ve Yukarı Mısır'ın sembolü olan kırmızı ve beyaz bir taç giyerken tasvir etmiş ve böylece yönetimini meşrulaştırmıştır. Bu dönemde hızlı bir gelişme gösteren Mısır devleti, temel ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli seferlere çıkmıştır. Yapılan seferlerin başında ise Sina'ya yapılan seferler gelmektedir. Bir başka kaynakta ise kendi dönemine ait tıbbi reçetelere rastlanılmıştır. Bu durumun kendisinden sonra gelecek olan tıp ilmine büyük katkı sağladığı düşünülmektedir¹²⁷.

Kral Den'in, Horus adının (Kanat geren) yanında "Aşağı ve Yukarı Mısır kralı" unvanı alması oldukça dikkat çekicidir. Yıllık levhalarında, Doğu'nun mağlup edilmesinin yanı sıra özellikle Sina Yarımadası'ndaki Bedevi kabileleriyle yapılan savaşlar da anlatılmaktadır. Kral Den, Abidos'taki mezarını taşlarla kaplatarak zeminini kırmızı granitle kaplatmıştır. Daha önceleri Mısırlılar tarafından sadece kap yapımında kullanılan bu dayanıklı malzemenin, artık binalarda da kullanılmaya başlandığı

¹²⁴ Turgut Yiğit, *a.g.e.*, s. 39-40.

¹²⁵ Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, 2004, s. 17.

¹²⁶ Sophie Desplancques, *a.g.e.*, s. 43.

¹²⁷ Turgut Yiğit, *a.g.e.*, s. 40.

görülmektedir. Bu malzemenin kullanımı, Piramitler Dönemi'ndeki mimarlara yeni bir yol ve ufuk açarak farklı deneyimler elde etmelerini sağlamıştır¹²⁸.

Mısır'da yapılarda kullanılan malzemelerde ve eşyalarda meydana gelen değişimler bulunduğu dönemin siyasi ve gelişmişlik izlerini taşımaktadır. İkinci Hanedan Dönemi'nde çömlek tornasının icadından sonra çömleklerin biçim çeşitliliğinin de azalışı görülmektedir. Tinitler Dönemi'nde Mısırlılar, metal olarak sadece bakır ve altını işlemişlerdir. Bu ise bizlere Mısırlıların MÖ 4. bin yılın başında başlayan Bakır devrinde olduklarını göstermektedir. Bronz aletlerin kullanımına ise piramitlerin inşasında rastlanılmıştır. Her açıdan kendini geliştirerek iyi bir ilerleme kateden Mısır uygarlığı, belli bir seviyeye ulaştıktan sonra, Birinci Hanedanın son üç kralı dönemindeki siyasi kargaşalarla kesintiye uğramıştır. Çeşitli kaynaklarda ve yapılarda kral isimlerinin siyasi amaçlarla silinmesi yani bir nevi yok sayılıp ortadan kaldırılması olayı ilk kez bu dönemde görülmüştür. İsimlerin silinmesinin altında yatan sebeplerden birisi, büyük bir ihtimalle iktidardaki hanedan değişimini hazırlayan çatışmalardır. Kral isimlerinde o zamana kadar tercih edilen hayvan biçimli öğeler de artık kullanılmaz olmuştur. Tinitler Dönemi'nde önemli bir siyasi ve dinsel gelişme yaşandığını gösteren bu durum, “güçlerin şekillendirilmesi” olarak ifade edilmiştir. Tarih öncesi inanışa göre, tanrısal güçler hayvanlarda ya da fetişlerde barınır; Tinitler Dönemi'nde insanlarda da tezahür eden tanrısal güçlerin sık sık hayvan başlı olarak tasvir edilmesi, hiyeroglif tarzında ima edilmiştir. Dinin şekillendirilmesiyle birlikte tanrılar birer kişi haline gelmiş ve tanrı yazgılarının anlatımı, yani mitlerin oluşumu başlamıştır¹²⁹.

Genel itibarıyla Tinitler Dönemi ilklerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde ilk kez hayvan sayımı, arazi ölçümü, nüfus sayımı ve bunun yanı sıra maden işletmeciliği de yapılmıştır. Bu uygulamalar daha sonra rutin bir şekilde iki yılda bir yapılmıştır. Yönetimin etkin olduğu bu dönemde firavunlar, içerde siyasi istikrarı sağladıktan sonra Nübya ve Libya'ya karşı savaş siyaseti izlemiş ayrıca dış dünya ile ticari ilişkiler kurmuşlardır. Palermo Taşı'nda özellikle Filistin bölgesinden getirilen sedir ağaçlarından söz edilmektedir. Cebel Şeh Süleyman'daki (II. Çağlayan'ın kuzeyi) bir kaya yazıtında Birinci Hanedan Dönemi'nde Mısır ordusunun Nübya'ya akınlar düzenlediğinden ve Elephantine'den Buhan'a kadar Aşağı Nübya'yı denetlediğinden

¹²⁸ Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, 2004, s. 17-18.

¹²⁹ Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, 2004, s. 17-18.

bahsedilmektedir. Bu dönemde daha çok barışı sağlamak ve büyük ticaret merkezlerini denetlemek için büyük çabalar harcanmıştır¹³⁰.

1.4.2. İkinci Hanedan Dönemi

İkinci Hanedanın Eski Mısır yönetiminde belirgin bir yeri bulunmamaktadır. Bu hanedanın ilk kralı, Hotepsehemvi adını taşımaktadır. Bu ad, Eski Mısır dilinde “güçlerdeki hoşnutluk” anlamına gelmektedir. Burada ifade edilen güçlerden Aşağı Mısır’ın bu dönemki en önemli kutsal varlığı Horus ve Yukarı Mısır’ın Seth’inin kastedildiği düşünülmektedir¹³¹.

Hotepsehemvi’den sonra Kral Reneb tahta geçmiştir. Bu kral, hakkında bilgiler oldukça kısıtlıdır. Kendisinden önceki kralın oğlu mu kardeşi mi olduğu hususunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Adının Ra “benim beynim” anlamına geliyor olması daha sonraki dönemlerde Mısır’ın baş tanrısı olarak görülecek olan Ra’ya karşı ilk önemsemedir¹³².

İkinci Hanedanlık Dönemi’nin bir diğer kralı ise Nineter’dir. Manetho kayıtlarına göre, bu kral 47 yıllık bir saltanat süresi yaşamıştır. Palermo Taşı’ndaki bilgilere göre ise 35 yıl tahta kaldığı bilinmektedir. Onun krallığının sonlarına doğru istikrarın bozulmasıyla taht kavgaları yaşanmıştır. Kral Nineter’den sonra gelen bazı kişilerin gerçekten krallık yapıp yapmadığı hususunda birçok şüphe vardır. Sadece Kral Peribsen’in krallığından emin olunmaktadır¹³³.

Kral Peribsen, Yukarı Mısır tanrısı Seth’e atfen Seth-Peribsen adıyla da anılır. Ne kadar süre tahta kaldığı bilinmeyen bu kral zamanında dikkat çekici olan Seth’in Horus’a denk olması hatta üstün kabul edilmiş olmasıdır. Horus’un Aşağı Mısır’ın kutsal tanrısı olması ve bu dönemde Kral Peribsen’in Horus yerine Seth tanrısını kullanması bazı siyasi yorumlara neden olmuştur. Yorumlara göre, bu dönemde Mısır, Aşağı ve Yukarı olarak iki ayrı yönetim tarafından idare edilmiştir. Kral Peribsen de Yukarı Mısır’ı idare etmiştir¹³⁴.

¹³⁰ Sophie Desplancques, *a.g.e.*, s. 44-45.

¹³¹ Turgut Yiğit, *a.g.e.*, s. 42.

¹³² Turgut Yiğit, *a.g.e.*, s. 42.

¹³³ Turgut Yiğit, *a.g.e.*, s. 42.

¹³⁴ Turgut Yiğit, *a.g.e.*, s. 43.

Manetho Kaynaklarına Göre¹³⁵;

II. Hanedanlık Dönemi Kral Listesi

1. Boethos 38 yıl
2. Kaiechos 39 yıl
3. Binothris 47 yıl
4. Tlas 17 yıl
5. Sethenes 41 yıl
6. Olhaires 17 yıl
7. Nephhercheres 25 yıl
8. Sesochris 48 yıl
9. Chenephres 30 yıl

İkinci Hanedan Dönemi'nde dikkat çeken gelişmeler ise; kraliyet mezarlığının Sakkarâ'ya taşınmasıdır. Suriye ve Lübnan bölgesinde liman kenti olan Biblos ile ticari ilişkiler geliştirilmiştir. Yukarı Mısır'da birçok taş yapı, yine bu dönemde inşa edilmiştir. Önemli hususlardan bir diğeri ise, yapılan heykellerin yüksek düzeyde bir kaliteye sahip olmasıdır¹³⁶.

Bu dönemin siyasi tarihinde dikkat çeken unsurlar ise, İkinci Hanedan Dönemi'nde devlet yönetiminde dini etkinin artmasıdır. Tinitler Dönemi'nde Mısır'ın sınırları kuzeyde Delta bölgesine, güneyde I. Çağlayan'a kadar uzanmıştır. Böylece sınırları genişleyen Mısır'da, merkezi bir devlet yönetimi oluşturularak yüzyıllarca kullanılacak bir "Krallık" modeli geliştirilmiştir¹³⁷.

İkinci Hanedan Dönemi'nde yaşayan firavunların mühim rolleri yoktur. Palermo Taşı bile, bu dönem hakkında tarihi hadiselerden bahsetmez. Ancak bu hanedanın bazı kral mezarlarına Memfis yakınlarında rastlanılmıştır. Bu da devletin merkezi yerinin Memfis olduğunu göstermektedir. Bu hanedan, Memfis ile daha çok alakalı görünse de Tinitli oldukları daha ağır basmaktadır. İkinci Hanedan Dönemi'ndeki firavunlar, siyasi güçlerini pekiştirmek amaçlı farklı tanrılara ait semboller kullanmıştır. Tinitler Dönemi'nin son firavunlarını temsil eden İkinci Hanedan zamanında Mısır'da sulh ve sükûn hâkimdi. Bu dönemde Palermo Taşı, dini törenlerden, halk şenliklerinden ve

¹³⁵ E. A. Wallis Budge, *Egypt In The Neolithic And Archaic Periods*, Oxford University, 1902, s. 131.

¹³⁶ Hakan Sivas, *a.g.e.*, s. 111.

¹³⁷ Hakan Sivas, *a.g.e.*, s. 111.

vergilerden bahsetmektedir. Dönemin en mühim hadisesi ise Horus yerine Seth'in geçmesidir. Ancak bu da uzun sürmez. İkinci Hanedan Dönemi için Manetho, dokuz kral isminden bahsetmektedir. Bu iki hanedan ile Tinitler Dönemi sona ermiştir. Fakat görülüyor ki, bu devrin siyasi tarihi için yazılan vesikalar yeterli değildir. Ancak çeşitli vesikalarda bu hanedan üyelerinin memleketin birliğini temin etmeye çalıştığı görülmektedir¹³⁸.

Dokuz ya da on kralın hüküm sürdüğü tahmin edilen İkinci Hanedan Dönemi hakkında bilgilerin oldukça az olmasının nedeni, bu döneme ait kral mezarlarının kaybolması ya da bulunamamasıdır. Yaşanılan bu sorun firavun isimlerinin kronolojideki sıralamasında da görülmektedir. Sadece dört firavun ismi hakkında kesin bilgi verilebilmektedir. Palermo Taşı ve yıllıklar ise, Kral Nineter hakkında çok az bilgi vermektedir¹³⁹.

¹³⁸ Afet İnan, *a.g.e.*, s. 63-64.

¹³⁹ Sophie Desplancques, *a.g.e.*, s.42.

Birinci ve İkinci Hanedanlar Dönemi'ndeki Krallar Listesi¹⁴⁰.

Abideler	Krallar Listesi	Mantheon	Takribi Tarih
Horus ismi	Kral ismi	Birinci Hanedan	3150
Aha – Menes	Menes	Tinitli 8 kral	
Zer – Ka (?)	Atoti I	2. Athothis (Athothes)	
	Atoti II		
	Atoti III	3. Kenkhenes	
Zet (Yılan)		4. Ouenephes	
Den – Hesepti	Hesepti	5. Ousaphais	
Anzib – Merbapen	Merbapen	6. Miebis	
Semerkhet – Samsou	Samsou	7. Semempses	
Qa – Sen	Qebehou		
	Biouneter	8. Oubienthes	
		İkinci Hanedan Tinitli 9 kral 2890	
Hetepsekhemoui	Bazaou	1. Boethes	
Nebra	Kakaou	2. Sekhoos	
Neteren	Bineteren		
Sekhemib – Perenmaat		3. Binothris	
Seth Peribsen	Ouznas	4. Tlas	
Send	Senti	5. Sethenes	
Khasekhem	Neferkara	6. Khaires	
Horus-Seth Khasekhemoui	Nefersokar		
	Houzefa	7. Neferkheres	
	Zozai		
	Nebka	8. Sesokhris	289a
		9. Kheneres	

¹⁴⁰ Yusuf Ziya Özer, *a.g.e.*, s. 93-94.

1.5. Eski Krallık Dönemi'nde Mısır'da Siyasi Hayat

Eski Mısır devleti, hanedanlar ve ailelerden öne çıkan krallar tarafından yönetilmiştir. Her farklı dönemde, devlet yönetiminde farklı bir hanedanlık bulunurdu. Mısır'da toplamda 30 hanedanlık olduğu bilinir. Her hanedanlığın kendine ait yönetim şekli ve tanrısı vardı. Bu tanrıların her birinin kendinden önceki dönemle bağlantısı olduğu bilinmektedir. Mısır halkı, ölümden sonraki yaşama inandıkları için bu tanrılara ve onun temsilcisi olan yöneticilere büyük önem verir ve bağlılık duyarlardı¹⁴¹.

Mısır, diğer Ön Asya Krallıkları gibi mutlak bir krallıktı. Yönetimin başında mutlak kral olarak firavun yer alırdı. Firavun sözcüğü, Mısır medeniyetinin ilerleyen dönemlerinde daha çok kabul görmüştür. Bu dönem de krallar, tanrısallaştırılıp firavun unvanı almıştır. Kral, tanrının temsilcisi olarak toprakların, malların ve insanların sahibidir. Kralların görevleri ise halk arasında barışı, adaleti ve huzuru sağlamaktır. Krallık makamı, babadan oğula ya da kardeşten kardeşe geçen bir yönetim biçimini kapsamaktaydı. Erkek varis olmaması durumunda kraliyet ailesinden bir kızla evlenen kişi, yönetime geçebilirdi. Kraldan sonra yönetimde en etkin kişi olan vezirin görevleri, ise devlet yönetimini, hukuk sistemini ve ekonomiyi denetlemektir. Vezir, sadece krala hesap verirdi. Eyaletler ise kralın tam yetkiyle atadığı yöneticiler tarafından yönetilirdi. Mısır, güçlü dönemlerinde eyaletlere bölünerek yönetilmiştir. Her eyaletin başında kral tarafından atanan valiler bulunurdu. Bunların dışında yönetimde memurlar da yer alırdı. Memurların görevleri ise tarla sınırlarını ölçme, vergi toplama, hukuk ve ordu işlerine bakmaktı. Bu kişiler, okuma ve yazma bilenlerin arasından seçilirdi¹⁴².

Eski Krallık Dönemi boyunca üst düzey memurların birçoğu, kraliyet ailesinin soyundan gelmekteydi. Bu memurlar, karmaşık bir hiyerarşik yapı içerisinde danışman ve görevli sıfatları ile hizmet ediyordu. Daha sonraki dönemlerde ise devlet kurumsallaşarak yönetimde farklı kişiler de çalışmaya başlamıştır. Kralın başdanışmanı olan vezirin görevleri ile ilgili olarak elimizdeki en doğru bilgi Teb'de yer alan Yeni Krallık Dönemi'ne ait mezarlarda bulunmuştur. En iyi korunmuş kayıtlar ise On Sekizinci Hanedan Dönemi veziri olan, vezir Rekhmire'nin mezarından çıkarılmıştır. Bu metinlerde vezirin sivil düzen, vergi konulması ve toplanması, arşivlerin tutulması, birliklerin seferber edilmesi, toprak taleplerinin incelenmesi, eyaletlerin ve hükümetlerin

¹⁴¹ The William Hood Dunwoody Fund., *Ancient Egypt Model Boat, 11th- 12th Dynasty, Middle Kingdom (about 2133-1786 BCE), Painted wood 27 x 37½ x 6 inches.*

¹⁴² Hakan Sivas, *a.g.e.*, s. 132.

teftiş edilmesi ve gözetilmesi ile hukuk uygulaması gibi çeşitli görevlerden sorumlu olduğu anlatılır. Kimi vezirler yaşadığı yere göre (Memfis - Teb), şehrin valisi olarak hizmet ediyorlardı¹⁴³.

Eski Mısır devletinde, bütün merkezi idare kralın sarayında bulunurdu. Kral, sarayında ailesi ve bazı memurlarıyla birlikte yaşardı. Devlet işleri vezirler tarafından yapılırken, kralın saraydaki güvenliğinden ise hassa askerleri sorumluydu. Bunlar, güvenilir ve seçilmiş kişilerden oluşurdu.¹⁴⁴ Eski Krallık Dönemi'ndeki büyük saraylar, siyasi açıdan büyük bir öneme sahiptir. Kırsal kesimlerin kontrolü bu yapılardan yürütülmekteydi. Köylerde ve kırsal kesimlerde bulunan arkeolojik kalıntılar, Eski Mısır dönemine ışık tutmaktadır. Firavunlar döneminde köyler, yarı özerk ve Mısır ekonomisinin temel ölçekli birimi olarak yıllarca hizmet etmiştir. Bulunduğu zaman içerisinde değerlendirildiğinde köylerin iyi bir gelir kaynağı olduğu kadar siyasi hayat için büyük bir ağ sistemi oluşturduğu ortaya çıkmaktadır. Arkeolojik yerleşim yerlerinin azlığı ve kayıtların korunaksız şekilde tutulması, dönem hakkındaki bilgilerin günümüze kadar ulaşmasına engel olmuştur. Günümüze kadar yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda, nüfusun iki bölgede yoğunlaştığı görülmektedir. Bunlardan biri Hierakonpolis, diğeri ise Abidos'tur. Bu iki yerin de dikkat çekici özelliği ise Nil Vadisi'nde bulunmasıdır. Bunların yanı sıra Qena, Teb ve Fayyum, Mısır'ın en önemli eski yerleşim yerleri olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde yapılan en dikkat çekici yapılar, Dördüncü Hanedan Dönemi'ne ait olan saraylar ve mezarlardır¹⁴⁵.

Kralın iki tane başyardımcısı bulunurdu. Biri Mısır'ın kuzeyini (Kırmızı evi), diğeri ise güneyini (Beyaz evi) temsil ederdi. Palermo Taşı'nda yer alan kayıtlara göre, Mısır'ın merkezinde, devlet işlerinin ve dönemin olaylarının kayıtlarının tutulduğu bir arşiv odası bulunmaktaydı. Mısır devletinin kuruluşundan sonraki dönemlerde, devlet içerisinde yeni idari birimler ortaya çıkmıştır. (Mühürdar, Krallık mimarı vb.)¹⁴⁶.

Vezirlerin kontrolünde işleyen Mısır devlet idaresi çeşitli kurumlara ayrılmıştır. Bunların en önemlilerinden olan hazine kurumu, devletin bütün mali işlerini (haraçlar, vergiler burada toplatılır ve dağıtılırdı.) yürütürdü. Ayrıca Hazine Kurumu, ticari bir bakanlık gibi çalışırdı. Bu bakanlık dışardan bakır, kereste, altın gibi hammaddeler ithal

¹⁴³ Douglas J. Brewer, Emily Teeter, *a.g.e.*, s. 87-88.

¹⁴⁴ Yusuf Ziya Özer, *a.g.e.*, s. 98-99.

¹⁴⁵ Mark Lehner, *"Villages and the Old Kingdom", Egyptian Archaeology*, (Edit. Willeke Wendrich), Wiley-Blackwell, 2010, s. 85-86.

¹⁴⁶ Afet İnan, *a.g.e.*, s. 168.

ederdi. Aynı zamanda hazine, askeri seferlerden de sorumluydu. İkinci önemli kurum ise tarım işlerine bakardı. Bu kurumlar, birbirlerinden tamamen bağımsız değillerdi. Ülke yönetiminde vezirlerin bir diğer görevi ise, her sabah firavunun huzuruna çıkıp ülkenin durumu hakkında bilgi vermektir. Bu dönemde vezirler, ülke yönetiminde karar verirken inisiyatif hakkına sahiptiler. Eski Mısır yönetiminde vezirler, aynı zamanda satrapları (valiler) atama yetkisine sahipti. Satraplar, hem asker alma hem de vergi toplama işlemlerini yürütmekle yükümlüydüler. Ayrıca satraplar, firavunların yapılmasını istedikleri tapınaklardan ve resmi yapıların inşaatından sorumlulardı¹⁴⁷.

Mısır'daki krallık kurumlarının içerisinde barındırdığı siyasi hiyerarşi, Mısır devletinin ve hükümetinin merkezini oluşturmaktadır. Bu kurumların geçmişi kesin olarak Hanedanlık Dönemi'nin başlangıcına kadar uzanmaktadır. Mısırlılar, bu kurumların geçmişini ve gücünü inandıkları mitolojik tanrılara dayandırmaktaydı. Her kral, kendisini dünyaya yeniden gelmiş Tanrı Horus olarak görüyordu. Tanrı Horus, Tanrı Osiris'in dünyadaki halefidir. Hanedanlık dönemi boyunca kral, siyasal ve dini hiyerarşinin en tepesinde bulunmuştur. Yönetimdeki değişim veraset düzeni ile yani babadan oğula geçme yoluyla olurdu. Ancak, Altıncı Hanedandan Nitokris, On İkinci Hanedandan Sobeknofru, On Sekizinci Hanedandan Haçepsut Mısır yönetiminde krallık yapan kadın firavunların yer aldığı da görülür¹⁴⁸. Devletin başrahibi, başyargıcı ve başkomutanı konumunda olan firavun, devletin merkezi olan saray ile ülke içindeki huzur, barış ve düzenden de sorumlu olup; atama, cezalandırma yetkilerine sahip bir lider olarak adaleti temsil etmiştir¹⁴⁹.

Ulusal yönetimin Eski Mısır'daki bu hızlı gelişimi, Üçüncü Hanedanla beraber hız kazanmıştır. Aynı zamanda bu gelişim, Eski Krallık Dönemi olarak bilinen firavun uygarlığının oluşum safhasını oluşturmaktadır. Firavunlar önderliğindeki bu oluşum Kuzey Afrika'nın Akdeniz kıyılarından Afrika'nın güneyine kadar uzanarak, geniş bir medeniyet halini almıştır¹⁵⁰.

Eski Krallık Dönemi, böylece bir istikrar dönemi olmuştur. Mısırlılar, bu dönemi uygarlıklarının altın çağı olarak nitelendirmiş ve daha sonraki dönemlerde de sık sık bu altın çağın değerlerine başvurmadan geri durmamışlardır. Mısır'da bazı askeri seferlerle

¹⁴⁷ Recep Yıldırım, *a.g.e.*, s. 104.

¹⁴⁸ Douglas J. Brewer, Emily Teeter, *a.g.e.*, s. 86-87.

¹⁴⁹ Hasan Bahar, *a.g.e.*, s. 141-142., Kathryn A. Bard, "The Emergence of the Egyptian state (c. 3200-2686)", *The Oxford History Of Ancient Egypt*, (Edit. Ian Shaw), New York, 2003, s. 57-63.

¹⁵⁰ Toby Wilkinson, *Eski Mısır, MÖ 3000'den Kleopatra'ya Bir Uygarlığın Tarihi*, (Çev.: Ümit Hüsrev Yolsal), İstanbul, 2013, s. 83.

birlikte bir iç huzur ve barış hüküm sürmüştür. Bu krallık dönemi, dört hanedana bölünmüştür. Kraliyetin yönetim merkezi, Memfis olmuştur. Memfis, aynı zamanda Ptah kültüne tapınılan büyük bir dinsel merkez haline getirilmiştir. Mısır'ın tarihteki ayrıcalıklı yeri de sahip olduğu bu stratejik konumundan gelmektedir¹⁵¹.

Tinitler Dönemi'nden itibaren firavunların artan siyasi güç ve zenginliği, mastaba denilen ve firavunlar adına inşa edilen anıtsal höyüklerde açıkça görülmektedir. Bu anıtsal höyükler aracılığıyla firavunlar, ölümden sonra tanrısallaştırılarak kutsanıp ve kalıcı kılınmaya çalışılmıştır. Firavunların inşa ettiği siyasi yapının (krallık) tanrı adına yetkilerini kullanan kurumlar, arazi, işgücü ve kaynaklar üzerinde siyasi otoriteyi meşru kılmaya hizmet etmiştir. Siyasi otoritenin bu kurumlar eliyle meşrulaştırılması, Mısır uygarlığının ayakta kalabilmesi ve gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Zira Mısır uygarlığının sürekliliğinde, bu güçlü otoriter devlet anlayışının önemli bir rolü vardır¹⁵².

Mısır yönetimi despotizm, sömürgecilik ve monarşi gibi kendine özgü birçok karakteristik yapıyı içinde barındırmaktaydı. Bu karakteristik etkiler, kralın ekonomik yetkilerini sınırlandırmış ve sömürgecilik modeli ise sosyal gücün dinamikler üzerindeki etkisini açıklamakta yetersiz kalmıştır. Güç ve başarı için iki önemli hedef vardır: İlki rakiplerini atlatmak ve topraklarını savunmak, ikincisi ise geliri artırmaktır. Kurumsal devlet yapısı, kralların başarılı olup olmadıklarını belirlerdi. Devletlerin boyutu ve kuralları uygulama becerileri farklıydı. Arazinin kontrolü, iletişim ve ulaşım zorlukları gibi sebepler göz önüne alındığında idari yapıda sıkıntılar oluşabilirdi. Egemenliğin en önemli etkeni, siyasi otoritedir. Bu durum Mısır'da, ilahi krallık biçiminde ve dini ideolojilere dayanmaktaydı. Otoriteye muhalefet eden hiçbir anayasa yoktu. Bununla birlikte hükümetin sıkıntılarını ve eksikliklerini giderecek önemli devlet adamları vardı. Bunlar rahipler, askerler ve okumuş zengin kesimlerden oluşurdu. Halk içerisinde sonsuz bir sadakat anlayışı vardı. Devletlerin tarihsel analizi yapıldığında, topraklarını savunan, toplumsal düzeni garanti eden, vergi toplayan, iktidarın ideolojileri üzerinde fikir birliğini ve siyasi düzeni sağlayan kralların devlet yönetiminde başarılı olduğu görülmüştür¹⁵³.

Mısır devletinin sahip olduğu siyasi güç ve zenginlik aynı zamanda zirai alanda yapmış olduğu üretime dayanmaktaydı. Mülk ve toprak Mısır'da devlet malı sayıldığı için, geniş çiftçi tabakası çoğunlukla devlete bağımlı haldeydi; ahali, yöresel toplu

¹⁵¹ Sophie Desplancques, *a.g.e.*, s. 48-49.

¹⁵² Suzan Seslenir, *Mitoloji ve Tarih Dizisi Ramses*, İstanbul, 2011. s. 12.

¹⁵³ Manning J.G., *The Last Pharaohs Egypt Under The Ptolemies, 305–30 Bc*, Princeton And Oxford, 2010, s. 55-57.

çalışmaların yanında öncelikle Nil'in taşkın zamanlarında, başka görevlerden de sorumlu idi. Özel mülkiyetin artması sonucu saraya bağlı geniş halk kitlesinin azalması ve merkezi otoritenin zayıflamasıyla (burada feodal bir düzenden söz etmek yerinde olacaktır), Beşinci Hanedan'dan itibaren, isyanlar ve sosyal karışıklıklar meydana gelmiştir¹⁵⁴.

Palermo Taşı'nda bulunan bir satırda, kraliyet mülklerinin oluşturulması için bazı toplulukların zorunlu göç yoluyla başka topraklara yerleştirilmesi ve deltadaki tarım arazilerinin yeniden düzenlenmesi anlatılmaktadır. Siyasi yönetimin asıl amacı, halkı farklı tarım bölgelerine yerleştirmek ve bunlardan bir iş gücü sağlamaktır. Aşağı Mısır'ın bütün arazisinin "kraliyet toprağı" olarak tahsis edilmesi, daha büyük yönetim reformlarının işaretiydi. Devlet, bölgelerin daha etkin bir biçimde siyasi denetim altına alınması için çeşitli uygulamalar geliştirmiştir. Mısır hükümeti, Nil Vadisi'nin ve Nil Deltası'nın merkezine atadığı, krala karşı sorumlu olan bir resmi görevli (*nomarkhos*) tarafından yönetilen ve 42 eyalete (*nomos*) bölen bir yerel yönetim sistemini uygulamaya koymuştur. Yukarı Mısır eyaletleri, tarih öncesi dönemin sulama havzalarını yansıtan geleneksel topluluk sınırlarına dayanırdı. Aksine Delta'da böyle bir şablon söz konusu değildir ve burada kraliyet mülklerinin yerleri göz önünde tutulmuş ve oluşturulan yeni eyaletlerin daha çok keyfi oluşturulduğu görülmektedir. Daha önceki sadakat sisteminin, yeni sistemli bir eyalet yönetim şekliyle değiştirilmesi, her durumda krala ve onun siyasi yönetimine daha sıkı bir denetim olanağı sağlamıştır¹⁵⁵.

Yönetim reformları, Birinci Hanedan Dönemi'nin daha sonraki dönemleri boyunca sürmüştür. Giderleri devlet tarafından karşılanmak üzere pahalı bir mezar yaptırma hakkı kazanan üst düzey devlet memurlarının sayısındaki artış, idarenin genişlediğine ve uzmanlaştığına işaret etmektedir. Ülkenin en üst düzey devlet görevlileri, Memfis'e kraliyet mezarlığı olarak hizmet eden Kuzey Sakkara'daki dik kayalıkların yakınlarına, kil tuğladan yapılmış (Arapçada *Mastaba* olarak adlandırılan) büyük mezarlar inşa ettirmişlerdir. Yüzü gün doğumuna dönük olan ve başkente yukarıdan bakan bu heybetli anıtlar, sakinlerine hem yeniden doğuşun hem de dünyevi statülerinin süreceğinin sözünü verir gibidir. Memfis'teki Beyaz Duvar'ı örnek alan mezarların ön cepheleri, sahiplerinin kraliyete olan bağlarının görsel bir ispatını

¹⁵⁴ Bülent İplikçioğlu, *a.g.e.*, s. 118.

¹⁵⁵ Toby Wilkinson, *Eski Mısır, MÖ 3000'den Kleopatra'ya Bir Uygarlığın Tarihi*, s. 91.

sunmaktadır. Kral, yetkinin nihai kaynağı olduğu için bu dönemde üst düzey devlet görevlilerinin hepsi olmasa da çoğu kralın akrabasıydı¹⁵⁶.

Mısır'ın siyasi tarihi aynı zamanda Eski Krallık Dönemi'nin yapılarında gizlidir. Bu dönem piramitlerin altın çağı olarak bilinen Dördüncü Hanedanlık Dönemi ile başlamıştır. Bu yapılar, içerisinde Mısır siyasi tarihi hakkında önemli ipuçlarını barındırmaktadır. Aynı zamanda bu eserler Mısır tarihinin ilgi çeken mimari yapılarıdır. Bu eserlerin büyüklükleri ve ihtişamları bulunduğu dönemin siyasi gücünü ve zenginliğini yansıtmaktadır. Bu nedenle firavunlar, dönemlerinin gücünü yansıtmak amacıyla büyük piramitler inşa etmişlerdir. Bu piramitlerin sayıları, batılıların tasavvur ettiklerinden daha fazladır. Dr. Lepsius, onlardan en az altmış yedisini saymıştır. Gerçekte ise seksene yakındır. Piramitlerin büyük bir çoğunluğu Nil Nehri'nin sol tarafında yer almaktadır. Bazıları yayılmış haldeyken bazıları ise kümeler halinde bir arada bulunmaktadır. En tanınmış ikinci sıradaki piramitler Abousyr, Sakharah, Dachour, Matanyeh ve Meido'nun yakınındakilerdir. Fakat ilgiyi genellikle büyük piramitler diye adlandırılan Keops (veya Kufu), Kefren ve Mikerinos piramitleri çekmektedir. Bu piramitler, içerisinde firavunun mumyalanmış cesedini saklayan bir ölü odası barındırmaktadır¹⁵⁷.

Eski Krallık Dönemi'nde dış siyaset de, Mısır'ın Yakın Doğu'yla olan ilişkisi en başından itibaren karmaşık bir yapıya sahipti. Yazılı ve arkeolojik verilerde yer alan bilgilerde, Mısır'ın Aşağı Nübya'nın fethedilişini ve boyun eğdirilişinin öyküsü anlatılmaktadır. Ticaret yollarının denetimini ele geçirmekte ve bütün karşı güçleri ortadan kaldırmakta kararlı olan ilk Mısır kralları, gerçek bir tehdit oluşturmadan önce Nübyalı rakiplerini hızla ortadan kaldırmak için harekete geçmiştir. Cebel Şeyh Süleyman'daki bir yazıt Mısır'ın Nübya siyasetini şu şekilde gösterir: devasa bir akrep, yenilmiş bir kabile reisini kısılacında tutarken gösterilmektedir¹⁵⁸. Böylece Eski Krallık Dönemi'nde Mısır dış siyasette de etkin bir rol oynayarak civar komşularıyla yakın ilişki içerisinde olmuştur. Muhatap olduğu komşuları ise Libya ve Nübya'daki kabileler ile Byblos ve Ebla'daki site devletleridir. Mısırlılar, yaptıkları askeri seferlerle hammadde kaynaklarının ve ticaret yollarının denetimini de ellerinde tutmayı başarmışlardır¹⁵⁹.

¹⁵⁶ Toby Wilkinson, *Eski Mısır, MÖ 3000'den Kleopatra'ya Bir Uygarlığın Tarihi*, s. 91-92.

¹⁵⁷ Georges Barbarin, *Büyük Piramit'in Sırrı Ya da Adem Devrinin Sonu*, (Çev.: İbrahim Baştürk), İstanbul, 1989, s. 6.

¹⁵⁸ Toby Wilkinson, *Eski Mısır, MÖ 3000'den Kleopatra'ya Bir Uygarlığın Tarihi*, s. 86.

¹⁵⁹ Sophie Desplancques, *a.g.e.*, s. 55.

Mısırlıların Ön Asya ile olan ilişkileri, siyasi yönden daha çok ticari yönde olmuştur. Mısır'ın, komşu ülkeleriyle olan siyasi ilişkilerinin temelinde tamamen ekonomik sebepler bulunmaktaydı. Bu amaçla hareket eden Mısırlılar, başta Lübnan olmak üzere civardaki diğer medeniyetler (Suriye, Filistin) ile de yakın ilişkiler kurmuştur¹⁶⁰.

Eski Krallık Dönemi'nde dışa dönük bir siyaset izleyen Mısır, siyasi oluşumunu tamamlayarak sahip olduğu zenginlik ve ihtişamdı dolay komşu ülkelerle bir mücadele dönemine girmiştir. Bu dönemde dikkat çeken devletlerden biri ise Mısır'ın birçok kez sefer yaptığı ve sahip olduğu zenginlikleri ülkesine getirdiği Libya'dır. Libya sahip olduğu kaynaklardan ve zenginlikten dolayı tarih boyunca birçok kez Mısır tarafından istila edilmiş ve burada yaşayan insanlar esir edilerek Mısır'a getirilmiş ve hayvanlara el konulmuştur. Mısır'ın dış siyasette etkin bir rol oynadığı kesindir ama bu konu hakkındaki kaynaklar oldukça yetersizdir¹⁶¹.

1.5.1. Eski Krallık Dönemi Hanedanlar (MÖ 2686-2181)

1.5.1.1. Üçüncü Hanedan Dönemi

İkinci Hanedandan Üçüncü Hanedana nasıl geçildiği konusunda kesin bir bilgi yoktur. Ancak İkinci Hanedanın son firavunu zamanında adını gördüğümüz Nemathap adlı kraliçenin adının Üçüncü Hanedan Dönemi'nde de görülüyor olması bu kraliçe aracılığıyla bir değişim ya da bu kraliçenin dâhil olduğu ilişkiler kapsamında kraliyet ailesi içinde krallığın normal tahta geçiş usulleri haricinde el değiştirmesinin söz konusu olabileceği düşünülmektedir. Bu hanedanın idari merkezi zamanla Abidos'tan kuzeye, yani Memfis'e¹⁶² taşındığı görülmektedir¹⁶³. Böylece Üçüncü Hanedan kralları ülkeyi Memfis'ten yöneterek klasik Mısır uygarlığının temellerini atmışlardır¹⁶⁴.

Manetho, bu hanedanlık döneminde dokuz kralın hüküm sürdüğünü dile getirmektedir. Kral listelerinde böyle bir bilgiye rastlanılmamıştır. Fakat Sakkara

¹⁶⁰ Süleyman Özkan, *Ülkemizde Bulunmuş Eski Mısır Eserlerine Göre Anadolu-Mısır İlişkileri*, Tarih İncelemeleri Dergisi, c. XXII, s. 1, Temmuz 2007, s. 79- 81.

¹⁶¹ Marc Van De Mieroop, *a.g.e.*, s. 70.

¹⁶² Üçüncü ve Dördüncü Hanedanlar Dönemi'ndeki krallar ülke genelinde barışı ve huzuru sağlayarak Mısır uygarlığının temellerini atıp güçlendirmiştir. Üçüncü Hanedan Dönemi'nde kraliyetin yönetim merkezi olarak belirlenen Memfis, günümüz Kahire şehrinin yaklaşık 20 km güneyindedir. (Hakan Sivas, *a.g.e.*, s. 111.)

¹⁶³ Turgut Yiğit, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁶⁴ Sophie Desplancques, *a.g.e.*, s. 50.

Listesi'ne göre Üçüncü Hanedanın ilk kralının Coser olduğu tahmin edilmektedir¹⁶⁵. Memfisli prensler, hâkimiyeti ele almak için İkinci Hanedan Dönemi'nde büyük uğraşlar gösterip yönetimi ele geçirerek böylece Üçüncü Hanedan Dönemi'ni başlatmışlardır. Bu değişiklik döneminde herhangi bir şiddet kullanılmamış ve yönetim rahatlıkla el değiştirmiştir. Bu hanedan döneminde dokuz kral ismi sayan Manetho, bunların 274 yıl hüküm sürdüğünü belirtmiştir¹⁶⁶.

Manetho Kaynaklarına Göre¹⁶⁷;

III. Hanedanlık Dönemi Kral Listesi

1. Necherophes 28 yıl
2. Tosortlıros 29 yıl
3. Tyris 7 yıl
4. Mesochris 17 yıl
5. Soyphis 16 yıl
6. Tosentasis 19
7. Aches 42 yıl
8. Sephuris 30 yıl
9. Kerpheres 26 yıl

Üçüncü Hanedanlık Dönemi'nde Mısır'da oldukça sakin bir dönem yaşanmıştır. Bazı kaynaklara göre, Kral Coser'den¹⁶⁸ (ya da Ceser, Cezer, Neçerihet, Djoser, Zoser,

¹⁶⁵ Turgut Yiğit, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁶⁶ Afet, İnan, *a.g.e.*, s. 64.

¹⁶⁷ E. A. Wallis Budge, *Egypt In The Neolithic And Archaic Periods*, Oxford University, 1902, s. 131.

¹⁶⁸ Mısır hiyerogliflerinin temelde üç karakteristik özelliği vardır. Bunlardan ilki fonetik sesler içermesidir. Fakat semboller sadece sessiz harflere karşılık gelmekte bazen iki hatta üç sessiz harf yan yana gelebilmektedir. Bu özelliğinden dolayı hiyeroglif alfabesinin heceli (syllabic) bir yapıya sahip olduğu da söylenebilir. İkinci özelliği ise *ideografik* olmasıdır. Bu, bir sembolün tamamen bir kelimeye denk gelecek biçimde kullanılmasıdır. Her ne kadar şekillere bakarak anlamlar çıkarmanın kolay olacağı düşünülse de bu semboller karmaşık bir biçimde kullanılmıştır. Mısır hiyerogliflerinin 700 farklı şekilden oluştuğu kabul edilir ve insanlardan hayvanlara bitkilerden nesnelere birçok farklı varlığın kullanılmasıyla gözleme dayalı bir şekilde oluşturulduğu düşünülmektedir. Bir başka özelliği belirleyicilerin bulunmasıdır. Belirleyiciler bir kelimenin tam anlamını vermeden onun bulunduğu semantik kategoriyi ifade etmektedir. Dilbilimciler için hiyerogliflerin bir başka sorunu ise bu yazıların okunma yönüydü. Hiyeroglifler bazen sağdan sola, bazen soldan sağa, bazen de yukarıdan aşağı yazılmakta ve hangi taraftan okumaya başlanacağı konusunda kimseye kesin bir fikir sunamamaktadır. Bu yazılara en güzel örnek ise Reşit Taşı'ndaki hiyerogliflerdir. Kelimeler arasında boşluk olmaması, neyin nerde başlayıp nerde bittiğinin bilinmemesinin yanı sıra eldeki materyalin azlığı ve de güvenilirliği de sorun teşkil etmekteydi. Elde hiçbir sağlam veri yokken seslere dayalı bir alfabe oluşturulması ancak tarihte adı geçen ve okunuşu bilinen bir isimle sağlanabilirdi. En nihayetinde farklılıklar olsa da bir isim farklı bir dilde de kabaca da olsa aynı biçimde telaffuz edilirdi. Mısır tarihinde bulunan krallarının ve yer isimlerinin farklı kaynaklarda farklı şekillerde telaffuz edilmesinin

Zeser) önce geldiği tahmin edilen Kral Nebka, savaşçı bir yapıya sahip olduğu için orduda çeşitli düzenlemeler yaparak orduyu yeniden dizayn etmiştir. Bu çalışmalarla gücüne güç katan Kral Nebka, sınırlarını güneyde Asuvana kadar uzatmıştır¹⁶⁹.

Kral Coser ile Üçüncü Hanedan'ın, Memfis kökenli bir aileden geldiği tahmin edilmektedir. Bu dönemde Mısır'ın merkezi, Memfis olarak belirlenmesiyle, Üçüncü Hanedandan Dokuzuncu Hanedana kadar geçen döneme, Eski Memfis Krallığı denilmiştir. Üçüncü Hanedan Dönemi'nde Kral Coser'in askeri başarıları öne çıkmaktadır. Bu durum ise, kendi adına diktirmiş olduğu Sina madenleri civarındaki Zafer Anıtı'ndan anlaşılmaktadır. Kral Coser, Mısır'ı çeşitli istilalara karşı korumuş ve Mısır'ın kuzey kısmını fethetmiştir. Bu dönemdeki kralların başarıları, kendi adlarına yaptırmış oldukları mabetlerden ve çeşitli yapıların ihtişamından anlaşılmaktadır¹⁷⁰.

Üçüncü Hanedan Dönemi'ndeki kralların hâkim olduğu dönemde izlemiş olduğu siyasi politikalar, dönemin sulh ve refah içinde geçmesini sağlamıştır. Bu hanedanın krallarının oldukça kudretli insanlar olduğu görülmektedir. Kralların hâkimiyet dönemlerinde, herhangi bir sorun yaşanmamıştır. Uygulanan politikalarda, zafer aramak yerine eldeki servetlerin işletilmesi ve insan gücünün daha yararlı hale getirilmesi üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Bu krallar devrinde yaşanan önemli siyasi hadiseler kaydedilmemiştir. Yalnızca bu döneme ait bir Libya istilasından bahsedilmiştir. Fakat semavi bir hadise karşısında istilacıların korkarak Mısır topraklarından kaçtığı kaydedilmektedir¹⁷¹.

Bu hanedan krallarının siyasi faaliyetleri hakkında çok az bilgi vardır. Hanedanın güçlü krallarından olan Kral Coser Dönemi'nde Aşağı Nübya bölgesi ilk kez egemenlik altına alınmıştır. Bu dönemde Mısır, Sina bölgesinde yer alan bakır ve firuze madenlerinin sahibi olmuş ve bunları işlemeye başlamıştır. Yine Üçüncü Hanedan Dönemi'nde mütevazı yapılardan anıtsal taş yapılara geçilmiştir. Kral Coser'in tuğla, ahşap ve hasırdan inşa edilen Sakkara'daki Kraliyet ikametgâhı olan basamaklı piramidin etrafı anıtsal bir taş yapıya dönüştürülmüştür. Ayrıca Kral Coser Dönemi'nde, taş heykeller yapılarak kabartma ve yontma sanatı geliştirilmiştir¹⁷².

sebebi hiyeroglif yazı sanatının karmaşık yapısıdır. (M. Naci Kayaoğlu-Ayşe Çetinoğlu, Mısır Hiyerogliflerini Çözüme Götüren Dilbilim Anahtarları, Karadeniz, Yıl 5, S. 17, s. 39-51.)

¹⁶⁹ Margaret R. Bunson, *Encyclopedia of Ancient Egypt*, America, 1991, s. 128.

¹⁷⁰ Yusuf Ziya Özer, *a.g.e.*, s. 106-108.

¹⁷¹ Afet, İnan, *a.g.e.*, s. 64.

¹⁷² Hakan Sivas, *a.g.e.*, s. 111-112.

Araştırmalara göre İkinci ve Üçüncü Hanedan arasında pek fazla siyasi bir fark olmasa da Üçüncü Hanedanla birlikte Mısır tarihinde mimari alanda yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönemle birlikte mütevazı yapılardan anıtsal taş yapılara geçilmiştir. Gelişen taş işçiliği sanatsal alanda ve heykeltiricilikte de kendisini hissettirmektedir¹⁷³.

Mısır uygarlığı, Üçüncü Hanedanlık Dönemi'nde Kral Coser önderliğinde mimari alanda gelişip olgunlaşmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra Kral Coser Dönemi'nde genişleyen devlet, zamanla yönetim boşluklarının oluşmasından dolayı sorunlar yaşamaya başlamıştır. Kral, bu sorunların üstesinden gelmek için geniş yetkilere sahip bir görevli atamıştır. Vezir statüsünde olan bu görevli, İmhotep'tir. Daha sonraki dönemlerde bu kişi, efsaneleşerek tanrılaşmış ve Memfis'in Ptah adlı tanrısının oğlu olduğuna inanılmıştır. Sakkaradaki basamaklı piramidin mimarisini ve ek yapılarını bu kişiye borçluyuz¹⁷⁴. Bu dönemde yaptığı başarılar ile meşhur olan baş vezir İmhotep, bütün Mısır tarihi boyunca tanınmış ve Sais devrinde bir ilah mertebesine yükselmiştir. Hekimlikteki bilgisi sayesinde vezir İmhotep, Mısırlıların bir eskülabı olmuş, ayrıca taşların yontularak abidelerde kullanılmasına öncülük etmiştir. Aynı zamanda yüksek bir edip sayılırdı. Üçüncü Hanedanı şöhretli kılan Kral Coser ile veziri İmhotep'tir. Bu kral zamanında Sina Yarımadası'na yapılan seferler Maghara Vadisi'ndeki kayalıklara yazılmıştır¹⁷⁵. Farklı kaynaklarda yer alan bilgilere göre Kral Coser, Birinci Hanedanlık Dönemi'nden kalan eserleri devam ettirirken diğer taraftan Nübya'ya karşı da seferler düzenlemiştir. Tinitler Dönemi'nden kalan politikalar Kral Coser döneminde de devam ettirilmiştir. Bu dönemde, Mısırlılar kuzey doğulu komşularındansa, güneydeki komşularından daha çok rahatsız olmaktaydı¹⁷⁶. Kral Coser, kuzeyde Memfis olmakla birlikte, I. Çağlayan'a kadar olan bölgede askeri egemenliğini korumuştur. Bu dönemde, Mısır'ın Sina'ya da askeri seferler düzenlediği bilinmektedir. Bu amaçla Sina'da bulunan doğal kaynakları, Mısır'a getirerek ticari ve siyasi gücünü pekiştirmiştir. Sina'da bulunan bakır, turkuaz ve değerli madenler Mısır'a getirilmiştir¹⁷⁷. Kıymetli taşlarından ve bakırından dolayı Mısır'ın endüstriyel ekonomisi için kaçınılmaz olan Sina, sürekli akın

¹⁷³ Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, 2017, s. 21.

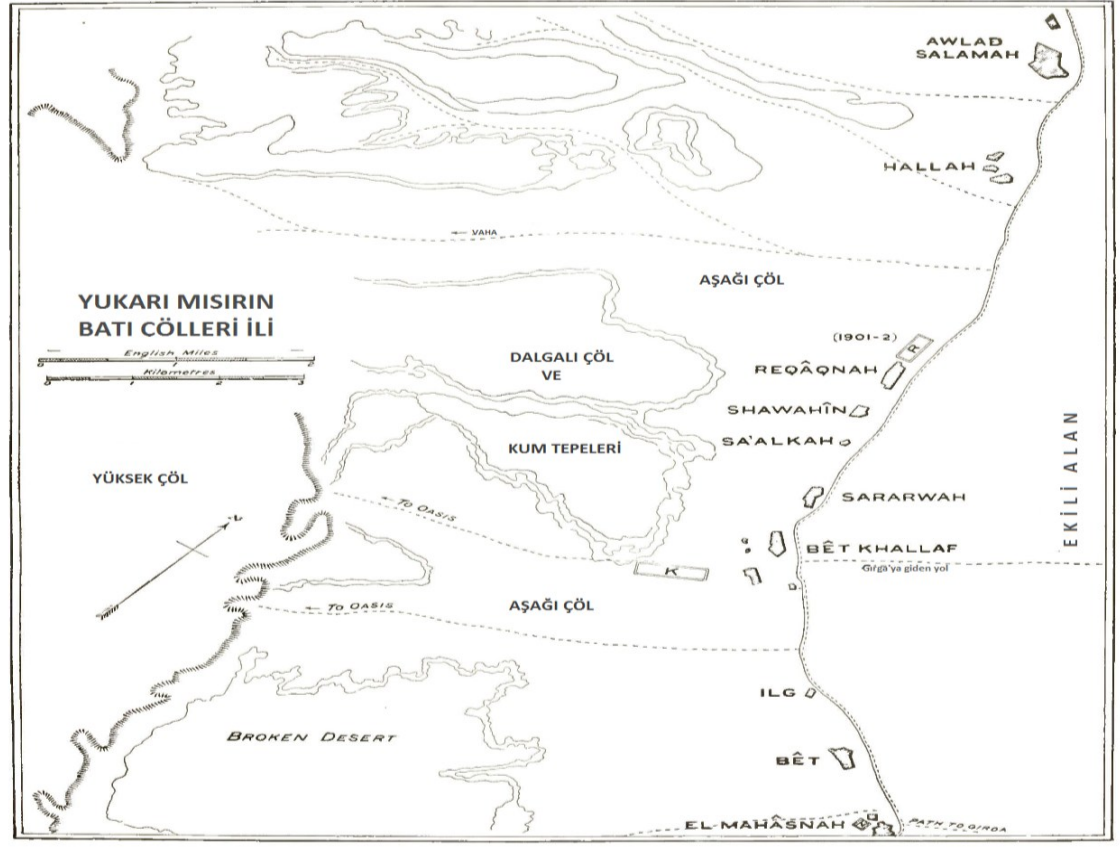
¹⁷⁴ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 57-58.

¹⁷⁵ Afet, İnan, *a.g.e.*, s. 64., W. Stevenson Smith, *The Old Kingdom In Egyptand The Beginning Of The First Intermediate Period*, Cambridge University Press, Vol. I, Boston, 1962, s. 3-5.

¹⁷⁶ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 57-58.

¹⁷⁷ Turgut Yiğit, *a.g.e.*, s. 46.

edilen bir bölge olmuştur. Coser'in ordusunu Sina'da gösteren bir gravür de bunu doğrulamaktadır¹⁷⁸.

Şekil 6. Üçüncü Hanedan Dönemi'ne Ait Yerleşim Yerleri.

(Kaynak: John Garstang, *Tombs Of The Third Egyptian Dynasty*, Whitehall Gardens, 1904, s. 12.)

Eski Krallık Dönemi'nde Mısır esasen çok yakın komşularıyla sürekli bir ilişki içerisindeydi. Barış ya da zaman zaman çatışmalar içerisinde süren bu ilişkinin muhatapları Libya ve Nübya'daki yerli kralların otoritesi altında kabileler ya da Byblos ve Ebla'daki gibi site devletleridir. Hanedan dönemine ait kaynaklara göre Üçüncü Hanedanlık Dönemi Mısır kralları, Aşağı Nübya ile sürekli ilgilenmiştir. Bunun amacı ise doğal kaynakları ve ticaret yollarını elde tutmaktır¹⁷⁹.

Kral Coser'den sonraki krallar hakkında pek doyurucu bilgiye rastlanılmamaktadır. Coser'den sonra Mısır tahtına geçen Kral Sekhemhet (ya da Sehemhet) kendi adına bir piramit yaptırmıştır. Piramit inşasının başlarında İmhotep'in de yardım ettiği bilinmektedir. Sakkara'da yapılan bu piramit inşası Kral Sekhemhet'in

¹⁷⁸ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 58.

¹⁷⁹ Sophie Desplancques, *a.g.e.*, s. 55.

ölmesiyle yarım kalmıştır. Araştırmacılar piramit tamamlansaydı Coser'in piramidinden daha büyük olacağı konusunda hemfikirdir. Kral Sekhemhet'den sonra tahta geçen Haba'nın da taht süresi çok kısa olmuştur. Bu kralın da Zawiyat el-Aryan'da yarım kalmış bir piramidi vardır. Böylece Üçüncü Hanedanlık Dönemi, Dördüncü Hanedanlık Döneminin temellerinin atıldığı bir dönem olmuştur¹⁸⁰.

Üçüncü Hanedanlığın son dönemine ait çok az bilgi bulunmaktadır. Bu hanedanlık dönemine ait birçok kralı tanınamaktayız. Sekhemhet, Sanekht (Nebka), Ha'ba, Neferka, Hu ya da Huni bilinen krallarıdır¹⁸¹.

1.5.1.2. Dördüncü Hanedan Dönemi

Dördüncü Hanedan Dönemi'nde Kral Snefru ile yaşanan hanedan değişikliği, herhangi bir hadise yaşanılmadan gerçekleşmiştir. Kral Huni'nin ölümünden sonra ona akraba olan bir aile, Dördüncü Hanedanı kurmuştur. Manetho'a göre, bu hanedanda krallarının sayısı sekizdir ve 284 yıl hüküm sürmüştür. Palermo Taşı, Dördüncü Hanedanın ilk Kralı Snefru'nun çok etkin olduğundan bahseder. Kral Snefru dönemi, bolluk ve zenginliklerle tasvir edilmiştir. Kendisine iki ehram yaptırdığından bahsedilmektedir. Bu dönemde, iç idarede sulh ve sükûnet hâkimdir. Palermo Taşı, bu kral zamanında Mısır sınırlarında bazı seferler yapıldığını yazmaktadır. Nübya'ya yapılan seferde, birçok ganimetle beraber yedi bin esir alındığı kaydedilmektedir. Kral Snefru'nun Libya ve Sina'ya yaptığı seferler, Maghara Vadisi'ndeki kaya abidesinde yer almaktadır¹⁸². Dördüncü Hanedanlık Dönemi'nde Mısır'ın Nübya siyaseti değişmeye başlamıştır. Mısırlılar Buhan ve II. Çağlayan'a kadar sürekli bir yerleşme politikası izlemiştir. Kral Snefru ile başlayan bu değişimin sebebi Eski Krallık Dönemi'nde önemli ticaret merkezleri olan Buhan ve Nübya'yı kontrol altında tutmaktı¹⁸³.

Manetho Kaynaklarına Göre¹⁸⁴;

IV. Hanedanlık Dönemi Kral Listesi

1. Soris 29 yıl
2. Suphis 63 yıl

¹⁸⁰ Turgut Yiğit, *a.g.e.*, s. 48.

¹⁸¹ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 58.

¹⁸² Afet, İnan, *a.g.e.*, s. 65.

¹⁸³ Sophie Desplancques, *a.g.e.*, s. 55.

¹⁸⁴ E. A. Wallis Budge, *Egypt In The Neolithic And Archaic Periods*, Oxford University, 1902., s. 132.

3. Suphis 66 yıl
4. Mencheres 63 yıl
5. Ratoises 25 yıl
6. Bicheris 22 yıl
7. Sebercheres 7 yıl
8. Thamphthis 9 yıl

Kral Huni'nin halefi Snefru'nun saltanatıyla başlayan Dördüncü Hanedanlık Dönemi, bilinen en büyük ve ihtişamlı piramitlerin yapıldığı dönemdir. Kral Snefru hakkındaki bilgileri, dönemin kayıtlarının tutulduğu Palermo Taşı'ndan öğrenmekteyiz. Bu taş üzerinde yer alan bilgilere göre Kral Snefru, Nübya ve Libya'ya seferler düzenlemiştir. Bazı kaynaklar, Kral Snefru'nun Sina Yarımadası'na da askeri seferler düzenlediğini belirtmektedir. İnşa ettiği ve yapısını değiştirdiği piramitler onun mimari yönünü ön plana çıkarmaktadır. Yaptırdığı piramitlerin inşasında kullanılması için Suriye'den tahta getiren kral, bu sayede Suriye ile yakın ilişkiler kurmuştur¹⁸⁵. Kral Snefru yaptığı çalışmalarla birçok başarıya imza atmış ve Dördüncü Hanedanlık Dönemi'nde adından çokça söz ettirmiştir¹⁸⁶.

Kralı Snefru, Nübya seferlerin yanı sıra kuzeyde bakır madenleri bakımından zengin olan Sina Yarımadası'na, Fenike'ye ve batıdaki Libyalılara karşıda seferler yapmıştır. Bu döneme "Piramitler Çağı" denilmesinin sebebi büyük ve ihtişamlı piramitlerin yapılmasıdır. Dördüncü Hanedanın son Kralı Sepseskef (MÖ 2472-2467), ise kendisine piramit yerine çok büyük bir mastaba¹⁸⁷ yaptırmıştır¹⁸⁸.

Palermo Taşı'na göre Kral Snefru, Mısır'da yaptırdığı birçok abide, mabet, sur ve evler için dışarıdan malzemeler getirtmiştir. Suriye'den alınan sedir ve çeşitli ağaçlar, bunlar arasında yer almaktadır. Diğer kaynaklar incelendiğinde ise kralın bronzdan ve altından heykellerini yaptırdığı görülmektedir. Bu kaynaklar değerlendirildiğinde, Kral Snefru Dönemi'nin zenginlik ve refah içerisinde geçtiğini söyleyebiliriz. Bundan sonraki kralların adları, daha çok tanınmış şahsiyetlerdir. Kendi adlarına yaptırmış oldukları

¹⁸⁵ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 59.

¹⁸⁶ Sophie Desplancques, *a.g.e.*, s. 50.

¹⁸⁷ Mastaba: Antik Mısır uygarlığında, toprak altına gömülen ölümlerin anısına, mezarın hemen üstüne kurulan tepesi düz odacık. Bu odacıkların kullanım amaçları mezarın yerini belli etmek, ölünün ruhu için dua edilen bir ufak tapınak sağlamak ve ölünün yaşarken yaptıklarını anarak yaşatmak olarak sayılabilir. (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Mastaba>, 21.07.2019, erişildi.)

¹⁸⁸ Hakan Sivas, *a.g.e.*, s. 112.

Keops, Kefren, Mikerinos piramitleri ile adlarından söz ettirmişlerdir. Bu ihtişamlı yapılar incelendiğinde, bu dönemin güçlü bir yapıya sahip olduğu tespit edilmektedir. Kral Snefru'nun oğlu Kral Keops (ya da Khufu, Kufu, Hufu) döneminde Mısır'ın devlet yapısı, sistemli bir hale getirilmiştir. Güçlü bir krallık dönemi yaşayan Kral Keops, kendini Tanrı-kral olarak ilan etmiştir. Bu kral döneminde, Sina Yarımadası'na askeri bir sefer tertip edilmiş ve oradaki madenler, Mısır menfaatine işletilmiştir¹⁸⁹.

Dördüncü Hanedanlık Dönemi, Mısır'da anıtsal mezar inşa geleneğinin zirveye ulaştığı bir dönem olmuştur. Dördüncü Hanedan Dönemi'ndeki bu büyük piramitlerin inşası sırasında ve sonrasında Mısır'ın yaşamış olduğu ekonomik sıkıntılar ve buna paralel sosyal ve siyasal olumsuz gelişmeler nedeniyle ihtişamlı yapılar geleneği hanedanlığın son dönemlerinde daha düşük seviyelerde devam ettirilmiştir. Bu değişim siyasal ve dinsel açılardan da yeni gelişmelerin önünü açmıştır. Kralların mutlak otoritesi yine geçerli olmakla birlikte üst düzey memurların seçiminde ve bunların işgal ettiği makamların el değiştirmesi, ülke içindeki dini yönetimin giderek artan ağırlığı gibi hususları gözlemek mümkündür¹⁹⁰.

Kral Kefren (ya da Khafre, Hafre), büyük ehram yaptırانların ikincisidir. 18 yıl hüküm sürdüğü rivayet edilmiştir. Meşhur Sfenks'in, bu devirde yapıldığı düşünülmektedir. Sfenks, başı insan şeklinde olan bir aslan heykelidir. Piramitlerin yanındaki büyük bir kayaya oyulmuştur. Bu eser, krallığın bir sembolü olarak kabul edilmiştir. Herodot tarafından nakledilen rivayetlere göre bu kral döneminde, Mısır birliği ve idaresi iyi bir şekilde yürütölmüştür. Kral Mikerinos (ya da Menkaure), büyük piramidi yaptırانların sonuncusudur. Onun Mısırlılara bıraktığı hatıra, adil ve dindar bir insan oluşudur. 18 yıl hüküm süren Kral Mikerinos zamanında, Mısır birliği, sükûn ve asayiş içinde geçen bir dönem yaşamıştır. Bu dönemde Heliopolis¹⁹¹ rahipleri, devlet yönetiminde siyasi bir nüfuz elde etmiştir. Mikerinos'tan sonra gelen krallar, bu rahipler

¹⁸⁹ Afet, İnan, *a.g.e.*, s. 65-68.

¹⁹⁰ Turgut Yiğit, *a.g.e.*, s. 58.

¹⁹¹ Kahire'nin kuzeydoğusundaki kenar mahallelerin aşağısında, bir zamanlar Mısır'ın en eski ve önde gelen tapınaklarından sayılan Yunu harabeleri bulunmaktadır. Burası, Heliopolis ya da tapınakların ilk kez ibadete açılmasından iki bin yıl sonra, MÖ 5. yüzyılda şehri ziyaret eden Yunan tarihçi Herodot'un tanımıyla Güneş Şehri olarak bilinmekteydi. Aşağı ve Yukarı Mısır'ın birleştiği tarihte (MÖ3000), dönemin entelektüelleri burada evrenin doğuşuyla ilgili bir teori geliştirmeye başlamışlar ve elde ettikleri önemli verileri Beşinci ve Altıncı Hanedanlık Dönemi'ne ait Piramit Metinlerine kaydetmişlerdir. (George Hart, *Mısır Mitleri*, (Çev.: Mehmet Sait Türk), Ankara, 2017, s. 16.)

karşısında etkisiz kalınca Dördüncü Hanedan Dönemi, bu rahip sınıfının etkisi ile son bulmuştur¹⁹².

Kral otoritesinin giderek zayıflaması tüm çabalara karşın engellenememiş ve daha sonra Eski Krallık Dönemi'nin çökmesine neden olmuştur. Bu gelişme Mısır'ın dünya düzenini ve eski merkezi yönetimini yitirmesine yol açsa da halkın bireyselliğinin, memur ve rahiplerin özgüveninin artmasını sağlayarak “yurttaş” toplumunun ilk tohumlarını atmıştır. Taşradaki en eski kaya mezarı olan Tihna el-Gebel'deki mezar, eyaletlerin daha Mikerinos Dönemi'nde bile özerkliklerinin arttığının somut bir kanıtıdır. Kralın taşraya atadığı yüksek makam sahipleri, öldükleri zaman ikametgâha değil, bağlılık duydukları görev bölgelerine gömülmeyi tercih etmişlerdir¹⁹³.

1.5.1.3. Beşinci Hanedan Dönemi

Beşinci Hanedan Dönemi'nde Mısır'ın merkezi Heliopolis'tir. Ra'nın oğulları adını alan rahipler, yönetimi ele geçirmiştir. Manetho, bu hanedandan dokuz kral ismi saymaktadır ve bunların 218 yıl hüküm sürdüklerini belirtmektedir. Aynı zamanda Mısır dininin hakiki kurucuları olduklarından da bahsedilmektedir. Bu hanedan ile Mısır krallığı daha ziyade teokratik bir karakter almıştır. Kral Userkaf, (ya da Uzerkof) bu hanedanın ilk kralıdır. Manetho kaynaklarına göre Sahebuda, Ra mabedinin rahibi Üzerre'nin üç oğlu art arda Mısır hanedanlığında yer alarak krallık tahtında oturmuştur. Bunlardan birincisi olan Kral Userkaf yedi yıl, Kral Şahura on iki yıl ve Kral Neveserre otuz yıl kadar krallık yapmışlardır. Kral Neveserre'yi takip eden kişi ise Kral Menkhor'dur ve bu kral da sekiz yıl kadar hüküm sürmüştür. Bu ailenin isimlerinin sonuna Ra ekledikleri görülür ve bunun da Tanrı Ra'nın rahibinin oğulları olmasından ileri geldiği söylenilebilir. Bu krallar kendilerine Ra'nın oğlu yani güneşin oğlu sıfatını atfetmişlerdir. Güneşin Horus ismi yanında bir diğer adı olan Ra'nın, artık bu dönemde Mısır'ın milli ilahı olduğunu ve diğer ilahların üstüne çıktığı görülmektedir. Bu durum Ra'nın oğulları olan krallara ve Mısır halkına yeni vazifeler getirmiştir. Bu vazifelerin başında Ra tanrısına güzel mabetler inşa ettirmek ve ona kurbanlar sunmak gelmektedir. Kral Userkaf da bu uygulamayı başlatmış ve ardından gelen halefler de bu uygulamayı devam ettirmiştir¹⁹⁴.

¹⁹² Afet, İnan, *a.g.e.*, s. 68-69.

¹⁹³ Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, 2017, s.35.

¹⁹⁴ Yusuf Ziya, Özer, *a.g.e.*, s. 115-116.

Orta Krallık Dönemi'ne ait bir Mısır masalı Beşinci Hanedanın kökenini şöyle anlatır: Ra'nın (Re) rahiplerinden birisinin karısı bu hanedanın ilk üç kralına gebe kalmıştır ve Güneş Tanrısı Ra'da bu kralların babasıdır. Kesin olan güneş tanrısı Ra'nın bu dönemde büyük önem kazanmış olmasıdır. Bu belki hanedan tanrısının Heliopolis kökenli olmasından ya da şehrin, gücün rahipler sınıfının ele geçmesine yardımcı oluşundan ileri gelmektedir. Palermo Taşı da bu dönemde birçok piramidin inşa edildiğinden bahsetmektedir. Bu dönemde ön plana çıkan Güneş dini ve Güneş dinini temsil eden simgeler dönemin mimari yapısında kendini göstermektedir¹⁹⁵.

Dördüncü Hanedan Dönemi'nden Beşinci Hanedan Dönemi'ne geçişte önemli değişiklikler olmuştur. Bu değişikliklerde ülke içerisinde gelişen siyasi yapı ile dış ticari ilişkilerin etkisi de olmuştur. Bu dönemde Mısır'ın ihtiyaç duyduğu hammaddeleri karşılamak için daha önce de olduğu gibi Sina'ya ve Nübya'ya seferler düzenlendiğine dair ifadeler ve belgeler bulunmaktadır. Sina Yarımadası'nın güneybatısında bulunan Vadi Mağarası'ndaki Beşinci Hanedan krallarına ait tasvirler buraya sadece askeri ya da ticari seferler düzenlenmediği, buranın elde tutulmaya gayret edildiğini de gösterir. Sina'dan, metal olarak tuncun elde edilmesi için kullanılan bakır ve süslemelerde kullanılan renkli taşlar getirtilmekteydi. Güneyde Nübya'da, Abu Simbel'in kuzeybatısında bulunan taş ocaklarının da işletildiğine dair kayıtlar bulunmaktadır. Hanedanın en etkili kralı olan Sahure zamanında Libya'ya da sefer yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak bu hanedan zamanında asıl önemli olan, Punt ülkesi olarak adlandırılmış olan Etiyopya ve Somali kıyılarına dek denizden seferler düzenlenmiş olmasıdır. Bu amaçla Mısır'ın bir donanma oluşturduğu ve açık denizlere uzanabildiği anlaşılmaktadır. Deniz ticaretinin önem verildiği bu dönemde Punt ülkesinden abanoz, tütüsü bitkileri ve altın getirilmiştir. Doğu Akdeniz kıyılarında sürdürülen ticaretle de özellikle sedir tomrukları getirilmiştir¹⁹⁶.

Beşinci Hanedanlık Dönemi'ndeki dış ilişkiler Asya'ya dönük gibidir. Bu dönemde, Sahure, Neuserre, Mankauhor, Dedkare-İzezi tarafından Sina'ya hatta Asya ve Libya'ya askeri seferler düzenlenmiştir¹⁹⁷.

¹⁹⁵ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 60.

¹⁹⁶ Turgut Yiğit, *a.g.e.*, s. 58-62.

¹⁹⁷ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 60.

Manetho Kaynaklarına Göre¹⁹⁸;

V. Hanedanlık Dönemi Kral Listesi

1. Usercheres 28 yıl
2. Sephres 13 yıl
3. Nephhercheres 20 yıl
4. Sisires 7 yıl
5. Cheires 20 yıl
6. Rathures 44 yıl
7. Mencheres 9 yıl
8. Tancheres 44 yıl
9. Onnos 33 yıl

Beşinci Hanedan kralları da kendinden önceki yöneticiler gibi Sina Yarımadası'na seferler düzenleyerek burada yaşayan kabilelerle çatışmışlardır. Ayrıca Libya yağmalanmıştır. Suriye ile ekonomik ve diplomatik ilişkiler güçlendirilmiştir. Ticari ilişkiler Ege'ye ve Girit'e kadar uzanmıştır. Yine bu dönemde yapılan piramitlerin boyutları küçülmüştür. Bu hanedan döneminde bilinen en meşhur firavun ise Kral Userkaf'dır¹⁹⁹.

Kral Userkaf, başa gelir gelmez yeni esaslara göre devletin iç teşkilatında yeni düzenlemeler yapmıştır. Kral Userkaf'tan sonra gelen diğer krallar da en az bu kral kadar aktif ve kudretliydi. Memleket içinde birliği kuvvetlendirdikleri gibi sınırlarındaki yabancı devletlere de bunu hissettirmişlerdir. Bu dönemde, Libya ve Sudan tarafından Mısır'a girmek isteyenler önlenmiş ve Filistin tarafından sokulan göçebeler durdurulmuştur. Dönemin kralları Mısır ticaretini canlandırmak ve komşu devletlere karşı kuvvetli olmak için Sina'daki madenleri muntazam bir şekilde işletmişlerdir. Bunun yanı sıra, bir deniz filosu da oluşturulmuştur. Bu dönemde, büyük piramitler yapılmasa da sanat ve süslemede zengin motifler kullanılmıştır. Mısır vesikalarına göre, idari teşkilat iyi bir şekilde işlemekteydi. Devlet yönetiminde çalışan memurlar, rahip sınıflarına mensuptu ve devletin menfaati için çalışıyorlardı. Bu hanedanın son Kralı Unas, 30 yıl

¹⁹⁸ E. A. Wallis Budge, *Egypt In The Neolithic And Archaic Periods*, Oxford University, 1902., s. 132.

¹⁹⁹ Hakan Sivas, *a.g.e.*, s. 112.

hüküm sürdükten sonra doğrudan doğruya bir halef bırakmadığı için iktidar başka ellere geçmiş ve Eski Krallığın haşmetli dönemi bu hanedan ile sona ermiştir²⁰⁰.

1.5.1.4. Altıncı Hanedan Dönemi

Beşinci Hanedan Kralı, Kral Unas'tan (ya da Unis, Uenis) sonra Kral Teti ile Altıncı Hanedan Dönemi başlamıştır. Bu ailenin veraset yolu ile mi ya da saltanatı zorla ele geçirme yoluyla mı başa geldiği konusunda kesin bir bilgi yoktur²⁰¹. Bu nedenle Beşinci Hanedanlıktan Altıncı Hanedanlığa geçiş çatışmasız bir şekilde gerçekleştiğini kabul edebiliriz. Bu dönemde başa geçen Kral Teti ve çok kısa süre yönetimde bulunan halefi Userkare (ya da Usirkare) ilgili çok az bilgiye ulaşılmaktadır. Kral I. Pepi (Merire) Dönemi'ne ait bilgiler ise, kendisinden önce gelen krallara nazaran daha fazladır. Kral I. Pepi, Abidos'un yüksek rütbeli iki görevlisinin kızıyla evlenmiş ve iki çocuk sahibi olmuştur. Bu döneme ait özellikle, Mısır hukuku ve dini kurumlar ile ilgili belgeler bulunmaktadır. Kral I. Pepi kendisinden önceki kralların politikalarını devam ettirip Nübya'yı kontrol altına alarak Asya'ya seferler düzenlemiştir. Bu dönemde düşman ülkeler işgal edilmemiş, sadece belli bölgelere seferler yapılmıştır²⁰².

Manetho Kaynaklarına Göre²⁰³;

VI. Hanedanlık Dönemi Kral Listesi

1. Othoes 30 yıl
2. Phios 53 yıl
3. Methusuphis 7 yıl
4. Phios 100 yıl
5. Menthesuphis 1 yıl
6. Nitocris 12 yıl

Altıncı Hanedan Dönemi'nde Heliopolisli kralların yerini Memfisli krallar almıştır. Bu hanedan değişikliğinin temel sebepleri, tam olarak bilinmemektedir. Altıncı Hanedan Dönemi'nde, kendisinden önce gelen hanedanların idari ve siyasi yapıları taklit edilmiştir. Manetho kayıtlarına göre, bu hanedan dönemine ait altı kral bulunmaktadır.

²⁰⁰ Afet İnan, *a.g.e.*, s. 69-70.

²⁰¹ Yusuf Ziya Özer, *a.g.e.*, s. 123.

²⁰² Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 61.

²⁰³ E. A. Wallis Budge, *Egypt In The Neolithic And Archaic Periods*, Oxford University, 1902., s. 133.

Bunlar, toplamda 203 yıl hüküm sürmüştür. Kral Teti'nin siyasi faaliyetleri hakkında yazılı kaynaklar çok azdır. Elde edilen bazı kaynaklara göre, bu kral, kendi muhafız askerleri tarafından genç yaşta öldürülmüştür. Oğlu küçük olduğu için yerine altı yıl süreyle Userkare (ya da Uzerkare) adında biri vekillik etmiştir. Kral Teti'nin oğlu olan Kral I. Pepi, yarım asra yakın hüküm sürmüştür. İktidarlığı döneminde kudretli bir kral haline gelmiştir. Mısır'ın her tarafında yaptırdığı mabetlerde adı geçmektedir. Adının geçtiği kaynaklarda onun adaletli biri olduğundan söz edilmektedir. İdari işlerde en iyi olan memurları bizzat kendisi seçerdi. Mısır'ın muhtelif yerlerinde merkezler ve mabetler kurmak için fermanlar çıkarmıştır. Bu dönemde Kral I. Pepi, güçlü bir ordu kurarak donanmaya da büyük bir önem vermiştir. Nübya'da ve Yukarı Mısır'da hâkimiyetini güçlendirmek için bu bölgelere kuvvetler göndermiştir. Gönderdiği bu ordulara, Uni adında bir komutan tayin etmiştir. Meydana gelen gelişmelerin yazılı kaynaklara aktarılmasını istemiştir. Bu ordu için Mısır'ın her eyaletinden asker temin edilirdi. Oluşturulan bu ordu, itaat altına alınamayan Bedevilerle uzun mücadelelere girişmiş ve bunlara karşı üstün zaferler elde etmiştir. Yapılan seferler, Filistin topraklarına kadar ilerlemiştir. Kral I. Pepi döneminde yaşanan gelişmelere komutan Uni'nin hatıralarında rastlanılmaktadır. Komutan Uni'nin hatıratlarına göre, Kral I. Pepi'nin izlemiş olduğu başarılı idari yapı sayesinde hiçbir köyde ve eyalette aileler arasında kavga yaşanmamıştır. Bu dönemde, Tel-el Amarna yakınlarında granit taş ocaklarından mabetler için taşlar çıkarılmıştır. I. Pepi'nin ölümünden sonra yerine oğlu Kral Merenre (ya da Mernere) geçmiştir. Fakat bu kralın hükümdarlığı fazla uzun sürmemiştir²⁰⁴.

Genel olarak, Mısırlıların yabancı ülkelere seferler düzenlemelerinin gerekçeleri büyük ölçüde ekonomidir. Bu seferlere katılan askeri birliklerin görevleri ise, bu bölgelerde barışı ve huzuru sağlamaktır. Asuvan yakınlarındaki Kubbet el-Haua yer altı mezarlığında, Hirhuf'un duvarında uzun bir yazı vardır. Bu yazıda firavun tarafından Güney Mısır'a gönderilen komutan Hirhuf'un askeri ve ticari etkinlikleri anlatılır. Hirhuf bu seferleri Kral Merenre'nin emriyle düzenlemiştir. Bu yazıt Eski Krallık Dönemi'nde Mısır'ın Nübya ile olan ilişkileri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Hirhuf, Nübya üzerine 3 sefer düzenlemiştir. Düzenlediği her seferde bir takım ganimetlerle dönmüştür. Üçüncü seferinde fildişi, tütsü, abanoz, panter derisi, bumerang gibi ganimetlerle dönmüştür²⁰⁵.

²⁰⁴ Afet İnan, *a.g.e.*, s.73-74.

²⁰⁵ Sophie Desplancques, *a.g.e.*, s. 57.

Bu dönemde, bir diğer önemli şahsiyet olan Kral Khufhar'ın başarılarından bahsedilmektedir. Habeşistan'a seferler düzenleyerek buraya ait olan fildişi, abanos, pars derisi ve saire gibi ganimetleri Mısır'a getirmiştir. Yaptığı seferler sonucunda, Memfis'e dönerken yakalandığı bir hastalık sonucu öldüğünden bahsedilmektedir. Bundan sonra yerine altı yaşındaki kardeşi Kral II. Pepi geçmiştir. Bu hanedan döneminde, Somali sahillerine sefer düzenlemek için Kızıldeniz'de bir ordu hazırlanmıştır. Fakat Bedeviler bu donanmaya ani bir baskın yaparak bu birliği bozguna uğratmıştır. Bunu haber alan kral, ikinci bir ordu kurarak bunlara karşı seferler düzenlemiştir. Kral II. Pepi'nin son dönemlerinde güçlenen vali ve prensler, artık emirleri dinlemez hale gelmiştir. Bu yüzden ülkede iç karışıklıklar yaşanmaya başlanmıştır. Eyaletlerde bulunan valiler, idari kontrolleri ellerinde tutmaktaydı. Bu valiler, giderek güçlenip küçük krallıklar haline gelmiştir. Valilerin emirleri altında birçok memur bulunurdu. Valiler, dini, adli, askeri ve mali işlerde merkeze tabii olmadan kendi kararlarını alarak hareket etmiştir. Altıncı Hanedan Dönemi'nde bir nevi feodalite kurulduğu görülmektedir²⁰⁶.

Kral II. Pepi'nin uzun süren saltanat dönemi Eski Krallık Dönemi'nin çöküşüne bir hazırlık dönemi olmuştur. Uzun süren bu saltanat dönemi ile birlikte yaşanan kral artık siyasi gücünü ve otoritesini yitirmeye başlamıştır. Merkezi otoritenin zayıflamasıyla yönetime müdahil olan kral ailesi ve eyalet yöneticileri bu çöküş sürecini hızlandırmıştır. Eski parlak ve ihtişamlı dönemini yitiren Mısır'da vergi sisteminin bozulmasıyla ekonomik sıkıntılar baş göstermeye başlamıştır. Bunun sonucunda zayıflayan merkezi yönetim siyasi istikrarı sağlayamamıştır²⁰⁷.

Kral II. Pepi'nin saltanat döneminin çok uzun sürmesinden dolayı ve bütün yetkiyi elinde bulunduran kralın yaşlı olması nedeniyle yönetim, dinamik yapısını yitirerek zayıflamıştır. Manetho'ya göre, II. Pepi'den sonra bir kral ve bir kraliçe, II. Merenre ve Nitokris, saltanat sürmüş ama bu dönem hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır²⁰⁸.

Kral II. Pepi ölünce yerine oğlu Antiemsaf II. Merenre geçmiştir. Hayli yaşlı olan Kral II. Merenre yalnızca 13 ay tahta kalır. Zamanla kötüleşen yönetim zorlu bir sürece girmiştir. Kral Merenre'den sonra tahta Kraliçe Nitokris'in geçtiği bilinmektedir. Bu kişinin Kral II. Pepi'nin ailesinden biri olduğu tahmin edilmektedir. Dönemi hakkında

²⁰⁶ Afet İnan, *a.g.e.*, s.73-74.

²⁰⁷ Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, 2017, s. 47.

²⁰⁸ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 61-62.

çok az bilgi sahibi olduğumuz kraliçenin yönetiminden sonra karışıklıklarla dolu Yedinci Hanedanlık Dönemi başlamıştır²⁰⁹.

1.6. Birinci Ara Dönem ve Hanedanları

Altıncı Hanedan Dönemi'nin sonundan On Birinci Hanedan Dönemi'ne kadar geçen ara devirde önemli idari ve siyasi değişiklikler olduğu için bu hanedanlar arasında geçen döneme, Eski Krallığın sonu ve Birinci Ara Dönem denilmektedir. Bu devir, her ne kadar Eski Krallık Dönemi'nin bir devamı olarak görülse de bu Ara Dönemi'n kendisine ait karakteristik bir yapısı vardır²¹⁰.

Klasik Mısır tarihinde yaşanan sosyal sıkıntılar ve yabancıların yönetime sızması sonucu oluşan karışıklık dönemlerine Birinci Ara Dönem denilmektedir. Oldukça karanlık bir dönem olan Birinci Ara Dönemi'n Kral II. Pepi'nin saltanatı döneminde yaşandığı tahmin edilmektedir. Memfis'deki merkezi gücün çöküşüyle sosyal karışıklıkların yaşandığı bir dönem olmuştur. Kraliyet merkezinin çöküşü hakkındaki bilgileri daha sonraki dönemlerde kayıt altına alınan belgelerden öğrenmekteyiz²¹¹.

Mısır tarihi boyunca yönetimde Tinitler Dönemi'nin etkisi kendisini göstermektedir. Mısır Krallığı, aslında üç ana dönemden oluşmaktadır: Eski, Orta ve Yeni Krallık Dönemi'dir. Bir hanedanlığın sonuna denk gelen her dönem ise karışıklıklar dönemine açılmıştır. Bu dönemlere, *Ara Dönemler* denir. Bu ara dönemlerin belirgin özellikleri, kraliyet otoritesinin zayıflamasından sonra Mısır birliğinin parçalanmasıdır. Zafiyet gösteren iktidarın yerini dönemlere göre iktidarı paylaşan yerel hanedanlar ya da yabancı hanedanlar almıştır. Bu Ara Dönemler, bugün pekiyi bilinmemekle birlikte, bu dönemlerle ilgili kesin saptamalar da yapmak mümkün değildir. Bunun temel sebebi, bu dönemlerin karışıklık içinde geçmesidir²¹².

Mısır'da krallar tarafından atanan valiler özerk bir yönetime sahiplerdi. İç işlerinde serbest, dış işlerinde merkezi otoriteye bağlı olan valiler ancak güçlü bir merkezi yönetimle kontrol altına alınabilmekteydi. Zamanla otoriter güçlerini kaybeden krallar karşısında güçlenen valiler kendi yönetimlerini ilan ederek merkezi yönetime başkaldırmıştır. Böylece Altıncı Hanedandan sonra bir karışıklık dönemi yaşanmıştır²¹³.

²⁰⁹ Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, 2017, s. 49.

²¹⁰ Afet İnan, *a.g.e.*, s.70.

²¹¹ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 62-63.

²¹² Sophie Desplancques, *a.g.e.*, s. 8-9.

²¹³ Marc Van De Mieroop, *a.g.e.*, s. 79.

Mısır Krallığının yaşamış olduğu bu çalkantılı dönemin temel sebeplerinden biri, yönetim tarafından görevlendirilen Nomların kendilerini firavun soyundan gelmiş gibi görmeleri ve yönetime başkaldırmalarından dolayı yaşanmıştır. Karışıklıklar sonucu monarşinin çökmesiyle firavunlar siyasi ve kutsal prestijlerini kaybetmiştir. İklimsel olumsuzluklardan dolayı yaşanan kuraklık, sosyal ve ekonomik sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Kırsalda yaşayan halk kıtlık sonucu vadiye göç ederek toplumsal bir sorun oluşturmuştur. Ekonomik ve sosyal çöküşün ardından zenginler açlık ve kıtlıktan dolayı büyük bir sıkıntı çekmiştir. Fakir halk ve köleler ise ele geçirdikleri kıymetli takılar ve kıyafetlerden dolayı büyük bir sevinç içindelerdi²¹⁴.

Beşinci Hanedanı'n sonundan başlayıp monarşinin yeniden kurulmasına yani, On Birinci Hanedana kadar Mısır hükümeti ve otoritesi birçok kabile reisinin elinde bulunurdu. Bu Ara Dönem'de krallar yıllarca rüşvet vererek otoriteyi sağlamaya çalışmıştır. Kabile reisleri, birbirlerine üstünlük sağlamak için sürekli bir çatışma halinde yaşamıştır²¹⁵.

Eski Krallığın yürüttüğü politikaya ne kadar hâkim olursak bu Ara Dönemi anlamamız da bir o kadar kolay olacaktır. Bu dönemde müstakil olan Nomlar, Eski Krallık Dönemi'nde monarşik bir idare tarafından toplanırdı. Kral böylece, bütün iktidarı elinde bulundururdu. Nomların idaresi için bu bölgelere merkezden valiler atanırdı. Vergiler, kral adına toplanır ve alınan kararlar kral adına alınırdı. Fakat Altıncı Hanedan zamanında bu durum değişiklik göstermiştir. Özellikle Kral II. Pepi'nin yaşlılık döneminde, ülke yönetiminde çeşitli zaaflar yaşanmıştır. Bu zaaflar nedeniyle eyaletlerde bulunan valiler, kralın emirlerini uygulamaz hale gelmişlerdir. Emirleri uygulamayan bu valiler, kendi küçük krallıklarını kurmuşlardır. Bu dönemde Mısır, feodal bir sisteme dönüşmüş ve merkezi otorite ortadan kalkmıştır. Bu sebepten ötürü çiftçiler ziraat yapamaz hale gelmiş ve kıtlık başlamıştır. Altıncı Hanedanın son iki kralı döneminde de bu durum devam etmiştir²¹⁶.

Mısır Krallığında yaşanan zayıflık komşularıyla olan ilişkilerinde de etkili olmuştur. Mısır'ın güney sınırında bulunan ve bir zamanlar kontrolü altında bulunan Nübya Beşinci Hanedanlığın sonuna doğru bağımsızlığını kazanmıştır²¹⁷.

²¹⁴ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 63.

²¹⁵ W. L. Nash, *a.g.e.*, s. 13.

²¹⁶ Afet İnan, *a.g.e.*, s. 74-75.

²¹⁷ Marc Van De Mieroop, *a.g.e.*, s. 87.

Bu Ara Dönemler, Mısır tarihinde önemli bir yere sahiptir. Ara Dönemlerde yaşanan kargaşalar ve sorunlar merkezi otoriteyi zayıflatarak siyasi parçalanmaların önünü açmıştır. Bu dönemler toplumsal çalkantıların, kıtlıkların ve dış tehditlerin yaşandığı dönemler olarak bilinmektedir. Özellikle yaşanan sorunlar, Orta Krallık Dönemi kayıtlarına yansımıştır. Bunun yanı sıra, Birinci Ara Dönemi'nin bir felaketler devri olduğu fikrine büyük katkıda bulunan bir yapıt, On Dokuzuncu Hanedan Dönemi'ne ait bir el yazmasında öğrendiğimiz, ancak dil açısından Orta Krallık Dönemi'ni yansıtan İpuver'in Öğütleri'dir. Eserin ilk modern editörü, metnin Birinci Ara Dönemi'nin bir yansıması olduğu fikrini ortaya atmıştır. Uzun bir metinden oluşan ve başka hiçbir kaynakta rastlamadığımız İpuver adındaki şahıs, korkunç bir durumun tarifini yapmaktadır. Ülkenin başında bir kral yoktur. İsyancılar ülkeyi kanunsuzca yönetmektedir. Suç oranı artmış ve yabancı askerler ortalıkta serbestçe dolaşmıştır. Şehirler yok edilmiş, taşra ise çoraklaşmıştır. İpuver olayı şu şekilde özetlemektedir;

“Fakir adamlar zengin olmuştu, sandalet bile alamayanın bir serveti vardı”;

“Hırsızın serveti vardı; asil hırsız olmuştu”;

“Altın, lapis lazuli, gümüş ve turkuaz, akik ve ametist ve... Köle kadınların boyunlarında asılıydı. Asil kadınlar ülkede geziniyordu.”

Metinde herhangi bir tarihsel atıf bulunmamaktadır. Birinci Ara Dönem'den bahsedildiğine dair bilgiler varsayımlara dayanmaktadır²¹⁸.

1.6.1. Yedinci Hanedan Dönemi

Yedinci Hanedan için Manetho kayıtları, yetmiş kral isminden bahsetmektedir. Bazen de Altıncı Hanedan Dönemi'ne ait son iki kral, Yedinci Hanedandan sayılmaktadır²¹⁹. Manetho kaynaklarına göre, Yedinci Hanedan Dönemi'nde 70 günde 70 kralın tahta geçtiği söylenmektedir. Bu döneme ait Kral listelerinde sadece kanun çıkaran birkaç kralın ismi yer almaktadır²²⁰.

Yedinci ve Sekizinci Hanedanlar Dönemi'nde çok kısa sürelerle birçok kralın başa geçtiği kaydedilmektedir. Bu krallar döneminde merkezi otorite kaybedilmiştir. Sekizinci

²¹⁸ Marc Van De Mieroop, *a.g.e.*, s. 92.

²¹⁹ W. Stevenson Smith, *The Old Kingdom In Egypt and The Beginning Of The First Intermediate Period*, Cambridge University Press, Vol. I, Boston, 1962, s. 55.

²²⁰ Margaret R. Bunson, *a.g.e.*, s. 128.

Hanedanın sonuna gelindiğinde, ülke birliği tamamen bozulmuş ve duraklama dönemine girilmiştir²²¹.

1.6.2. Sekizinci Hanedan Dönemi

Sekizinci Hanedan Dönemi ise sadece Kral listelerinden bilinmektedir. Çünkü Manetho, toplam kral sayısını vermekle yetinmiştir. İsimleri olmayan ve iktidarı oligarşik bir biçimde paylaşan 18 ya da 32 kral bulunmaktadır. Sekizinci Memfis Hanedanı, MÖ 2220 yıllarına doğru anlaşılmaz bir şekilde sona ermiş, Mısır üçe bölünmüştür. Kuzeyde muhtemelen Asyalı istilacılar, gücü ellerinde tutmaktaydı. Memfis'te eski monarşiden arta kalanlar varlığını sürdürmüştür. Orta Mısır'da ise Kral Ketı, Aşağı ve Yukarı Mısır'da kendini kral ilan ederek Memfis ve Fayyum'u kontrol altına almıştır. Güneyde birleşen Tebliler, Memfis krallarını yönetimden uzaklaştırmıştır. Bu durum ise bir süre devam etmiştir. Delta bölgesini saymazsak Eski Mısır, hem kuzeyde hem de güneydeki Orta Mısır gruplaşmalarıyla Prehistorik Döneme geri dönmüş gibidir. Orta Mısır'ın önemli kişileri I., II., III. Ketı ve Merikare (ismi bilinmeyen bir çok kral vardır.), güneydeki Tebliler ise Antefler ve Mentuhoteplerdir²²².

Her iki grubun da kısa sürede güçlenmeleri sonucunda aralarında çatışmalar çıkmış ve bu durum iki tarafın da art arda zaferleri ve yenilgileriyle devam etmiştir. Orta Krallık Dönemi'nde Mısır yeniden Tebli yöneticilerin soyundan gelenlerin kontrolüne girmiştir²²³.

Sekizinci Hanedan Dönemi'nde çeşitli kaynaklarda birbirinden farklı bilgilere rastlanılmaktadır. Manetho kaynakları, isim vermeden bu dönemde on sekiz kralın varlığından söz etmektedir. Abidos Listesi on yedi, Torino Papirüsü ise sekiz kraldan bahsetmektedir. Bu dönemde yaşanan siyasi olaylar hakkında vesikalarda yeterli bilgiye rastlanılmamaktadır. Mısır'da Altıncı Hanedan Dönemi'nin sonlarında baş gösteren siyasi karışıklıkların bu dönemde de devam ettiği tahmin edilmektedir. Sakkara tablosunda Altıncı Hanedandan sonra On Birinci Hanedana geçilmiştir. Bu da bu dönemde oluşan siyasi boşluğu en iyi şekilde yansıtmaktadır²²⁴. Sekizinci Hanedan Dönemi'ne şeklini veren krallardan biri de Kral Neferkure'dir. Kral Neferkure'den sonra

²²¹ Hakan Sivas, *a.g.e.*, s. 113.

²²² Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 64-65.

²²³ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 65.

²²⁴ Afet İnan, *a.g.e.*, s. 75.

gelen firavunların, yöneticilik yeteneklerinin yetersiz olması nedeniyle bu dönemde belirsizlikler hâkimdir²²⁵.

Sekizinci Hanedanlık Dönemi Kralları, Beşinci Hanedanlık Dönemi'nden kalan gelenekleri devam ettirmeye çalışmıştır. Bu dönemde yaşanan siyasi istikrarsızlık, her alanda kendini hissettirmektedir. Bu alanların başında mimari yapılar gelmektedir ve eski ihtişamından uzak, dayanıksız ve kalitesiz piramitlerin inşa edildiği görülmektedir. Buna en güzel örnek ise Kral Kakare'nin kendi adına Memfis bölgesinde yaptırmış olduğu dayanıksız anıttır. Bu anıtta kullanılan malzemeler ve mimarideki yetersizlikler, bulunduğu dönemi en iyi şekilde yansıtmaktadır²²⁶.

1.6.3. Dokuzuncu Hanedan Dönemi

Dokuzuncu Hanedan Dönemi'nde Mısır'daki iç karışıklıklar devam etmektedir. Çeşitli tarihi kaynaklara göre, ülke yönetiminde birçok kral değişikliği olmuştur. Feodal bir yapı kazanan eyaletlerin merkeze bağlanamaması sebebiyle Dokuzuncu Hanedan Dönemi'nde de iç karışıklıklar devam etmiştir²²⁷.

Bu dönemde Dokuzuncu ve Onuncu Hanedanların aynı zamanda hüküm sürdüğü tahmin edilmektedir. Dokuzuncu Hanedan Kralları, Orta Mısır'da hâkimiyet sağlamıştır. Onuncu Hanedan ise Teb'tedir. Bu dönemde Yukarı Mısır'a hâkim olunmuştur. Memfis'te ise Altıncı Hanedan Dönemi'nden gelen fakat otoriteleri zayıflamış olan kral aileleri bulunmaktaydı. MÖ 2240 yıllarında Mısır'ın durumu şöyledir: Kuzey Delta'da Asya kökenli Altıncı Hanedan, Orta Mısır'da Herakleopolislilerin idaresi altında Dokuzuncu Hanedan, güneydeki Teb Krallığında ise Onuncu Hanedan bir asra yakın hüküm sürmüştür²²⁸.

Bu dönemde Mısır'ın üç hâkimiyet alanına bölünmesinin sebebi, çıkan iç karışıklıklar ve isyanlardır. Merkezi otoritenin zayıflığından dolayı valilerin bağımsızlıklarını ilan etmesi ile Mısır birliği dağılmıştır. Bu durum, Eski Krallık Dönemi'nde düzenli ve güçlü bir ordunun olmayışından kaynaklanmıştır²²⁹.

²²⁵ Margaret R. Bunson, *a.g.e.*, s. 128.

²²⁶ W. Stevenson Smith, *The Old Kingdom In Egypt And The Beginning Of The First Intermediate Period*, *Early History Of The Middle East*, (Edit. I. E. S. Edwards, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond), The Cambridge Ancient History, Vol. I, Part 2, 2006, s. 197-198.

²²⁷ Yusuf Ziya Özer, *a.g.e.*, s. 154-155.

²²⁸ Afet İnan, *a.g.e.*, s. 75.

²²⁹ Afet İnan, *a.g.e.*, s. 76.

1.6.4. Onuncu Hanedan Dönemi

Manetho kaynaklarına göre, Onuncu Hanedan diye bahsedilen bu hanedandan geriye pek bir yazılı kaynak kalmamıştır. Çeşitli kaynaklara göre ise, böyle bir hanedanlığın varlığı kesin ve net değildir. Bunun en temel sebebi bu dönemde yaşanan iç karışıklıklar ve merkezi bir otoritenin olmayışdır²³⁰.

Birinci Ara Döneme ait olduğu tahmin edilen bir metinde Onuncu Hanedan Dönemi'ne ait bir kralının anlatısı yer almaktadır: “Kral Merikara’ya Öğreti”. Kral Merikara, Herakleopolis’te hüküm sürmüş Onuncu Hanedan krallarındandır. Metinde konuşan ise babası Heti’dir. Ancak bu ismi taşıyan birkaç kral daha bulunmaktadır. Bu sebeple hangisine ait olduğunu teşhis etmek oldukça zordur. Baş kısmı zarar gören metin, genç kralı, memurlarına ve askerlerine iyi davranması, adil olması ve ülkeyi yabancı düşmanlara karşı güçlendirmesi konularında uyarmaktadır. Konuşan kişi sadece dışarıdan gelen düşmanlara karşı değil, Mısır’ın iç düşmanlarına karşı da nasıl savaştığını ve bu sebepten Abidos’taki kayıtların zarar görmesinden duyduğu üzüntüyü anlatmaktadır. Pek çok tarihçi, bu yazıtları kanıt göstererek Onuncu Hanedan Dönemi’nin yaşadığı zorlukları anlatmaktadır. Bu Ara Dönemi yansıtan yazıtlar bunlarla sınırlı değildir. Altıncı Hanedan Dönemi’nden itibaren Onuncu Hanedan Dönemi’ne kadar gelen kralların mezar taşlarında dönemin zorlukları oldukça açık bir şekilde anlatılmaktadır²³¹.

²³⁰ Yusuf Ziya Özer, *a.g.e.*, s. 155-156.

²³¹ Marc Van De Mieroop, *a.g.e.*, s. 93.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ORTA KRALLIK DÖNEMİ'NDE MİSİR'DA SİYASİ HAYAT

Eski Krallık Dönemi'nden sonra merkezi otoritenin çökmesiyle dağılan siyasi birlik Birinci Ara Dönemi'n yaşanılmasına sebep olmuştur. Orta Krallık Dönemi'nde, siyasi birlik yeniden sağlanmıştır. Güçlü bir merkezi otorite etrafında birleşen prenslikler, Mısır'ı yeniden inşa etmiştir. Bu dönemde taş ocakları, ordular, filolar yeniden kurulmuştur²³².

Orta Krallık Dönemi'nde Mısır'da, üç asra yakın bir devreyi kapsayan On Birinci ve On İkinci Hanedanlar Dönemi'nde eskiye nazaran iç idarede büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Birinci Ara Dönem'de, memleket içinde görülen karışıklığı bertaraf etmek isteyen krallar, merkezi otoriteyi ve idareyi çok sıkı bir şekilde yönetmişlerdir. Böylece, feodalite rejimi tamamen ortadan kalkmış ve eyalet prenslerinin iktidarı zamanla ellerinden alınmıştır. Hatta sonraları, Nomlarda, idari meselelerde yerli prenslerin hükmü hemen hemen hiç kalmamıştır. Orta Krallık Dönemi'nde tamamen merkeziyetçi ve monarşik bir rejim hüküm sürmüştür. Bu devreler nispeten sulh içinde geçtiğinden, kamu yararına büyük inşaat işleri yapılmıştır²³³.

Orta Mısır Krallığı için Teb şehri, önemli bir rol oynamıştır. Ülkenin tarihi, bir Teb ailesi ile değişmiştir. On Birinci Hanedanlıkla birlikte yeni bir hanedanlığın kurulması, Mısır'ın ikinci büyük devrini başlatmıştır. On Birinci Hanedanlıktan sonra Teb kökenli On İkinci Hanedanlığın kuruluşuyla Teb'in gücü sıkı bir şekilde tüm ülkede hissedilmiştir. Bu yeniden doğuşla ülkede görülmemiş bir refah ve ihtişam yaşanmıştır. Ülkenin tüm sistemlerinin yeniden organize edilmesiyle yaşanan bu değişim, sosyal alan başta olmak üzere ülkenin her alanında hissedilmiştir. On İkinci Hanedanın güçlü kralı, Yeni Krallığı daha iyi yönetmek için merkezi otoriteyi yeni bir yere taşımıştır. Nil Nehri'nden ve eski piramitlerden çok uzak olmayan bir noktaya yerleşen krallık, muhtemelen Memfis'in hemen üst kısımlarında günümüzde henüz yeri belirlenemeyen bir bölgede kendilerini koruyan bir sağduyu ile hüküm sürmüştür. Bu hanedanlık döneminde bulunan firavun ailesi, iki yüz yılı aşkın süre boyunca tahtta bulunmuştur. Bu

²³² W. Stevenson Smith, *"The Old Kingdom In Egypt And The Beginning Of The First Intermediate Period", Early History Of The Middle East*, (Edit. I. E. S. Edwards, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond), The Cambridge Ancient History, Vol. I, Part 2, 2006, s. 468.

²³³ Afet İnan, a.g.e., s. 95.

dönem, Mısır tarihinin klasik dönemidir. Devlet sisteminde ilk kez sabit yazma, yazım ve edebiyat daha önce hiç olmadığı kadar gelişmiştir. Sanatlar, iyi bir şekilde gelişmeye devam etmiştir. Tıp ve temel bilimler, beklenenin üstünde gelişme göstermiş ve krallar, hidrolik çalışmaları gerçekleştirip sular altında olan Fayyum'un bir kısmını kurtarmak için çalışmalar yapmışlardır²³⁴.

Orta Krallık firavunları, bir kez daha otoriteyi merkezileştirmek ve hanedanlığı kurmak için çok çaba harcamıştır. İstikrar özellikle On İkinci Hanedanın çabaları ile kısmen başarılı olmuş, ancak hiçbir zaman tam olarak bir başarı sağlanamamıştır²³⁵. Yüksek rahip ya da kutsal bir örgüt başkanı olan Nomarch, kendi alanının gelirlerini toplayıp, kalıcı olarak örgütlenmiş olan bölgelerin güçlerini komuta etmeye çalışmıştır. Onun gücü oldukça önemlidir. Ayrıca bu dönemde bazı aristokratlar, tapınak ve kamu binalarını inşa etmeyi ve ana şehirlerde büyük ve iddialı anıtlar yapmayı başarmışlardır. Nomarch, gücünü halkının çıkarlarına adanarak; merhametli bir kral olarak kendini halkına tanıtmıştır²³⁶.

Kraliyet adı Nebhepetre olan I. Mentuhotep, Menes'ten sonra ülkeyi birleştiren ikinci kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Üçüncüsü ise Ahmose'dir. I. Mentuhotep, ülkenin iki yarısını birleştirmesi nedeniyle Horus adını ikinci kez değiştirmiş ve 51 yıllık iktidarının geri kalanında kendine Horus Sema-taui, "İki ülkeyi birleştiren" demiştir. Ülkenin kuzeyi ile yeni merkez Teb arasında daha sıkı ilişkiler kurmak isteyen kral, sınırların güvenliğini sağlamak için tedbirler alarak bu güvenliğini sağlamıştır. Ayrıca Aşağı Mısır'a, bir "Müfettiş" atamıştır²³⁷. Krallar, bu dönemde devleti eyaletlere bölerek valiler atamıştır. Siyasi birliği sağlayan Mısırlılar, daha sonra Asya ve Nübya sınırlarını korumak ve bu topraklardan ticari ihtiyaçlarını karşılamak amaçlı seferler yapmışlardır. Mısırlılar, Girit halkıyla da ticari ilişki kurmuşlardır. Orta Krallık Dönemi'nde, Eski Krallık Dönemi'nden farklı olarak köle ticareti de yapılmıştır. Bu köleler arasında Asyalı kölelerin sayısı çoğunlukta idi. Orta Krallık firavunları, ülkenin refah ve istikrarını yeniden düzenlemiştir. Bunun devamında, sanat, edebiyat ve mimari alanlarda yeniden bir canlanma yaşanmıştır²³⁸. Mısır gemilerinin değerli keresteler getirmek için Biblos'a yeniden sefere çıktığı görülmektedir. Kraliyetin imar faaliyetleri, en azından Yukarı

²³⁴ James Henry Breasted, *Egypt Through The Stereoscope*, New York, 1905, s. 26.

²³⁵ Marc Van De Mieroop, *A History Of Ancient Egypt*, United Kingdom, 2011, s. 99.

²³⁶ James Henry Breasted, *A History Of The Ancient Egyptians*, (Edit. Charles F. Kent, Frank K. Sanders), Charles Scribner's Sons, , Vol. 5, New York, 1911, s. 140.

²³⁷ Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, 2004, s. 55.

²³⁸ http://www.turkcewiki.org/wiki/Antik_M%C4%B1s%C4%B1r#Sosyal_durum, 13.08.2018, erişildi.

Mısır'da imarı yeniden hareketlendirmiş ve Deir el-Bahri Vadisi'nde inşa edilen bir çift mezar kompleksiyle imardaki gelişmeler doruğa ulaşmıştır²³⁹.

Orta Krallık Hanedanlığının başlangıç dönemine denk gelen On Birinci Hanedan kralının muhtemelen veziri tarafından bir suikastta uğratılarak öldürülmüş olduğundan bahsedilmektedir. Yönetim boşluğundan faydalanan Amenemhet, tahta çıkarak Kral I. Amenemhet unvanını almıştır. Kendisi ve torunları için On İkinci Hanedan Krallığını kurmuştur. Orta Krallık Dönemi'nde Mısır'ı yeniden canlandırarak, Eski Krallık Dönemi'ndeki canlılık seviyesine ulaştırmıştır. On İkinci Hanedan ailesi, kurnaz politikalar uygulayarak merkezi yönetimi değiştirip güçlendirmiştir. Bunun yanı sıra, kendisine isyan edebilecek zenginleri ve askerleri de kontrol altına almıştır²⁴⁰.

On İkinci Hanedanlığı kuran vezir I. Amenemhet, başkenti Fayyum Vahası'ndaki Itjtawy'ye taşımıştır. On İkinci Hanedanlığın kralları, Itjtawy şehrinden başlayarak geniş arazilerde tarımsal üretimi artıracak faaliyetlerde bulunarak arazi ıslahları ve sulama kanalları yaptırmışlardır. Bunun yanı sıra işçiler, Delta'nın doğusunda, dıştan gelecek saldırılara karşı savunma amaçlı, "Kralın Duvarları" adını verdikleri bir savunma mevzii inşa etmiştir. Bu sırada ordu güneyde, taş ve altın madenleri yönünden zengin Nübya'yı yeniden ele geçirmiştir. Sağlamlaştırılmış olan merkezi otorite ile birlikte nüfus, tarım ve ticaret de gelişmiştir. Orta Krallık Dönemi'nin son Kralı III. Amenemhet, özellikle madenlerde ve inşa işlerinde yeterli işgücü sağlamak için Asyalı göçmenlerin Delta'ya yerleşmelerine izin vermiştir. Dönemin sonlarına doğru Nil taşkınlarının yetersiz olması diğer ekonomik sıkıntılarla birleşince hayat fazlasıyla zorlaşmıştır²⁴¹.

On İkinci Hanedanlığın, Orta Krallık Dönemi'nde Teb'de çok güçlü kralların egemenliği altında kurulan bir dönem olduğu belirtilmektedir. Bu dönemde, çoğu yerde Amenemhet ve Senusert isimleri yer almaktadır. Bu krallar, Fayyum olarak bilinen ilçeyi geliştirerek kanallar ve sulama işleri ile Nil Nehri'nin taşkın dönemlerinden faydalanıp Moeris gölünü birikmiş bir su rezervuarı haline getirmiştir²⁴². Bu dönemde Mısır'a yapılan istilaların büyük bir çoğunluğu, ülkenin doğu kısmından yapılmıştır. Mısır ticaretinin ve ülkeye yapılan istilaların büyük bir kısmı, ülkenin doğusunda bulunan çöl üzerinden yapılmaktadır. Bu nedenle, bu bölgede çeşitli önlemler ve tedbirler alınmıştır.

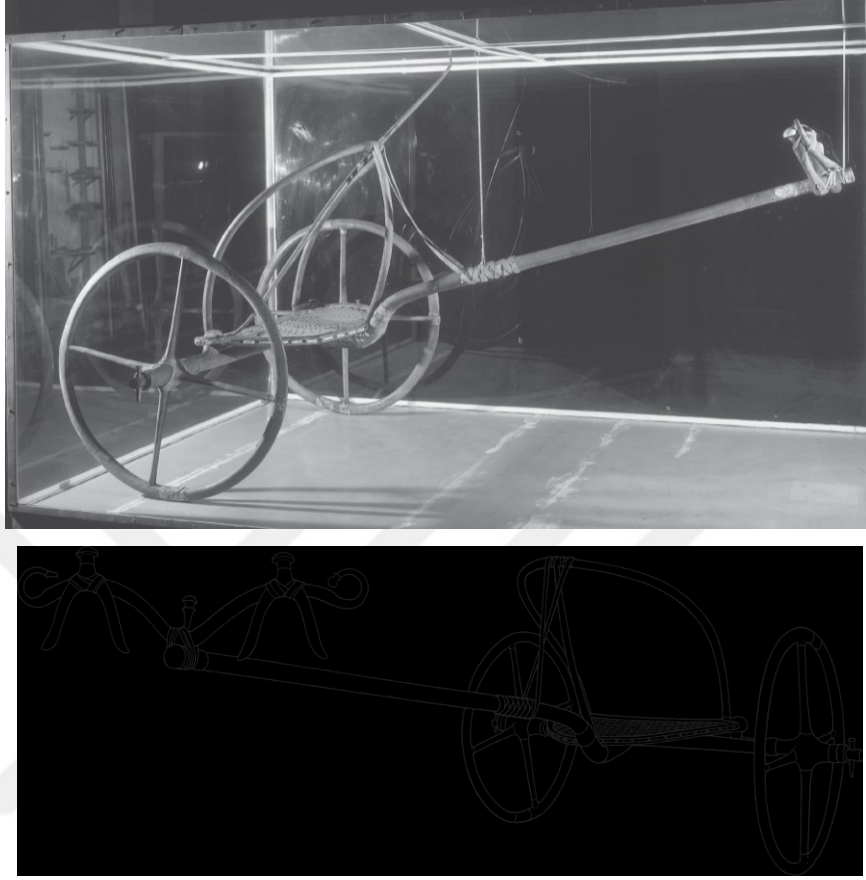
²³⁹ Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, 2004, s. 55.

²⁴⁰ Rosalie David, *Handbook To Life In Ancient Egypt*, New York, 2003, s. 84.

²⁴¹ http://www.turkcewiki.org/wiki/Antik_M%C4%B1s%C4%B1r#Sosyal_durum, 13.08.2018, erişildi.

²⁴² Edward Bell, *The Architecture Of Ancient Egypt A Historical Outline*, London, 1915, s. 57.

Mısır ordusunun büyük bir çoğunluğu, düzenli birliklerden oluşmaktaydı. Şehirler, kasabalar, köyler ve tapınaklar orduya belirli sayıda askerler²⁴³ yetiştirmek zorundaydı²⁴⁴.

Şekil 7. Teb (Thebes) Bölgesi'nden Mısır'a Ait İki Tekerlekli Araba.

(Kaynak: Spalinger, Anthony J.; *War In Ancient Egypt*, Blackwell Publishing, 2005, s.14.)

Kral I. Mentuhotep'in üst düzey memurlar için Deir el-Bahri'deki kral mezarının yakınlarına yaptırdığı kaya mezarları, geniş ve süslü bir görünümle daha sonraki memur mezarlarından ayrılarak dikkat çekmektedir. Kral I. Mentuhotep, uzun bir saltanatın ardından oğlu II. Mentuhotep'e siyasi ve ekonomik istikrara sahip bir devletin yanında maharetli memurlar ve yetenekli sanatçılar bırakmıştır. Kral II. Mentuhotep, babasından devraldığı bu imar çalışmalarını devam ettirerek, deltayı da kapsayacak şekilde

²⁴³ Eski Mısır'da komiserlik, önemli ve özel bir görevdi. Yetkililer, başkomutanına hesap vermek zorundaydı. Ordu, çeşitli gruplara ayrılarak subay birlikleri ve kademeli alt birlikler oluşturulmuştur. Mısır ordusunda savaş arabaları ve atlı birlikler de bulunmaktaydı. Bu savaş arabaları, üç asker tarafından yönetilirdi. (H. M. Tirard, *The Soldiers of Ancient Egypt*, The Journal of Egyptian Archaeology, Vol. 2, No. 4, Oct., 1915, s. 229-231.)

²⁴⁴ H. M. Tirard, *The Soldiers of Ancient Egypt*, The Journal of Egyptian Archaeology, Vol. 2, No. 4, Oct., 1915, s. 229-231.

²⁴⁷ Wendy Christensen, *a.g.e.*, s. 73.

detaylandırılmış bir yönetim biçimi ve sosyal yapı dikkatimizi çekmektedir. Bürokratik yönetim, geniş malzeme, işgücü kaynaklarını yönetme yeteneği, geniş askeri kapasite ve sosyal ekonomik tabakalaşma, Mısır devletinin erken dönem karmaşık toplum yapısını ortaya koymaktadır. Bu bilgi ışığında, diğer erken devletlere uygulanan bazı önemli analitik kavramları düşünmekte fayda vardır. Bu bağlamda Eski Mısır'ın sosyal yapısı üç ana eksen üzerinde incelenebilir. Bunlar; ölçü, karmaşıklık ve entegrasyondur²⁴⁸.

Orta Krallık Dönemi'nin en belirgin özelliklerinden biri inşa edilen yapılar ve edebi alanda yazılan yazılardır. Yaşanılan bu gelişmelerle Orta Krallık Dönemi'nde Mısırlılar, geçmişten gelen devlet politikalarının büyük bir kısmını tamamlamış ve daha sonra devam edecek olan devlet politikaları için de bir temel oluşturmuştur. İdari uygulamalar ve dış siyaset konusunda Orta Krallık için bir yol haritası hazırlanmıştır. Günümüze kadar ulaşan resmi yazıtların büyük bir çoğunluğunu askeri amaçla veya madencilik amacıyla yapılmış olan seferlerin raporları oluşturmaktadır. Bu yazıtlar, Doğu Çölü, Sina ve Nübya'daki kayalara yazılan yazılardır. Bu dönemde kralın başarılarının anlatıldığı uzun yazı taşları ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, devlet kurumlarının ve özel teşebbüslerin idari yapısı, papirüslere kaydedilmiştir. Fakat bunlar, çok zor şartlar altında korunabilmiştir. II. Senusret'in çölde inşa ettirdiği piramidin yakınlarındaki Lahun şehrinde bir tapınak kütüphanesi ve üç arşiv odası bulunan bir yapı bulunmaktaydı. Devlet politikalarının anlatıldığı bu kayıtlar, burada muhafaza edilmekteydi. Bu da On İkinci Hanedan Dönemi'nin mahiyetini ortaya koymaktadır²⁴⁹.

Piramit metnindeki pasajlar ve Eski Ahit metinleri, ahlaki değerlerin ayrımını gösteren metinlerdir. Ka²⁵⁰'nın, insan kişiliğinden ayrı olarak bir tür deha olduğu söylenmektedir. Eski ve Orta Krallıklar Dönemi'nde kraliyet mezarlarının şekli olan piramit, güneş tanrısının yeni bir sembolü haline getirilmiştir. Bu durum Orta Krallığın ilk yıllarındaki şüpheciliği ve karamsarlığını karakterize etmektedir. Tarihi metinlerin yanı sıra ölü bedenlerin mumyalanması da tarih için önemli bir kanıttır²⁵¹.

²⁴⁸ Matthew Douglas Adams, *Community And Society In Egypt In The First Intermediate Te Period: An Archaeological Investigation Of The Abydos Settlement Site*, Proquest Information And Learning Company, 2005, s. 5.

²⁴⁹ Marc Van De Mieroop, *a.g.e.*, s. 95-96.

²⁵⁰ İnsan biçiminde resimlenen, ölümden sonra (vücuttan ayrılan ruhun bir bölümü) yiyecek ve ikramlara ihtiyaç duyan ruhun bir bölümüdür. (D.J., Brewer, Emily T., *Mısır ve Mısırlılar*, (Çev.: Nihal Uzan), 2. Baskı, Ankara, 2017, s. XX.)

²⁵¹ C. L. Ransom, *The Development Of Ancient Egyptian Thought*, The American Journal Of Theology, Vol. 17, No. 2, Apr., 1913, s. 262.

Orta Krallıkta tanrılar kültünün eski dönemlere göre daha yaygın olmasının tek nedeni, tapınakların daha iyi korunmuş olması değildir. Eski Mısırlılar, Birinci Ara Dönemi'nin kargaşasında ortaya çıkan kuşkulara inat, dünyanın keşmekeşinden uzak olan tanrılar dünyasının huzuruna sığınmıştır. Mısır'da dünyevi kurumlar başarısız olduğunda tanrılar insana teselli ve huzur verirdi. Krallar ise tanrılarının istekleri doğrultusunda hareket ettiklerini vurgulamışlardır. On Birinci Hanedandan itibaren kayıtlarda belirtildiğine göre, Abidos'ta her yıl Osiris'in büyük mysteriaları²⁵² kutlanırdı. Bu yerin kutsallığından payını almak isteyen her Mısırlı, tören yoluna bir anıt taşı dikerek sonsuza kadar orada olmayı sağlamaya çalışmıştır. Orta Krallık süresince Abidos'a bu türden binlerce anıt taş dikilmiştir. Tapınaklara kral ve memur heykelleri konulması da yaygın bir gelenektir ve benzer bir amaca hizmet ederdi. Orta Krallıkta özel kişilere ait heykellerin çoğu, mezarlarda değil, yerin kutsallığının yanı sıra kült sunularından da pay sahibi olmaları için, kondukları tapınaklarda bulunmuştur²⁵³.

Orta Krallığın son dönemlerinde rahipler, Osiris sırlarının korkunç anahtarlarını ellerinde bulundurdıklarını iddia ederek rejimin ayrıcalıklı kişileri haline gelmişlerdir. Bu kişiler, devlete hiç vergi vermezlerdi ve zamanla krallardan daha güçlü hale gelmişlerdir. Bu nedenle, Orta Krallığın sonlarında siyaset ve din arasında büyük kargaşalar yaşanmıştır. Devlet işlerinin yönetilmesinde büyük taleplerde bulunan rahipler, yıllar sonra yönetimde etkin hale gelmişlerdir. Rahiplerin yönetimde etkin olmasıyla devlet işlerinde büyük aksaklıklar, halk arasında adaletsizlikler, işsizlik, açlık ve zulüm gibi büyük toplumsal yıkımlar yaşanmıştır. Bu durum, kralların yetersizliğini gözler önüne sermektedir. Halk arasında büyük isyanların ve kargaşaların baş göstermesiyle Mısır halkı, yeni bir hanedan ailesi arayışına girmiştir. Daha sonraki dönemlerde Tebliler yönetimi kontrolleri altına alarak merkezi bir güç oluşturmuşlardır²⁵⁴.

²⁵²Açık olmayan gizli yapılan tapınmaya bu ad verilir.(<https://www.uludagsozluk.com/k/mysteria/>, 04.05.2019, erişildi.)

²⁵³ Dramatik kült oyunu biçimindeki bu mysteria'larda tanrının ölüm ve diriliş mitosu canlandırılırdı. (Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, 2017, s. 63-64.)

²⁵⁴ Albert Champdor, *Mısır'ın Ölümler Kitabı*, (Çev.: Suat Tahsug), İstanbul, 1984, s. 8-9.

2.1. Orta Krallık Dönemi Hanedanlar (MÖ 2133-1782)

2.1.1. On Birinci Hanedan Dönemi

On Birinci Hanedan ailesi Teb’de başlamıştır. Manetho’a göre bu hanedan döneminde on altı kral gelmiş ve kırk üç sene saltanat sürmüşlerdir. Ancak Manetho, isimleri zikretmez. Torino Papirüsü ise bu dönemde altı kralın geldiğini belirtmekte ve sadece son kralın ismini zikretmektedir. Bu firavunların 160 sene saltanat sürdüğü tahmin edilmektedir²⁵⁵. Bu duruma göre, Torino Papirüsü, On Birinci Hanedan Dönemi’nin sadece son krallarını saymaktadır. Manetho ise topluca tahmini bir sayı vermektedir²⁵⁶.

On Birinci Hanedan ile birlikte yönetim, bazen duraklamalar yaşasa da sürekli bir gelişim içerisinde olmuştur. Bu dönemde daha önce rastlanılmayan unvanlara rastlanılmıştır. Bu durum hiç kuşkusuz yeni bir yönetimin habercisidir²⁵⁷.

On Birinci Hanedanlık Teb’li Nomarkların soyundan gelen Mentuhotepler, Aşağı ve Yukarı Mısır kralı unvanını ilk alanlardır. Bazı kaynaklara göre, Mısır’da siyasi barış, Kral I. Mentuhotep tarafından sağlanmıştır. Diğer krallar hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu dönemde saltanatın çok kısa sürdüğü tahmin edilmektedir. On Birinci Hanedanın en önemli eseri, Mısır’da siyasi birliğin yeniden sağlanmasıdır. Merkezi otorite yeniden sağlandıktan sonra Nübya üzerine yayılmacı siyasetler izlenmiştir. Ayrıca Mısır’ı Kızıl Deniz’e bağlayan Sina’ya, Punt ülkesine, seferler düzenlenmiştir. Mısır’ın su ihtiyacını karşılayan ve su kaynaklarını kontrol eden göçebelere de seferler düzenlenmiştir²⁵⁸.

Orta Krallıkla beraber yeniden sağlanan Mısır siyasi birliği, Kral II. Mentuhotep ile pekiştirilmiştir. Horus unvanını sık sık kullanan kral, yaptığı zaferleri halka duyurmuş ve saltanatının 39. yılında “Sematavi” unvanını alarak yani “iki ülkenin birleştiricisi” olmuştur. Teb’de Nil’in batı yakasındaki Deir el-Bahri’de inşa ettirdiği heybetli mezar tapınağı ile birlikte birkaç etkileyici anıt inşa ettirmiştir. Bu dönemde yerel seçkinler dâhil birçok kişi özel konumlarını gösteren yapılar, inşa ederek başarılarını anlatmaya çalışmıştır. Bu gibi yapılar, Orta Krallık Dönemi’nde çoğunluktadır²⁵⁹.

On Birinci Hanedan Dönemi’nin en önemli şehirleri Koptos, Dendera ve bu şehrin civarında bulunan Uest şehridir. Bu şehrin merkezine Hermontis denirdi. Şehirde şahin

²⁵⁵ Yusuf Ziya Özer, *Mısır Tarihi*, Ankara, 1939, s. 159.

²⁵⁶ Afet İnan, *a.g.e.*, s. 78.

²⁵⁷ Sophie Desplancques, *a.g.e.*, s. 64.

²⁵⁸ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 66-67.

²⁵⁹ Marc Van De Mieroop, *a.g.e.*, s. 98.

şeklinde tasvir edilen ilah Montu'ya ibadet edilirdi. Şehrin dışında, Nil'in doğusunda ise bir Amon mabedi bulunurdu. Daha sonraları bu mabedin etrafında yavaş yavaş tarihi bir şehir oluşmaya başlamıştır. Yunanlılar, bugün tespit edemediğimiz bu şehre Teb adını vermiştir. Herakleopolisler zamanında bu şehri elinde bulunduran bir aile, zaman içinde güçlenerek şehrin bağımsızlığını ilan etmiş ve kendilerine ait sınırları çizmiştir. Manetho ve Torino Papirüsünde On Birinci Hanedan olarak gösterilen Teb Hanedanı Alekser, Antef ve Mentuhotep isimlerini taşımaktadır. On Birinci Hanedan Dönemi'ne ait kralların saltanat dönemleri ve süreleri hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bu dönemde hüküm süren krallar, öncelikle Mısır'a hâkim olmuşlardır. Daha sonra ise Herakleopolislere karşı bir takım seferler düzenlemişler ve bu bölgeyi hâkimiyetleri altına almayı başarmışlardır. Bu hâkimiyet, sadece yarım asır sürmüştür. Bu dönem, Kral IV. Mentuhotep zamanına denk gelmektedir. Sakkara ve Abidos Kral listelerinde, On Birinci Hanedan krallarından yalnız Kral IV. Mentuhotep ve halefi Kral V. Mentuhotep yer almaktadır. Bu kral döneminin ihtişamını bize gösteren ve kendi döneminden öncekilerin aksine kendisine ait büyük bir mezar odası bulunmaktadır. Kral Mentuhotep, Tur Sina Yarımadası'nda oturan Amu ve Menziulara karşı mücadele etmiştir. Nübya'da bulunan küçük kavimlerin etkisini kırarak bunları da hâkimiyeti altına almıştır. Kral Mentuhotep'in halefi olan Kral V. Mentuhotep, MÖ 2000'de (ya da MÖ 1945-1938 yılları arası) doğrudan tahta geçerek bu hanedanın son kralı olmuştur²⁶⁰.

Erik Hornung "*Mısır Tarihi*" adlı eserinde On Birinci Hanedanlığın Kral III. Mentuhotep ile sona erdiğini belirtmektedir; On Birinci Hanedanın son kralı III. Mentuhotep, meşru bir kral olmadığı için sonraki kral listelerine alınmamıştır. Ama III. Mentuhotep, tahta çıkar çıkmaz büyük imar projelerine girişerek en büyük memuru Vezir Amenemhet'in emrine büyük bir ordu vermiştir. Hammamat Vadisi'ndeki taşocağına gönderilen vezirin görevi, planlanmakta olan kral mezarı kompleksi için bir lahit yaptırmaktır²⁶¹.

On Birinci Hanedan Dönemi dış siyaseti hakkında genel bir değerlendirme yapacak olursak, bu dönemde bölgenin yeniden fethedilmesi kesinlikle On Birinci Hanedanlık kralları tarafından olmuştur. Örneğin, Hekanahat'ın mektupları, ülkenin, özellikle halkın yeniden örgütlenmesini belirtir. Kral III. Mentuhotep döneminde,

²⁶⁰ Arif Müfid Mansel, *Mısır ve Ege Tarihi Notları*, İstanbul, 1938, s. 119-120., Gae Callender, "*The Middle Kingdom Renaissance (c. 2055-1650 B.C.)*", *The Oxford History Of Ancient Egypt*, (Edit. Ian Shaw) New York, 2003, s. 139.

²⁶¹ Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, 2004, s. 56.

özellikle maden ve taş ocaklarına seferler düzenlenir ve buraların egemenliği kontrol altında tutulmaya çalışılır. Orta Krallık Dönemi krallarının dış siyasette birçok amacı vardı: Sınırların korunması, ulusal bölgenin genişletilmesi, ülke ekonomisine çeşitli zenginlikler katmaktı. Bu bağlamda Orta Krallık Dönemi'nde sağlanan bu başarıların sırrı, izlenilen tutarlı siyaset anlayışı ve üstün çabalarıdır. Bu çabalar neticesinde Nübya bu dönemde Mısır topraklarına bağlanmıştır²⁶².

2.1.2. On İkinci Hanedan Dönemi

Mısır hanedanlarının en iyi tanınan ve bilinen hanedanı On İkinci Hanedanıdır. Torino Papirüsü'ne göre bu hanedan döneminde sekiz kral tahta geçmiştir. Bunlar, toplam 213 yıl tahtta kalmıştır²⁶³.

Mütevazı koşullarda yönetimi ele alan On Birinci Hanedanın düzenli, istikrarlı bir devlet yapısını yeniden kurmayı başarmasının ardından On İkinci Hanedan ile Mısır daha olgun bir düzeye ulaşmış ve Mısır'ın ikinci parlak dönemi başlamıştır. On İkinci Hanedanın ilk zamanlarında, başkent her yere uzak olan Teb'den ülkenin eski merkezine taşınmıştır. Doğrudan Memfis'te olmasa bile, Memfis'in 30 kilometre güneyinde, bugünkü el-Lişt köyünün olduğu yerde yeni bir başkent kurulmuş ve adına "İki Ülkeye sahip olan Amenemhet" denilmiştir. Kentin daha ilerisinde yükselen, Piramitler döneminin taştan tanıkları yeni oluşumun en güzel örnekleridir. Eski biçimlerin içi yeni anlamlarla doldurulmuştur²⁶⁴.

Vezir Amenemhet ile On İkinci Hanedanın kurucusu Amenemhet'in aynı kişi olduğu tahmin edilmektedir. Ancak, taht ve hanedan değişimi konusunda güvenilir bilgilere sahip değiliz. Hanedan değişimi "Nefertiti'nin Kehanetleri"nde, artık kalıplaşmış bir senaryoya göre anlatılmaktadır: Ülkede kargaşa ve sıkıntı yaşanmıştır. "Nübyalı bir kadının oğlu" olan yeni Kral Amen (takma adı) bir kurtarıcı gibi ülkede düzeni oturtmuştur. Bu durum dikkate alındığında, hanedan değişiminde kan dökülmediğini, belki de ortak bir yönetimle geçişe hazırlık yapıldığını düşünmemizi sağlayan bazı nedenler ortaya çıkmaktadır. Yeni kral ve hanedan kurucusu Kral I. Amenemhet, büyük bir olasılıkla "tanrının babası" Sesostris ile Elephantine eyalet yöneticileri ailesinden bir kadının oğludur. On İkinci Hanedanın diğer kralları da onun ya

²⁶² Sophie Desplancques, *a.g.e.*, s. 66.

²⁶³ Yusuf Ziya Özer, *a.g.e.*, s. 163.

²⁶⁴ Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, 2004, s. 58-59.

da babasının adını taşımaktadır. Unvanının ilk üç adı için “Doğumların (yani yaradılışın) tekrarlayıcısı” ifadesini seçen Kral I. Amenemhet, iktidarıyla yepyeni bir dönemin başladığını duyurmuştur²⁶⁵.

Farklı kaynaklara göre ise On İkinci Hanedan Dönemi, Mısır da yeni bir dönem olmuştur. Bu dönemde Kral V. Mentuhotep’in vezirlerinden olduğu anlaşılan I. Amenemhet’in, Kral V. Mentuhotep’i bertaraf ederek On İkinci Hanedanı ele geçirmesiyle bu hanedan kralları, I. Amenemhet veya Sesostris isimlerini kullanmıştır. Kral I. Amenemhet, Mısır’da asayiş ve kontrolü sağladıktan sonra Asya, Nübya ve Libya’ya karşı bir takım seferler düzenlemiştir. Kral I. Amenemhet, Memfis yakınlarında yeni bir şehir kurmuş ve şehrin etrafında kerpiçten yapılar inşa ettirmiştir²⁶⁶.

Kral I. Amenemhet düzeni yeniden sağlayarak bu dönemin mimarı olmuştur. Bu sayede uzun bir süre Mısır’da iç karışıklıklar ve sorunlar yaşanmamıştır. Devlet yönetiminde radikal kararlar alan kral, devletin merkezi yönetimini değiştirerek Memfis yakınlarına taşımıştır²⁶⁷.

Bu dönemde Mısırlılar, On Birinci Hanedan Dönemi’nde başlamış olan Punt memleketleri ile yani Doğu Afrika sahilleri ve Somali bölgesiyle kültürel ve ticari ilişkilere bu dönemde de devam edilmiştir. Bu devrin kitabelerinde Punt bölgesinden Mısır’a ithal edilen Mevad (maddeler, malzemeler) sık sık zikredilmiştir. Kral I. Amenemhet’den sonra da Libya’ya karşı bir takım seferler düzenlenmiştir. Fakat bu seferler hakkında elimizde çok az vesikalar bulunmaktadır. On İkinci Hanedan Dönemi’nde krallar, Suriye içlerine kadar seferler düzenlemişlerdir. Bu devirde Tur Sina’da bulunan madenler, Mısırlılar tarafından işletilmiştir. Burada bir harp yapıldığına dair hiçbir vesika yoktur. Bu devirde, Mısır elçileri ve tüccarları sık sık Suriye’ye giderek burada bulunan malları Mısır’a ithal etmişlerdir. Kral I. Amenemhet, Mısır’a getirdiği çam keresteleriyle bir donanma inşa ettirmiştir. Bu dönemde bir takım tüccarların Mısır’a yerleştikleri de görülmektedir. On İkinci Hanedan Dönemi’nde Mısır’ın Girit ile olan münasebetleri göze çarpmaktadır. Bu döneme ait İtalya mezarlarında ve aynı zamanda firavun mezarlarında birbirlerine ait vazolara ve çeşitli malzemelere rastlanılmaktadır²⁶⁸.

Kral I. Amenemhet döneminden itibaren, geleneksel kral mezarı biçimine dönüş yapılmış ve ikametgâhının yakınlarında bir piramit yaptırılmıştır. Yivli sütunlarıyla süslü

²⁶⁵ Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, 2004, s. 56-58.

²⁶⁶ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 120-126.

²⁶⁷ Marc Van De Mieroop, *a.g.e.*, s. 99.

²⁶⁸ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 124-126.

bir ölümler tapınağı, piramidin önünde yükselmiştir. Tapınağın kabartmalarında kralların yenilenme töreni de tasvir edilmiştir. Piramidin yakınında Eski Krallığın mastaba biçimine yeniden hayat veren, dikkat çeken kabartmaların yer aldığı üst düzey memur mezarları da bulunmaktadır. Orta Krallığın piramitleri, Eski Krallık Dönemi'ndekilerden teknik olarak daha mütevazı ama daha dayanıksızdır. Şartlar dâhilinde kaya bir zemine oturan, araları kum ve molozla doldurulmuş taş duvarlardan oluşan bir iskeletin etrafı, ev ve sur yapımında da kullanılan Nil çamurundan oluşan tuğlalardan örölmüş çok sayıda tabakayla kaplıdır. Tuğla tabakalar, yazıtlarla bezeli bir başlıkla taçlanan taştan bir kaplamayla örtölmüşse de, bugün bu dış kaplamadan geriye pek bir şey kalmamıştır. Dayanıksız Nil çamurunun uzun süre korunması ise kuru bir iklimle sahip olmasına bağlıdır. Teb, Amon költünün merkezi olmayı sürdürse de On İkinci Hanedan Dönemi'nde zamanla siyasi önemini yitirmiştir. Bununla birlikte daha az sayıdaki saray mensubu ve memurlar, mezarlarını Nil'in batı yakasındaki Teb ölümler kentinde yaptırmıştır²⁶⁹.

On İkinci Hanedan, Mısır tarihinin en başarılı hanedanlarındanıdır. Bu dönemde iç başarıların yanı sıra dış siyasette Dördüncü Hanedanlık Dönemi'nde bile görölmeyen büyük başarıları imza atılmıştır. Hanedan köken olarak Teb'li olmasına rağmen, ülkenin tamamını rahatça yönetebileceğı Memfis bölgesini kendine merkez seçmiştir²⁷⁰. On Birinci Hanedanın, Mısır'da siyasi birliğı sağlamasından sonra yönetimi teslim alan On İkinci Hanedan, sağlanan siyasi birlikle Mısır'da refahı ve zenginliğı tesis etmiştir. Teb şehrinde oturmayan On İkinci Hanedanlık, Teb şehrini devletin bazı idari kurumlarının bulunduğı bir karargâh haline getirmiştir²⁷¹.

Kral I. Amenemhet, oğılu Sesostri'si kral naipliğıne getirerek devleti dokuz yıldan fazla bir süre oğıuyla birlikte yönetmiştir. Veliahtın, kral henüz hayattayken yönetime ortak edildiğı bu sistem, On İkinci Hanedanın diğler kralları tarafından da uygulanmıştır. Bu sistem kraliyet soyuna süreklilik, hanedana da çok sayıda önemli kral çıkarma imkânı sağlamıştır²⁷².

Kral I. Amenemhet'in oğılu I. Sesostri's (ya da Senusret, Senwosert, Heperkare), babası öldüğü sırada Libya ile mücadele etmiştir. I. Sesostri's, kral olduktan sonra Nübya'ya karşı seferler de düzenlemiştir. Kendisine karşı koyan Kurşitleri mağlup ederek

²⁶⁹ Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, 2004, s. 58-59.

²⁷⁰ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 67.

²⁷¹ Yusuf Ziya Özer, *a.g.e.*, s. 163-165.

²⁷² Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, 2017 s. 61.

zaferini ilan etmiştir. Buralara seferler düzenlemesinin nedeni, Nil Vadisi yakınlarında bulunan Allaka ismini taşıyan çöl yaylalarındaki altın madenlerini elle geçirmektir²⁷³.

Kral I. Sesostriş, ölümünden üç yıl önce oğlu II. Amenemhet'i (MÖ 1877-1843), kral naipliğine getirdiği için tahta kimin geçeceği konusunda bir sorun yaşanmamıştır. Bu dönemde ticaret ve ulaşım iyice gelişmiş, özellikle Kral II. Amenemhet ile dünya ticaret sınırlarının genişlemesine dair etkileyici örnekler verilmiştir. Afrika'nın iç bölgelerindeki ürünler, Somali kıyısındaki tütsü diyarı Punt üzerinden düzenli bir şekilde ithal edilmiştir²⁷⁴.

Kral II. Amenemhet'in ölümünden sonra yerini, yıllardan beri kral naibi olan oğlu II. Sesostriş (MÖ 1845-1837) almıştır. Kuzey ve güney sınırlarındaki görkemli kalelerle korunan Mısır'da II. Sesostriş'in saltanatı barış içinde geçmiştir. İç politikada ise eyalet yöneticilerinin giderek daha güçlendiği görülmektedir²⁷⁵. Kral II. Sesostriş zamanında Nil Nehri'ndeki vadilere hâkim olmak için bugünkü Kuban mevkiinde bir kale yaptırılmıştır²⁷⁶.

Bu hanedanlık döneminde Mısır'da ahiret inancı önemli bir değişime uğramıştır: Göksel ölümler dünyası arka plana itilirken, yeraltı ölümler dünyası gözle görülür bir önem kazanmıştır. Kral II. Sesostriş, piramitlerin o zamana kadar kuzeye, hiç batmayan Kutup yıldızına bakan girişlerinin yerlerini değiştirmiş ve yeraltındaki geçitlerin düz eksenini bozarak onları Osiris'in krallığındaki ölümler ülkesine giden yolları yansıtan daha dolambaçlı koridorlar haline dönüştürmüştür²⁷⁷.

Kral III. Sesostriş dönemine gelindiğinde ise II. Çağlayan'da müstahkem yapıların (Buhan, Mirgisa, Semna) inşa edildiği görülmektedir. Muazzam depolar barındıran bu kaleler, güney krallıkta ticaretin denetlenmesini sağlıyordu. Ayrıca bu kompleksler, bir savunma hattı oluşturuyordu. II. Çağlayan'da inşa edilen bu yapıların özellikleri, birbirinden farklıydı ve belli amaçlar için kullanılıyordu. Buhan'da komutanın ikametgâhı, görevlilerin lojmanları ve birçok depo bulunmaktaydı. Bu sayede, bölgenin önemli ticari alanları denetim altındaydı. Mirgisa II. Çağlayan'ın en büyük kalesiydi. Bugün Nasır Gölü'nün suları altına kalan bu kalede arkeolojik kazılar yapılamamaktadır. Bu güçlü yapılar, sadece yönetim ve ticaret merkezi olarak kullanılmıyordu. Aynı

²⁷³ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 120-126.

²⁷⁴ Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, 2017 s. 66.

²⁷⁵ Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, 2017 s. 67-68.

²⁷⁶ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 120-126.

²⁷⁷ Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, 2017, s. 69.

zamanda bu yapılar, stratejik bir öneme sahipti. Bu kale, tehlike anında sığınılacak limanlara da sahipti²⁷⁸.

On İkinci Hanedanlık Dönemi'ndeki dış ilişkilere bakıldığında ise dostane bir siyaset izlenmiştir. Bu bağlamda, Suriye ve Byblos ile sıkı ilişkiler kurulmuştur. Sina'dan düzenli bir şekilde yararlanıldığı gibi, Pount ülkesine ticari seferler düzenlenmiştir. Mısır, güneyde Semna'ya (Vadi Halfa'nın 70 km güneyi) kadar ilerleyerek Sudanlı kabilelerin ülkeye girişini engellemiş ve burada korunaklı bir bölge oluşturmuştur. On İkinci Hanedanlık kralları, II. Çağlayan'da yaptırmış oldukları güçlü kaleler sayesinde Sudan içlerine kadar seferler düzenlemiştir. III. Çağlayan'ın güneyinde yer alan Kerma merkezi, bütün bu faaliyetlerin izlerini taşımaktadır. Girit ve Fenike ülkeleri ile çeşitli ilişkiler kurdukları tahmin edilmektedir²⁷⁹. Ayrıca bu dönemde Mısır'ın güneyine de önem verildiği anlaşılmaktadır²⁸⁰.

On İkinci Hanedanlık, tarihi vesikalar ve kaynaklar itibarıyla gerek iç siyaseti, gerek dış siyaseti aydınlatacak birçok tarihi kaynağa sahiptir. Aynı zamanda bu dönemde yapılan eşyalar ve edebi eserler hakkında bilgi edinmek mümkündür. Orta Krallık, On İkinci Hanedan Dönemi, Mısır tarihinin ikinci kez bir yükselme dönemi olmuştur²⁸¹.

On İkinci Hanedan bir kral ve kraliçenin pek önemli olmayan saltanat dönemleriyle son bulmaktadır. Kral IV. Amenemhet ve Kraliçe Nefruso'nun On İkinci Hanedanlık Dönemi'ndeki başarıları bütün kralların ortak başarısı olarak kabul edilmektedir²⁸².

2.2. İkinci Ara Dönem ve Hanedanları

İkinci Ara Dönem ile birlikte Mısır'da yeni bir kargaşa dönemi başlamış ve ülkenin bütünlüğü kopmaya yüz tutmuştur. Mısır Deltası'nda yabancı yönetimlerle karşı karşıya gelen yerel krallık, yabancı krallarla önemli bir mücadele dönemine girmiştir. Bu dönemin en belirgin özelliği, Mısır topraklarında var olan yabancı işgalidir. Bu yabancı kabileye Hiksoslar²⁸³ denilmektedir. Nereden geldikleri ve kim oldukları konusunda

²⁷⁸ Sophie Desplancques, *a.g.e.*, s. 66-67.

²⁷⁹ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 69.

²⁸⁰ Sophie Desplancques, *a.g.e.*, s. 67.

²⁸¹ Afet İnan, *a.g.e.*, s. 82.

²⁸² Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 68.

²⁸³ İkinci Ara Dönem boyunca, Delta bölgesine yerleşerek Mısır'ı yönetmiş Batılı Asya halkıdır. (D.J., Brewer, Emily T., *Mısır ve Mısırlılar*, (Çev.: Nihal Uzan), 2. Baskı, Ankara, 2017, s. xix.) Hiksos kelimesinin Antik Mısır dilindeki yazımı hekau-hasut'tur. Heka kral, hasut ise çoban anlamına

birçok farklı görüş ortaya atılmaktadır. Bir görüşe göre, Asya kökenli oldukları farklı bir görüşe göre ise, Suriye-Filistin bölgesinden gelen göçebeler oldukları belirtilmektedir²⁸⁴.

İkinci Ara Dönem, Mısır'ın bir kez daha siyasi anlamda parçalandığı ve birden fazla hanedanın aynı anda var olduğu bir dönemdir. Birçok farklı yerel Mısır krallarının bulunduğu Birinci Ara Dönemin aksine İkinci Ara Dönem'de ülkenin büyük bir bölümü yabancı kralların kontrolüne geçmiştir. Kökenlerini gizlemeyen bu krallar, kendilerine "Hekau-hasut" yani "yabancı ülkelerin kralları" diyorlardı. Günümüzde kullanmakta olduğumuz Yunanca Hiksos tabiri, buradan türetilmiştir. Mısırlıların cephe aldığı Hiksoslar, onların aksine Mısır kültürünü özümsemiş ve ülke yararına olan faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu dönemde etkin olduklarından dolayı, İkinci Ara Döneme aynı zamanda Hiksoslar Dönemi denilmektedir²⁸⁵.

İkinci Ara Dönem hiç kuşkusuz Mısır tarihinin en gizemli ve karışık dönemlerinden biri olmuştur. Bu dönemin uzunluğu hakkında çok farklı görüşler ortaya atılmaktadır. Kesin bir yıl aralığı vermek oldukça zordur. Mısır'ın bu dönemi üç farklı evreye ayrılmaktadır. Birincisi Hanedanlara özgü dönem, ikincisi yabancı istilalar ve üçüncüsü ise Mısır'ın tekrardan elde edilmesi şeklindedir. Ancak bu bilgiler kesin olmamakla birlikte tahminlerden oluşmaktadır²⁸⁶.

Orta Krallık'ta Mısırlı olmayanlara yönelik söylemler zamanla daha saldırgan hale gelmiştir. Bu kişilerin kontrol altına alınmaları konusunda birçok uyarı yapılmıştır. Ne yazık ki bunlarla ticari ilişkileri bulunan Mısırlılar zamanla bu kişilerle bir etkileşim içerisine girerek yabancı olan bu grupları bünyelerine almışlardır. Bazı araştırmacılara göre bu yabancıların Mısır'a göç etmelerine izin verilmiş ya da bu kişiler, devlet eliyle davet edilmiştir. Mısır'da Nübyalılar Eski Krallık Dönemi'nden beri vardı, Filistinliler ve Suriyeliler ise Orta Krallık Dönemi'nde zamanla artmıştır. Bu yabancıların kadınları hizmetkâr olarak çalıştırılır, erkekleri ise çeşitli iş sektörlerinde çalıştırılırdı. On Üçüncü Hanedanlık ile beraber artan Asyalı akını İkinci Ara Dönemin yaşanmasına neden olmuştur²⁸⁷.

İkinci Ara Dönem'de Mısır'da bir çöküş dönemi başlamıştır. Bu gerileme döneminde, Asyalı yabancı yerleşimciler Delta'da kontrolü ele geçirmeye başlamıştır.

gelmektedir. (M. Sipahioğlu, "Manetho, with an English Translation", Milet ve Nihal, 15 (2), 2018, s. 194.)

²⁸⁴ Sophie Desplancques, *a.g.e.*, s. 68.

²⁸⁵ Marc Van De Mieroop, *a.g.e.*, s. 122.

²⁸⁶ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 70.

²⁸⁷ Marc Van De Mieroop, *a.g.e.*, s. 115.

Sonunda Mısır'da, Hiksoslar, iktidarı ele geçirmişlerdir. Göçebe bir Asyalı kavim olan Hiksoslar, Mısır'ın yabancısı olan ilk hanedandır. Hiksos krallarına, Çoban Krallar denilmekteydi. Mısırlılara göre daha ileri silah ve savaş tekniğine sahiplerdi. Mısırlıları atlı savaş arabalarıyla tanıştırmışlardır²⁸⁸.

İkinci Ara Dönemi'n başlıca ayırt edici özelliği, Nil Vadisi'nin kuzey kesiminin Hiksos diye adlandırılan Asyalı halklar tarafından ilhak edilmesidir. Dilbilimsel kanıtlar, Hiksosların batılı bir lehçe ile Sami dilini oluşturduklarını ortaya koymaktadır. Hiksoslar, her ne kadar ülkenin tamamına hâkim olmasa da Nil Vadisi'nin en güneyinde Teb ve Sudan'a kadar olan bölgede tüm vadi boyunca Hiksoslara ait el yapımı eşyalar bulunmuştur. Bu dönemde Hiksos egemenliği, Mısır topraklarının bir dış güç tarafından doğrudan işgal edilmesini temsil ediyor. Yaşanan kargaşalar, dönemin yazılı kayıtları olan Torino Kral listelerine de yansımıştır. Bunun yanı sıra, döneme ilişkin tarihsel kaynaklar oldukça yetersizdir: Üzerine yazı yazılmış böcek heykeller, Kral listeleri, Manetho kayıtları, otobiyografik metinler ve yakın dönemde Doğu Deltası'nda bulunan başkent Tell el-Daba kazılarında elde edilen bulgulardır²⁸⁹.

Hiksos işgali hakkında çok az bilgi vardır. Fakat anlaşıldığı kadarıyla bu işgal tek bir istilanın sonucunda gerçekleşmemiştir. Aksine, Eski Krallık Dönemi'nden itibaren Mısır'a göç eden yabancılardan birleşmesinin bir sonucudur. Orta Krallık Dönemi'ne ait bir papirüs (Brooklyn Müzesi 35.1446) Kahun'dan elde edilen kayıtlar, Mısır'da çalışan çok sayıda yabancı olduğunu göstermektedir. Kral III. Mentohotep, Mısır'a yerleşmeye teşebbüs eden yabancı grupların geri dönüşü için önlemler almıştı. Daha önce de ifade edildiği gibi düzenli ve sürekli göçler ya da ani istila tehdidi gibi nedenler, Kral I. Amenemhet'i Doğu Delta'da kaleler inşa etmeye zorlamıştı. İstila niteliği taşımayan düzenli göçler, Üçüncü Ara Dönem'de de (22-23. Hanedanlar) tekrarlanmıştır²⁹⁰.

Hiksos kralları, Doğu Delta'da Avaris'te (Tell el-Daba) yaşıyordu. Bu krallar, daha önceki Mısır kralları gibi giyinerek hareket ediyorlardı. Mısır kralları tarzında isimler kullanarak geleneksel kraliyet yasalarını uyguluyorlardı. Döneme ait metinlerden anlaşıldığı üzere Hiksos egemenliğinin ilk yıllarında herhangi bir çatışma yaşanmamış, Hiksos denetimindeki Delta bölgesinde Yukarı Mısır'a ait sürülerin dolaşmasına müsaade edilmiştir. Hiksosların Nübyalılar ile ittifak kurması Tebli Mısırlıları rahatsız etmiştir. Bu

²⁸⁸ http://www.turkcewiki.org/wiki/Antik_M%C4%B1s%C4%B1r#Sosyal_durum, 13.08.2018, erişildi.

²⁸⁹ Douglas J. Brewer, Emily Teeter, *a.g.e.*, s. 48.

²⁹⁰ Douglas J. Brewer, Emily Teeter, *a.g.e.*, s. 49.

durum, Kamose Dikilitaşı'nda şöyle anlatılır: “ Prenslerden biri Avaris'te, diğeri Nübya'da ... Her biri Mısır'ı benimle bölüşerek paylarına düşen toprak parçasını aldı! ” (Pritchard 1969: 232) Teblilere uygulanan vergilerden de anlaşılacağı üzere, Hiksos egemenliği iktisadi bir nitelik taşımaktaydı. Tebli VII. Inyotef'in krallığı döneminde yabancı işgallerine karşı bir direniş oluşmaya başlamıştır²⁹¹.

Hiksoslar, Mısır geleneklerine uyum sağlamalarına karşın Mısırlılar onlardan nefret etmiştir. Kral Ahmose ile siyasi birliğini yeniden toparlamaya başlayan Mısır, yabancı istilasına bir son vererek Yeni Krallık Dönemi'nin temellerini atmış, sınır bölgelerini koruma amaçlı ekonomik ve diplomatik seferler düzenlemiştir. Mitannianlara, Asurlara ve büyüyen Hitit İmparatorluğu'na karşı tampon devletler oluşturmuşlardır²⁹². Teb (Teb) şehrinin yerli Kralı Ahmose, onları Mısır'dan sürerek Yeni Krallık Dönemi'ni başlatmıştır²⁹³.

2.2.1. On Üçüncü Hanedan Dönemi

Bu Ara dönemde Mısır, siyasi birliğini yeniden kaybetmiştir. On Üçüncü Hanedanın ilk Kralı Amenemhat, Sebekhotep adını taşımaktadır. Bazı kaynaklarda, bunun kral ailesinden olduğu hatta Kraliçe Sebeknefrure ile evlenmiş olduğu tahmin edilmektedir. On Üçüncü Hanedanın merkezi, Teb'dir. Manetho, bu dönemde yaşayan hiçbir kralın ismini yazmamıştır. Sadece 60 kralın 453 yıl hüküm sürdüğünü kaydetmiştir. Torino Papirüsü'nün bu hanedanın kral adlarını ihtiva eden kısmı çok bozuk ve okunaksızdır. Ancak uzun bir liste olduğu anlaşılmaktadır. Diğer vesikalardaki listeler ise çok az isim vermektedir. Herodot, bu sırada on iki kralın aynı zamanda hüküm sürdüğünü anlatmaktadır. Bütün bu karışık ve birbirine uymayan vesikalardan anlaşılıyor ki bu devirde kudretli krallar bulunmamaktadır²⁹⁴.

Mısır, On İkinci Hanedanlık Dönemi'ndeki güçlü ve otoriter yönetimini bu hanedanlık döneminde istilalara ve karışıklara bırakmıştır. Bu sebeple tahta geçen kralların saltanatları çok kısa sürmüştür. Bu dönemin hanedanına ait on üç kral tahta geçmiştir. Bunlar, geride çok az eser bırakmışlardır. On Üçüncü Hanedanlığın istilalara

²⁹¹ Douglas J. Brewer, Emily Teeter, *a.g.e.*, s. 49.

²⁹² Douglas J. Brewer, Emily Teeter, *a.g.e.*, s. 50.

²⁹³ http://www.turkcewiki.org/wiki/Antik_M%C4%B1s%C4%B1r#Sosyal_durum, 13.08.2018, erişildi.

²⁹⁴ Afet İnan, *a.g.e.*, s. 89.

uğramasıyla Mısır'da siyasi otorite zayıflamıştır. Bu hanedanlık döneminde ordu komutanlarının da tahta çıktıkları görülmektedir²⁹⁵.

On Üçüncü Hanedanlık Dönemi, Eski Krallığın Kral II. Pepi'nin ölümünden sonraki son dönemine benzeyen bir görünüm arz etmektedir. Hızla değişen krallar ve yaşanan siyasi istikrarsızlıklardan dolayı iki ya da dört yılı geçmeyen kısa süreli iktidarlıklar yaşanılmıştır. Merkezi gücün zayıflaması, sınırlarda güvenliğin sağlanamaması ve kültür düzeyinin düşmesi gibi nedenler, Mısır medeniyetinin merkezi yapısını sarsarak bozulmalara yol açmıştır. On Üçüncü Hanedanın kısa ömürlü krallarının çoğu, sonraki kral listelerinden öğrendiğimiz isimlerden öteye gitmezler. Bu kralların çoğu, adını Sobek'ten ve Fayyum'un tüm ülkede saygınlık kazanmış olan tanrısından almaktadır²⁹⁶.

On Üçüncü Hanedan kralları, imar faaliyetlerini daha çok Yukarı Mısır'da sürdürmüştür. Manetho, bu hanedan ailesini "Teb'liler" olarak tanımlamaktadır. Kraliyet sarayının nasıl yönetildiği konusunda bize bazı bilgiler veren kayıtlarda (Bulaq Papirüsü 18) III. Sobekhotep'in Teb'e yalnızca Tanrı Month'un şenlikleri için geldiği, onun dışında el-Lişt'te yaşadığı yazılmaktadır. Deltadaki Asyalı işgalciler merkezden bağımsız hareket etmeye başlamış ve bunların yanı sıra diğer küçük gruplar da merkezden bağımsız hareket etmiştir. Bu sebeplerden On Üçüncü Hanedanlığın son sığınağı, Yukarı Mısır olmuştur. Bu hanedanın son krallarından kalan kalıntılar, yalnızca Abidos ile Asuvan arasındaki bölgededir²⁹⁷.

2.2.2. On Dördüncü Hanedan Dönemi

On Üçüncü Hanedanın On Dördüncü Hanedana geçişi konusunda elimizde kesin bilgilerin olmadığı bu dönemde, büyük kargaşaların yaşandığı ve bunların hızlı bir şekilde yayıldığı tahmin edilmektedir²⁹⁸.

Torino Papirüsü'nde yer alan bilgilere göre, On Dördüncü Hanedan Dönemi'nde yirmi bir kral bulunmaktadır. Bu kralların hiçbiri, Karnak Kral listelerinde yer almamaktadır. Aynı zamanda kendilerine ait herhangi bir abide ve mezar da bulunamamıştır. Bunların Hiksos kralları olduğu tahmin edilmektedir. Bu dönemde Mısır'da siyasi birlik tamamen bozulmuş, merkezi krallığın yerini küçük krallıklar

²⁹⁵ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 133-134.

²⁹⁶ Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, 2004, s. 74-75.

²⁹⁷ Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, 2017 s. 76.

²⁹⁸ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 71.

almıştır. Ayrıca Roma’da olduğu gibi, birçok saray entrikaları da bu hanedanlık döneminde yaşanmıştır²⁹⁹.

2.2.3. On Beşinci Hanedan Dönemi

On Beşinci Hanedanlık doğudan gelen Hiksosların Mısır yönetimine tamamen hâkim oldukları dönemdir. Josephus bu kişilerin Arap olduklarına dair iddialar bulunduğunu söylerken, Africanus’un ise onların Fenikeli olduklarını iddia etmektedir. Hiksoslar hiçbir çaba sarf etmeden Mısır’ı rahatlıkla istila etmişlerdir. Kontrolü ele geçirmelerinin ardından da Salitis’i kral olarak atamışlardır. Kraliyet merkezini Memfis’e kuran Salitis, Aşağı ve Yukarı Mısır’dan vergi toplamış, garnizonlar kurmuş ve Bubastis’in doğusunda Avaris olarak adlandırılan bir şehir kurarak şehrin etrafını büyük surlarla çevirmiştir. Hiksoslar, Teb kralları ve Mısırlılar onlara karşı isyan başlatıncaya kadar tahtta kalmışlardır³⁰⁰.

Hiksoslu On Beşinci Hanedanlık Dönemi krallarından en etkili olanı Kral Hian’dır. Onun adına Girit’te, Mezopotamya’da ve Filistin’de bulunan birçok eserde ve yerde rastlanılmaktadır. Bu durum, kralın çok etkin bir siyaset izlediğinin kanıtıdır. Hiksoslu kral sağlamış olduğu bu başarıyla siyasi ve ekonomik açıdan yalnızca Mısır’a değil aynı zamanda Mısır’ın yerel hanedanın kökenini devam ettirmesi konusunda da büyük katkı sağlamıştır. Ama yerel yöneticiler, Hiksoslu yöneticileri hep istilacı ve yabancı olarak görmüş bunlara karşı mücadelelerde bulunmuştur. Hiksosluların Mısır’a zararlarının yanında Mısır kültürünün gelişmesinde de katkıları olmuştur. Atlı savaş arabasının Mısır’a Hiksoslar tarafından getirildiği bilinmektedir. Bu savaş arabası, Yeni Krallık Dönemi’nde daimi savaş ordusunda kullanılmıştır. Hiksosların Mısırlılara katkısı sadece savaş arabası hususunda olmamıştır. Çeşitli araç gereçler ve silahlar, Hiksoslar tarafından Mısır’a getirilmiştir. Hiksoslar, Mısır kültürünü o kadar benimsemişlerdir ki birçoğu bu kültür içinde asimile olmuştur³⁰¹.

Kaynakların azlığı nedeniyle, On Beşinci Hanedanlık Dönemi’nin siyasi tarihini bir araya getirmek oldukça zordur. Manetho bu dönemde altı kraldan söz etmekte, Torino Kral listesi ise “108 yıl hüküm süren altı yabancı ülke kralından söz etmektedir. Yer alan kayıtlarda, bu dönemde Delta’nın doğusunda hüküm süren kraliyet zamanla Mısır’ın

²⁹⁹ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 134.

³⁰⁰ M. Sipahioğlu, *Manetho, with an English Translation*, Milet ve Nihal, 15 (2), 2018, s. 194-195.

³⁰¹ Turgut Yiğit, *a.g.e.*, s. 89.

kuzeyine doğru ilerlemiştir. Dönemin en karakteristik yapısını içinde barındıran şehirlerden biri ise Avaristir. Onun daha güneyinde bulunan Heliopolis yakınlarında Tell el-Yahudiye bölgesinde Hiksoslarla özdeşleştirilen mimari kalıntılara rastlanılmıştır. Nübya, Filistin ve Kıbrıs'ta, Mısır dönemine ait çanak çömleklerin bulunması uzak diyarlarla olan ticari ilişkilerin varlığına işaret etmektedir³⁰².

2.2.4. On Altıncı Hanedan Dönemi

On Altıncı Hanedanlık kralları Africanus'ta Hiksosların devamı olarak verilirken, Eusebius'da yönetimin Tebli kralların eline geçtiğinden bahsedilmektedir³⁰³. On Altıncı Hanedan Dönemi'ne kadar geçen sürede bozulan devlet yönetimi telafi edilemez bir hal almıştı. Yetenekli krallar öncülüğünde devlet yönetimi yeniden sağlanmaya çalışılmıştır. Bu hanedan döneminde Mısır uygarlığında derin bir farklılık hissedilmeye başlanmış ve belirsiz bir yükseliş olmuştur³⁰⁴.

Torino Kral listesi Avaris ve Teb'dekilerin dışında, başka kral isimlerine de yer verir. Döneme ait mühürler üzerindeki yazıtlarda daha fazla kralın yaşadığına dair bilgiler yer almaktadır. Bu kralların varlıkları tartışma konusu olduğundan dolayı netlik kazanmamıştır³⁰⁵.

2.2.5. On Yedinci Hanedan Dönemi

Yukarı Mısır'da On Üçüncü Hanedan sona erince uzun bir dönemden sonra kraliyet unvanını Tebli bir aile devralmış ve On Yedinci Hanedanı kurmuştur. Krallarının çoğunun kısa bir süre krallık yapmasına ve yalnızca yerel bir öneme sahip olmasına karşın bu vasal krallığın etkisi, çeşitli imar faaliyetlerinde bulunan Abidos'a kadar uzanmaktadır. On Yedinci Hanedanın kral adları, belki de akraba oldukları On Üçüncü Hanedana (Sobekemzaf) ve siyasi bir örnek niteliğindeki On Birinci Hanedana (Inyotef, Mentuhotep) kadar dayanmaktadır³⁰⁶.

On Yedinci Hanedan krallarının yaşam tarzları mütevazıdır; İkinci Ara Devirde güzel sanatlar yine taşra düzeyine inmiştir. Buna karşılık Tebli yazıcılar eski parlak dönemlerin edebi, dinsel ve bilimsel eserlerini özenle korumuştur. Onların ürettikleri

³⁰² Marc Van De Mieroop, *a.g.e.*, s. 131.

³⁰³ M. Sipahioğlu, *a.g.e.*, s. 194-195.

³⁰⁴ W. M. Flinders Petrie, *A History Of Egypt From- The XIX Th To The XXX Th Dynasties*, London, 1905, s. 1.

³⁰⁵ Marc Van De Mieroop, *a.g.e.*, s. 131.

³⁰⁶ Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, 2004, s. 79.

kopyalar sayesinde günümüze ulaşabilen metinler arasında, daha önce de anılan matematik içerikli Rhind Papirüsü, cerrahi bilgiler içeren Edwin Smith Papirüsü ve (büyük bir olasılıkla daha eski tarihli) Ptahhotep'in bilgelik öğretisi ve Kagemni için tavsiyelerin yer aldığı Prisse Papirüsü bulunmaktadır³⁰⁷.

Africanus'a göre On Yedinci Hanedanlık, hem Hiksoslar hem de Tebli krallardan müteşekkil iki farklı krallıktan meydana gelmektedir. Eusebius ise On Yedinci Hanedanlığın Hiksos krallarından oluştuğunu ve Hz. Yusuf'un bu dönemde Mısır kralı olarak görev yaptığını belirtmektedir³⁰⁸.

Teb Kralı II. Sekenenre Ta'o'nun annesi Tetişeri Yeni Krallık'taki önemli kadınların ilkidir. Tahmini 1550 yılında yaşlı Hiksos Kralı Apepi'ye isyan bayrağını açacak kadar kendini güçlü hissetmiştir. Gelişimini ve sonucunu bilmediğimiz bu savaşlarda yaşamını yitirdiğini mumyasındaki yara izlerinden anlamaktayız. Kral II. Ta'o'nun oğlu Kamose, I. Çağlayan'dan Asytut'un kuzeyindeki Kusae'ye kadar uzanan bölgenin yönetimini ele geçirmiş ve babasının Hiksoslara karşı başlattığı mücadeleye canla başla devam etmiştir. Kral, kuzey seferini ayrıntılarıyla tasvir eden iki anıt taşı, hazinedarı Neşi aracılığıyla, Karnak'taki Amon Tapınağı'na diktirmiştir³⁰⁹.

On Yedinci Hanedanlık Dönemi'nde Hiksoslar bir vergi yükümlülüğü karşılığında, Mısır idaresine belli bir yetki vermişlerdir. Bu dönemde Mısır, tekrardan üçe bölünmüş durumdaydı. Bu dönemde Delta Bölgesi ve Orta Mısır, Hiksosların egemenliği altındaydı. Nübya ise Sudanlı bir yönetici tarafından yönetilmekteydi. Teb kralları, zaman zaman Mısır'ı tekrardan birleştirmeye çalışsa da Hiksoslar karşısında pek başarı gösterememişlerdir³¹⁰.

Hiksoslar, Mısır'ı yaklaşık olarak MÖ 1650'den 1550 yılına kadar yönetmiştir. Bu dönemde Teb'de, On Yedinci Hanedan kralları daha fazla güç elde etmiştir. Mısır ve Hiksoslar arasındaki çatışmalar, bu dönemi karakterize etmektedir. Bu döneme ait bulunan bir kaynak, Mısır kralının, Hiksos kralından bir mektup aldığını belirtmektedir. Teb'in su aygırlarının uykusunu kesmesinden şikâyet etmiş ve bunu önlemek için alınacak tedbirleri talep etmiştir. Kral Sekenenre, mektubu aldıktan sonra konseyi tavsiye

³⁰⁷ Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, 2017 s. 79.

³⁰⁸ M. Sipahioğlu, *a.g.e.*, s. 195.

³⁰⁹ Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, 2004, s. 79.

³¹⁰ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 73.

almak için çağırmıştır. Ne yazık ki, metnin korunmuş kısmı daha sonra ne olduğunu netleştirmeden sona ermektedir³¹¹.

Dönemin sonlarına doğru Nil gemilerinden oluşan bir filonun başında kuzeye ilerleyen Kamose, Neferusi'yi ele geçirerek Hermopolis³¹² eyaletindeki Hiksosların gücünü kırmıştır. Teb kralı, Memfis ve Fayyum'da hiç oyalanmadan Avaris surlarının önüne kadar ilerlemiş; ancak Hiksoslar ikametgâhının güçlü istihkâmı ve savaş arabası birliği onu geri dönmeye zorlamıştır. Savaş arabası birliğinden yoksun olduğu için karada büyük bir savaşa girmekten kaçınan Kamose, özellikle de Nübyalı paralı askerlerin ustalıklarını sergilediği saldırıları nehirden gerçekleştirmiştir. Tebliler kuzeyde, başkentlerinden çok uzakta savaşıırken Kral Apepi, Kuş kralıyla ittifak kurmak ve Teblileri iki cepheli bir savaşa sokmak istemiştir. Ancak Kral Apepi'nin ulaşı vaha yolunda yakalanınca Kuşlular tarafsızlıklarını korumuşlardır. Hiksosların ulaşının dokunulmaz kabul edilip serbest bırakılması, daha o dönemde bile uluslararası savaş kuralları olduğunu göstermektedir³¹³.

On Yedinci Hanedan krallarının hedefi, Hiksosları askerî kuvvete dayanarak mağlup etmektir. Bir asır boyunca buna çalışmışlardır. Başarı elde edildikten sonra da, Mısır'ın iç teşkilatı yeniden oluşturulmak istenilmiştir. Bu suretle Teb şehri, hükümet merkezi olarak kalmıştır. On Yedinci Hanedanlıktan ve On Sekizinci Hanedanlığa geçiş sürecindeki bu ara dönemde başa geçen Kral Ahmose, memleketin yabancı istilasından kurtulması şerefine, ilahlara karşı minnettarlığının bir ifadesi olarak, birçok mabedi tamir ettirmiş ve yenilerini de inşa ettirmiştir. Kral I. Amenhotep'in kısa süren saltanatı zamanında yaptığı askeri hareket, Nübya'ya karşı olup, aynı zamanda Libyalıları hudutlardan püskürtmüştür. Bu kralın adı, öldükten sonra, her kral gibi resmen ilahlaştırılmıştır³¹⁴.

³¹¹ Pap. Sallier 1 British Museum EA 10185 bu ciddi çatışmanın ilk kayıtlarını vermektedir., Velichka Gotsova, *Political And Economic Relations Between Egypt And Hyksos At The End Of The 17th Dynasty*, The Journal of Egyptological Studies (JES) / JES 3, 2010, s. 90-91.

³¹² Hermopolis, daha çok Yunancada Thoth ismiyle tanınan tanrı Jehuti onuruna Orta Mısır'da bir zamanlar görkemli bir tapınağın inşa edildiği zengin bir şehirdir. Kalıntılar oldukça geniş bir alana yayılmıştır, ne var ki üzerleri zamanla kapandığı için onları ortaya çıkarmak uzmanlar için bile büyük özen gerektirmektedir. 1980'lerde British Museum kazısı da dahil olmak üzere yapılan pek çok kazı bu şehirdeki gelişmeler hakkında bize önemli bilgiler sağlamakla birlikte, bugün Hermopolis'e giden ziyaretçiler sadece Eski Roma kolonları ile taşlarının yeniden kullanılmasıyla inşa edilen büyük Hristiyan bazilikasını görebilmektedir. Bölge, kadim Mısırlılara hiyerogliflerdeki bilgileri aktaran bilgelik tanrısı Thoth kültürünün merkezi olduğu için, (Tanrı Thoth'un kendi tanrıları Hermes'le denk tutan) Yunanlar buradan Hermopolis olarak bahsetmişlerdir. Mısır dilinde, Hermopolis Khemnu olarak adlandırılır. (George Hart, *Mısır Mitleri*, (Çev.: Mehmet Sait Türk), Ankara, 2017, s. 30.)

³¹³ Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, 2004, s. 80.

³¹⁴ Affet İnan, *a.g.e.*, s. 101.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. YENİ KRALLIK DÖNEMİ'NDE MİSİR'DA SİYASİ HAYAT

Yeni Krallık Dönemi'nden önce Hiksosların, istilası sonucu siyasi gücünü kaybeden Mısır, küçük kabilelere ayrılarak haraca bağlanmıştı. Daha sonra Hiksosların zayıflamasıyla Teb prensleri güçlenmiştir. Güçlenen Teb prensleri, Hiksos egemenliğine son vererek Mısır'ı tekrar eski bağımsızlığına kavuşturmuştur. Siyasi birliğine kavuşan Mısır, sınırlarını genişleterek bir krallık haline gelmiştir³¹⁵. İkinci Ara Dönemi'n sonu Yeni Krallık Dönemi'nin başlangıcı olmuştur. Mısır için yeni bir dönemin başlangıcı olan bu dönemde yaşanan her olay kayıt altına alınmıştır. Bu konuda aşırıya kaçan Mısır krallığı, gerekli gereksiz her olayı kayıt altına alarak bir bilgi yığını oluşturmuştur³¹⁶.

Yeni Krallık Dönemi, Eski Mısır tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. On Sekiz ile Yirminci Hanedanların hükümlerlik dönemi, yaklaşık beş yüz yıl kadar sürmüştür (MÖ 1570-1069). Bu dönemde, Ön Asya devletleriyle birçok münasebette bulunulmuştur. Mısır devletinin sınırları, Filistin ve Suriye ile bağlantılı bir hale getirilmiştir. Ayrıca Mısırlılar, Hiksosların istilaları sonucu birçok acı tecrübe edinmişti. Bu dönemde Asya'da temas ve zapt edilen memleketlerin Mısır kültürüne tesiri oldukça fazlalaşmıştır. Geniş bir krallığın kurulmasının getirdiği zenginlik, Mısır'ı fevkalâde ihya etmiştir. Yeni Krallık Dönemi'nde resmi yazılar, kral listeleri ve biyografiler, diplomatik muhabereleler gibi vesikalar oldukça fazladır³¹⁷.

Yeni Krallık Dönemi; On Yedinci Hanedanın atmış olduğu sağlam temeller üzerinde, Kral Kamose ile beraber Teb şehrinde başlamıştır. On Sekizinci Hanedan ailesi birçok önemli şahsiyeti içinde barındırmıştır. Bu önemli şahsiyetler arasında Ahmose, Amenhotep (ya da Amenofis), Tuthmosis, Haçepsut, Akhe-naton, Tutankhamun ve Hüremheb gibi krallar yer almaktadır. Kral Ahmose'nin hükümdarlığıyla, Hiksos istilası sona ermiştir. Bazı kaynaklara göre ise, üç Amenhotep arasında en tanınmış olan Kral I. Amenhotep, Yeni Krallığın kurulmasına zemin hazırlamıştır. Kral I. Tuthmosis (ya da Tutmosis, Thutmose) ile Kral II. Tuthmosis döneminde kaybedilmiş olan tüm topraklar geri alınmış ve Çifte Taç Krallığına yeni topraklar katılmıştır. Kraliçe Haçepsut, yasal

³¹⁵ Yusuf Ziya Özer, *a.g.e.*, s. 189-191.

³¹⁶ Sophie Desplancques, *a.g.e.*, s. 73.

³¹⁷ Affet İnan, *a.g.e.*, s. 100.

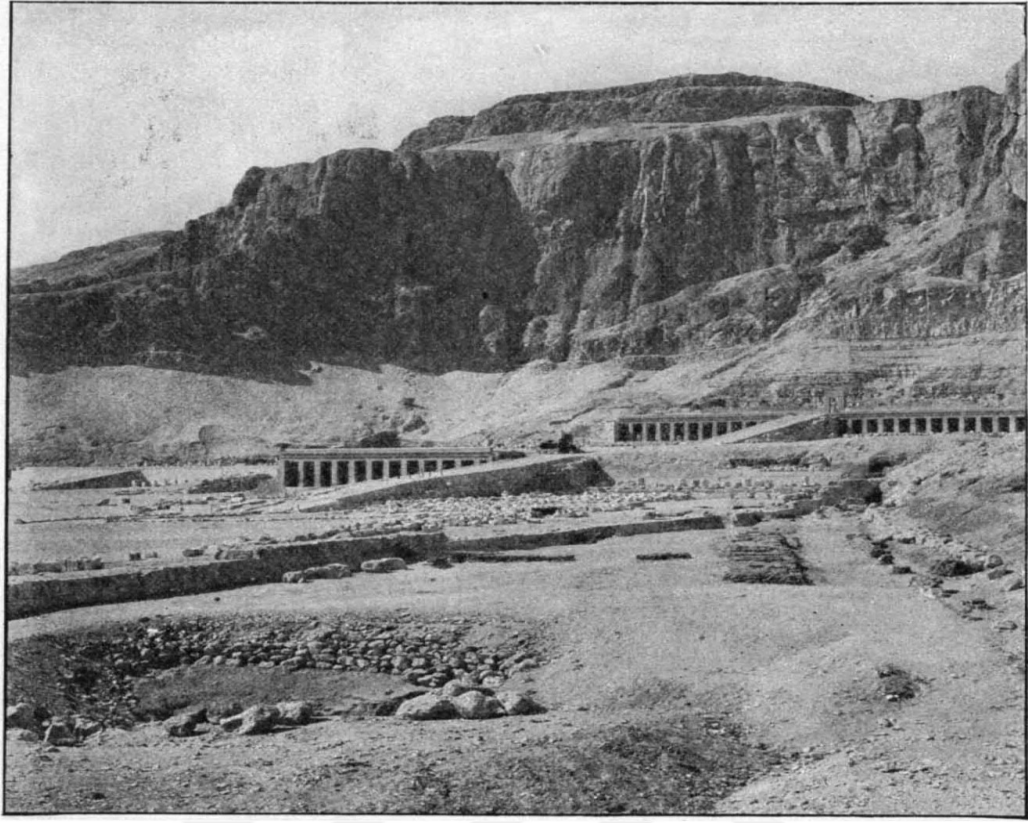
halefi olan III. Tuthmosis'in adına hükümlerini elinde tutarak erkek kılığına girmiş ve krallığı sürdürmüştür. Onun saltanat devri verimli olmuş ve Punt ülkesine deniz seferleri düzenlenmiştir. Ancak, bu konuda uzmanlar arasında görüş farklılıkları söz konusudur. Büyük bir donanmayla Afrika'nın etrafının dolaşıldığı bu seferin, ticari bir görevden çok cezai nitelikte askeri bir sefere benzediğine inanılmaktadır. Kral Haçepsut'un hafif ve sağlam gemileriyle, Kızıldeniz ile Arap Denizi'ni kasıp kavurmakta olan korsanları silip süpürmüş olması muhtemeldir. Tahminlere göre, bu donanma açık denizlerde seyreden ilk Mısır donanmasıdır³¹⁸. Kocasını erken yaşta kaybeden Kraliçe Haçepsut, üvey oğlu III. Tuthmosis henüz tahta geçemeyecek kadar küçük ve tecrübesiz olduğu için oğlunun naibi olarak yönetimi kontrolü altına almıştır. Kısa süre sonra Kraliçe Haçepsut, tahta geçerek kendisinin kral olduğunu iddia ederek heykeller inşa etmeye başlamıştır. Krallığı boyunca temsilciliklerini değiştiren Haçepsut, fiziksel olarak kadın özellikleri bulunan ve geleneksel bir kraliçe olarak kendini tasvir etmiştir. Heykeller ve kabartmalar, halkı krala uymaya ikna etmek ve bunu anlamaları için kullanılmıştır. Kralın kutsal bir hâkimiyeti vardı. Krala atfedilen özellikler ve farklı objeler ile halka, kralın bir tanrı olduğu imajı verilmeye çalışılmıştır. Firavun'un Eski Mısır'daki rolü, Mısır topraklarının babası ve tanrısıydı. Tüm bunlar kralın imajını ve gücünü meşrulaştırarak, onu bir tanrıya dönüştürmüştür³¹⁹.

On Sekizinci Hanedan Dönemi ile başlayan Yeni Krallıktaki siyasi istikrarın ve refahın sağlanmasından dolayı bu döneme, Mısır'ın "Altın Tarihi" denilmiştir. Sağlanan bu başarılar neticesinde Mısır nüfusu, üç milyona ulaşmıştır. Geliştirilen güçlü merkezi sistem ile Mısır bürokrasisi hızlı bir şekilde işleyerek halkın ihtiyaçlarına cevap vermiştir. Siyasi sınıflara ayrılan Mısır toplumunun en tepesinde kral yer alıyordu. Aynı zamanda başkomutan, başrahip, baş yargıç olarak görev yapan kral, mutlak bir hükümdardı. On Sekizinci Hanedanlık Dönemi'nin istikrarlı bir şekilde devam etmesinin temel sebeplerinden biri, kralların yönetimde uzun süre kalmalarıydı³²⁰.

³¹⁸ Giorgio A. Livraga, *a.g.e.*, s. 18-19.

³¹⁹ Kristina Hilliard And Kate Wurtzel, *Power And Gender In Ancient Egypt: The Case Of Hatshepsut*, Art Education, Vol. 62, No. 3, May 2009, s. 27.

³²⁰ Douglas J. Brewer, Emily Teeter, *a.g.e.*, s. 51.

Şekil 8. Haçepsut'un Büyük Tapınağı, Teb (Thebes).

(Kaynak: *Egypt the Mysterious Beckoned the Tourist 3500 Years Ago*, Scientific American, Vol. 136, No. 1, January 1927, s. 38.)

MÖ 19. yüzyılın sonlarına doğru Mısır'ın iç ve dış siyaseti ve ilişkileri daha düzenli hale gelmiştir. Bunun etkisini devletin kurumsal bir hal alarak kendi içerisinde yapmış olduğu değişikliklerde görmekteyiz. Bu dönemde, gerek seyahatlerde gerekse firavunun evinde ona her daim eşlik eden bir takım yardımcıları bulunmaktaydı. Bu bilgiler, dönemin Teb kentinde bulunan mezarlardan ve duvarlarda bulunan bir takım resimlerden elde edilmiştir. Resimlerde yer alan bu kişiler oldukça onurlu, ciddi bir duruşa ve aynı zamanda çok sert bir mizaca sahipti. Firavunların yanında bulunan kişiler, ister yerli ister yabancı olsun devletin kurallarına ve ritüellerine uymak zorundaydılar. Bu zorunluluk, kılık kıyafetlerden hareketlere kadar birçok şeyi kapsamaktadır. Firavunların huzurunda bir takım protokol görevlileri bulunmaktaydı. Bu görevliler, Afrika ve Asya ülkelerinden gelen misafirleri karşılar ve firavun ile misafirler arasında tercümanlık görevi görürdü. Bu protokol grubunda tercümanların dışında, yazıcılar, sekreterler, evrak memurları da bulunurdu³²¹.

³²¹ G. Maspero, *New Light On Ancient Egypt*, (Trans. Elizabeth Lee), New York, 1909, s. 1.

Yeni Krallığın en yüksek adli otoritelerinden biri de vezirlik makamı olmuştur. Vezirler, toprak anlaşmazlıkları gibi çözülememiş davalara bakar ve bunları yönetirdi. Dönemin birçok kayıtları ve belgeleri bu vezirlerden bahsetmektedir³²². Yeni Hanedanlık Dönemi'nin, diğer Eski Hanedanlık Dönemlerinden daha farklı olduğu açıkça görülür. Aynı zamanda Erken Dönem Hanedanlıklarıyla benzer yönlerinin olduğu da bilinmektedir. Devlet yönetiminde en yüksek mercie sahip olan kral, aktif olarak devlet işlerini yönetirdi; her sabah veziri ile görüşür, getirilen raporları inceler ve kararlar verirdi. Hükümetin en önemli iki karar organı krallık ve vezirlik makamı olmuştur³²³.

Yeni Krallık Dönemi, Mısır'ın hızlı bir şekilde dışa açıldığı ve bürokratik iktidarın merkezileştiği dönem olmuştur. Bu dönem boyunca Mısır, Nübya ve Doğu Akdeniz ülkelerinde kendisine tabii olan devletlerle çok geniş topraklara ulaşmıştır. Girit ve Yakın Doğu devletleriyle diplomatik ve ticari ilişkiler geliştirilmiştir. Mısır tarihinin en iyi şekilde belgelenildiği bir dönem olan Yeni Krallık'ta Yakın Doğu ile geliştirilen siyasi ve kültürel olaylar kayıt altına alınmıştır³²⁴.

Yeni Krallık Dönemi, kendisinden önceki krallıkların sağlamış olduğu bilgi ve birikim sayesinde Mısır'ın siyasi ve askeri alanda gücünün en zirve seviyeye ulaştığı bir dönem olmuştur. Yabancı istilacıların ve daha önceki krallıkların kendileriyle getirmiş oldukları bilgi ve birikimler ışığında hareket eden Yeni Dönem kralları kısa bir dönem de olsa Mısır'a refahı ve huzuru geri getirmiştir. Mısır, tekrardan sağlamış olduğu siyasi birlikle beraber geleneksel dış politikalarına kaldığı yerden devam etmiştir. Bulunduğu coğrafyaya göre şekillenen siyasetle Mısır, güney sınırlarına doğru yayılmacı bir politika ile çeşitli seferler düzenlemiştir. Bu seferlerle elde etmeyi amaçladığı maden yataklarını ve Nübya topraklarını tekrardan kontrol altına almayı başarmıştır. Ancak bu dönemde dikkat çeken bir diğer önemli dış politika ise, Ön Asya ile olan münasebetlerdir. Mısır geçmişte yaşamış olduğu uzun ve sıkıntılı istilalar (Hiksos istilaları) sonucunda birçok ders çıkarmıştır. Bu istilaların tekrarının yaşanmasına engel olmak amacıyla Filistin'de, Suriye'de ve Doğu Akdeniz kıyılarında daha etkin politikalar izleyerek bu bölgelerdeki askeri gücünü arttırmıştır. Nitekim bu dönemde Ön Asya'nın siyasi ve askeri alanda giderek güçlenen ve aynı zamanda önemli aktörleri olan, Mitanni ve Hititler, Mısır için büyük tehlike oluşturmaktaydı. Mısır'ın güvenliği için büyük önem arz eden Doğu

³²² Nigel Strudwick, *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*, London, 1985, s. 194.

³²³ James Henry Breasted, "The Foundation And Expansion Of The Egyptian Empire" *The Cambridge Ancient History*, (Edit. J. B. Bury, S. A. Cook, F. E. Adcock), Vol. II, London, 1931, s. 43.

³²⁴ Douglas J. Brewer, Emily Teeter, *a.g.e.*, s. 50.

Akdeniz kıyıları, ekonomik açıdan da Mısır için öteden beri vazgeçilmezdi. Doğu Akdeniz kıyıları hem sahip olduğu hammadde kaynakları bakımından hem de Eski Krallık Dönemi'nden beri yapmış olduğu kereste ticareti bakımından önemli bir kavşak haline gelmiştir. Mezopotamya, İran, Anadolu, Mısır'dan gelen ticaret yollarının ve aynı zamanda Akdeniz'e açılan limanların bu bölgede olması, bölgenin hem ticari hem de siyasi önemini arttırmaktadır. Bu cazibe bölgesi, Ön Asya uygarlıklarının birbirleriyle mücadele noktası olmuştur³²⁵.

Mısır'ın dış ülkelerle olan münasebetlerini incelediğimizde hemen hemen her dönemde yabancılarla yaşadıkları ilişkiler karşımıza çıkmaktadır. Ülke içerde güçlü bir birlik sağladığı zaman, etkin bir biçimde sınırlarının dışına uzanmıştır. Eski ve Orta Krallıklarda Mısırlılar, askeri faaliyetlerini özellikle güneye ve kendilerine yakın Asya toprakları üzerine yoğunlaştırmıştı. Ticari ilişkiler bakımındansa Nübya'nın içlerine, II. Çağlayan'ın ötesine ve modern Suriye'yi ve Lübnan'ı içine alan Doğu Akdeniz kıyılarındaki limanlara uzanmıştır. Bu dönemde Asya'nın batısında, İran'ın batısında, Suriye'nin kuzeyinde ve Orta Anadolu'da güçlü merkezi devletler bulunmaktaydı. Mısır'ın bu ülkelerle bir ilişkisi mevcut idiyse bile bu zayıftı. Mısır Asya'nın batısındaki devletlerle arasına mesafe koymuştu. Bu durum, On altıncı yüzyılın ortasında köklü bir biçimde değişmiştir. Mısır'da Yeni Krallığın ortaya çıktığı sıralarda Asya'nın batısı ve ötesinde yeni bir dünya düzeni belirmişti. Bölgede yüzlerce yıl ayakta kalmayı başarmış birkaç yeni devlet doğmuştur. Bu devletler; siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel anlamda Doğu Akdeniz sistemini oluşturdular. Aralarında çok sık ve yoğun bir ilişki vardı. Mısır dışındaki ana güçler Mezopotamya'nın güneyindeki Babil, kuzeyindeki Asur, Suriye'nin kuzeyindeki Mitanni ve Anadolu'da Hatti olarak adlandırılan Hitit Devleti'ydi. Bu büyük devletlerin çevresinde Ege'de Miken dünyası, Kıbrıs ve İran'ın batısında Elam bulunmaktaydı. Bölgenin ortasında kalan Suriye'nin batısı ile Filistin siyasi bakımdan parçalanmış durumdaydı. Burası, güçlü komşuların birbirleriyle savaştıkları bir bölgeydi. Her devletin inişleri ve çıkışları vardı ve 400 yıl boyunca birçok değişim gerçekleşmişti. Ancak çağın uluslararası karakteri devam etmiş ve Mısır dâhil her devletin kendi tarihi üzerinde çok köklü etkileri olmuştur³²⁶.

Genel itibari ile Mısır'ın dış devletlerle olan ilişkileri bu dönemde farklı bir boyuta taşınmıştır. İçeride ve dışarıda sağlamış olduğu tüm bu başarılar Mısır'ın Yeni Krallık

³²⁵ Turgut Yiğit, *a.g.e.*, s. 92-93.

³²⁶ Marc Van De Mieroop, *a.g.e.*, s. 149.

Dönemi'nde Asya'nın batısına yönelik tutumunu da etkilemiştir. Mısır kralları, yeni yerler ele geçirmek ve siyasi hâkimiyet kurabilmek için aktif şekilde bölgeye seferler düzenlemekteydi. Bu şekilde siyasi nüfuza sahip, asker bakımından güçlü ve kendi yayılmacı amaçları bulunan devletlerin krallarıyla doğrudan temasa geçtikleri oluyordu. Ancak bu durum, temasların tamamen düşmanca olduğu anlamına da gelmiyordu. Tüm krallar, diplomasinin yararlarının farkındaydılar. Üyelerinin birbirlerine diplomatik mesajlar, hediyeler ve gelinler yolladığı bir (süper güçler kulübü) güç oluşturmuşlardı. Birbirleriyle savaştıkları gibi, barış antlaşmaları imzalayıp ittifaklar da kuruyorlardı. Mısır bu sistemin çok faal bir katılımcısı olmakla birlikte, diğer devletler gibi baskın güç değildi. Geçmiş dönemlerdeki dış ilişkilerin aksine, burada angajman kurallarını dikte ettiremiyordu. Bunun aksine birçok Mısır kralı, aynı Batı Asya'daki mevkidaşlarının yaptığı gibi askeri cesaretleri ve zaferleriyle övünmekteydi³²⁷.

MÖ 1400'lü yıllara gelindiğinde, 150 yıl süren savaşlar ve genişlemeden sonra Mısır'ın uluslararası konumu sağlamlaşmış ve askeri faaliyetleri hafıflemiştir. Böylece krallık zirveye ulaşmış ve Nübya'ya yönelik sadece birkaç harekât yapılmıştı. Mısır Asya'da düşmanca bir tavır takınmak yerine, diğer siyasi güçlerle birlikte yaşamayı tercih etmişti. Böylece On Sekizinci Hanedanın sonlarında Mısır'ın dış ilişkilerinde diplomasi hâkim olmuştu. Bu görüş, biraz da döneme ait diplomatik yazışmaları barındıran arşiv keşifleriyle şekillenmiştir. Bu dönemde Mısır'ın Doğu Akdeniz'deki diğer devletlerle ilişkileri çok yoğun ve dönemin sonlarına doğru genelde barışçıldı. Ülke, bu politikalar sayesinde zenginleşmişti. Çok büyük miktarda servet kraliyet sarayına akmakta, saray da bunları bürokrasisindeki seçkinlere ve ruhban sınıfına dağıtmaktaydı. Bu dönem büyük saray ve tapınak projelerinin yürütüldüğü, krallarla maiyetlerinin muhteşem süslemeler ve çok miktarda mezar eşyası barındıran mezarlar yaptırdığı bir zaman dilimi olmuştu³²⁸. Bunun yanı sıra Mısır kralları tarafından yapılan ihtişamlı yapılardan bir diğeri ise istilaları önlemek ve ülke güvenliğini sağlamak amaçlı yaptırdığı Yeni Krallık kalesinin kalıntıları, Süveyş Kanalı yakınlarındaki Ismalia bölgesinde yer alan Tell Habua'da bulunmaktadır. Mısır'da şu ana kadar bulunan en büyük yapı, Karnak yazıtlarından bilinen on birinci savunma kalesinin bir parçasıdır ve bu yazıt, Mısır'ın doğusunu korumak için "Horus'un Yolu" olarak bilinen 350 km'lik askeri rotanın bir bölümünü

³²⁷ Marc Van De Mieroop, *a.g.e.*, s. 149-150.

³²⁸ Marc Van De Mieroop, *a.g.e.*, s. 178.

oluşturmaktadır. Bu kaleler, savunma hendekleri, barikatlar ve kerpiç tuğlalardan oluşmaktadır³²⁹.

Yeni Krallık Dönemi'nin krallarının tek sorunu, ülkenin düzene sokulması olmamıştır. Tüm Mısır tarihi boyunca madenlerin ve taş ocaklarının işletilmesi, bizzat kral tarafından finanse edilmekteydi. Bu da sürekli seferlerin düzenlenmesini gerektiriyordu. Özellikle, Nübya madenlerinden gelen altın Mısır'ın önemli zenginliklerinden biriydi. Bu çalışmalar, Mısır yönetiminin önemli bir bölümünü meşgul ediyordu. Zamanla düşen üretim oranı, Mısır'ın son dönemlerine kadar devam etmiştir³³⁰.

Tüm bu değerlendirmeler ışığında hareket edecek olursak, Yeni Krallık Dönemi'nde meydana gelen gelişmeler her alanda kendini hissettirmiştir. Mısır, dış politikaların yanı sıra iç politikalarında ve merkezi yönetiminde bir takım düzenlemeler yapmıştır. Bu dönem de güçlü siyasi idarenin yanında zaman zaman kaşımıza güçlü bir ruhban sınıfı da çıkmaktadır. Bu durum, daha önceki hanedanlıklarda olduğu gibi yönetimde bir takım siyasi çekişmelerin ve sorunların yaşanmasına sebep olmuştur. Tüm bunların yanı sıra Yeni Krallık Dönemi öncesinde yaşanan istilalardan bir takım dersler çıkaran Yeni Dönem kralları, düzenli ordular kurarak içte ve dışta güvenliği sağlamayı amaçlamışlardır. Kurmuş oldukları düzenli ordularla dış siyasette etkin roller oynayan krallar zamanla merkezi yönetimi, güçlenen generallere kaptırmıştır. Yeni Krallık Dönemi sonuna doğru yaşanan çöküşün nedenleri arasında ordunun yönetime müdahale etmesi de görülmektedir. Bu dönemde kimi zaman yönetim, doğrudan generallerin kontrolüne geçmiştir. Bu da ülke yönetimdeki istikrarı ve merkezi yönetimi sarsmıştır³³¹.

Mısır'ın siyasi gücü böylece Yeni Krallık Dönemi'nden sonra bir gerileme dönemine girmiştir. Aşağı Krallık diye adlandırılan bu devrede, Mısır birkaç defa dış istilalara uğramıştır. Asurluların Mısır'ı işgal ettiği bilinmektedir. Bir asırdan fazla (MÖ 525-404) bir sürede İranlılar Mısır'da hüküm sürmüştür. Mısır, arada bağımsızlığını kazanmış, fakat MÖ 333 yılında Büyük İskender'in Mısır'ı imparatorluğuna ilhak etmesiyle Eski Mısır tarihi sona ermiştir. Hiksoslarla Asurluların ve İranlıların istilaları dışında, Eski Mısır, devamlı, istikrarlı uzun bir tarihe sahip olmuştur. Bu durum, büyük çöller ve denizlerle çevrelenmiş olan Mısır'ın bu coğrafi özelliğinin bir sonucu sayılabilir.

³²⁹ J. Peter Phillips, *Ancient Egypt, The History People and culture of the Nile Valley, Pharaohs and Animals*, Volume 15 No.4, February/ March 2015, s. 7.

³³⁰ Sophie Desplancques, *a.g.e.*, s. 90.

³³¹ Turgut Yiğit, *a.g.e.*, s. 96.

Bu şartların bir neticesi olarak Mısır, MÖ 3150 ve 333 yılları arasında kendine has medeniyetini dış müdahalelere pek maruz kalmadan devam ettirmiş ve bu medeniyeti, ana hatlarıyla kendi belirli gelenekleri çerçevesi içinde geliştirmiştir³³².

Mısır'ın klasik dönemi, böylece Yeni Krallıkla son bulmuştur. Mısır, bu biten dönemle birlikte daha önce sırasıyla Eski Krallık, Orta Krallık ve son olarak Yeni Krallıkta elde etmiş olduğu başarı ve güce bir daha sahip olamamıştır. Bu dönemden sonra, Üçüncü Ara Dönemi'n başlamasıyla Mısır uzun bir çöküş dönemine girmiştir. Fakat Mısır, bu uzun can çekişme döneminden önce çok parlak bir dönem yaşamıştır ki, buda Yeni Krallık Dönemi olmuştur. Bu son dönem, birçok bakımdan kendinden önceki dönemlerden farklıdır. Öncelikle İkinci Ara Döneme kadar Memfis'e ve Orta Mısır'a bağlanmış olan Teb bölgesi, idari merkez haline getirilmiştir. Merkezi idarenin bu yer değişimi, yeni bir coğrafi ihtiyacın doğduğuna işaret etmektedir. Güneye doğru yayılmacı siyaset, Napata yakınındaki IV. Çağlayan'a ulaşıldıktan sonra sona ermiştir. Mısır, merkezi otoritenin kontrolünü kaybetmemek için yayılmacı politikasını burada durdurmuştur. Mısır; altın, hammadde (tahta, fildişi, deri, zambak, yarı değerli taşlar vs.), sürü hayvanı ve özellikle de güvenlik ve ordusu için gerekli insan ihtiyacını Afrika'daki Krallığından sağlamaktaydı. Mısırlıların Asya'yı istila etmesi, Afrika'nın desteği sayesinde gerçekleşmiştir³³³.

Mısır tarihinin önemli bir bölümünü oluşturan Amarna Mektupları diye bilinen bu önemli dönemi değerlendirecek olursak, Amarna Çağı'na kadar Mısır medeniyeti, sınırlarının geniş topraklara yayılmasıyla birlikte bu dönemde birçok feodal şehir devleti, beylik ve medeniyetle siyasi münasebetlerde bulunmuştur. Eski Mısır Devleti'nin ilişki içerisinde olduğu medeniyetler, Babilliler, Asurlular, Mitanniler ve Anadolu uygarlıklarıdır. Bu döneme ait bilgilerin bir kısmı Amarna Mektupları'ndan öğrenilmektedir. Amarna Mektupları, devletlerarası siyasi olaylardan ziyade memleketler arası evliliklerden bahsetmektedir³³⁴.

Amarna Çağı, etkisini birçok alanda sürdürmüştür. Yeni Krallığın günlük konuşma dili (Yeni Mısırca) Akhenaton zamanından beri, yazı dilidir ve Ramsesler Dönemi'nde zengin bir anlatı edebiyatına zemin oluşturmuştur. Ancak Mısır kültürünün çöküşüne kadar, dinsel metinlerde köklü Orta Mısır dili kullanılmıştır. Akhenaton'un

³³² Aydın Sayılı, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, Ankara, 1991, s. 3.

³³³ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 75.

³³⁴ Füzûzan Kınal, *a.g.e.*, s. 100-103.

inancına göre, diğer insan ırklarını da yaratan, onlara farklı diller ve yapılar veren Aton'un evrensel tanrı karakteri, diğer tanrılara da aktarılmıştır. Krallığın yeni (öte dünya rehberi) Kapılar Kitabı'nda Ra ve Horus, hem Mısırlıları hem de yabancı halkları kendi sürüleri olarak gütmüştür. Amarna Dönemi sanatının etkisinin daha kalıcı olduğu görülmüştür. Akhenaton'un son yıllarında başlangıçtaki abartısından uzaklaşan Amarna sanatı, Akhenaton'un halefleri zamanında dogmatik kurallardan kurtulmuş ve özellikle hareket ve duygunun yansıtılmasında doruk noktasına ulaşmıştır³³⁵.

3.1. Yeni Krallık Dönemi Hanedanlar(MÖ 1570–1069)

3.1.1. On Sekizinci Hanedan Dönemi

On Yedinci ve On Sekizinci Hanedanlık Dönemleri arasında çok fazla bir fark yoktur. On Yedinci Hanedanın son kralı, aynı zamanda On Sekizinci Hanedanın da ilk kralıdır. Avaris şehrinin yeniden alınmasıyla Mısır'ın birliği sağlanmaya çalışılmıştır³³⁶.

Kral I. Ahmose (ya da Ahmes, Ahmosis, Amosis), On Yedinci Hanedanın son kralı ve On Sekizinci Hanedanın ise ilk kralı sayılmaktadır. Bu sebeple, kral hem kurtarıcı, hem de yeni bir dönemin kurucusu addedilmiştir. On Sekizinci Hanedanı teşkil eden Teb kralları Hiksoslara bağlı iken, daha sonra onlara karşı birçok isyan hareketini başlatmış ve Mısır devletinin başına geçerek Hiksoslar ile harp etmişlerdir. Manetho bu hanedan hakkında, 259 yıl hüküm süren, 15 kral ismi vermektedir. Kral I. Ahmose, bunlardan hariç tutulmuştur. Abidos ve Sakkara tabloları ile On İkinci Hanedandan sonraki kral listeleri On Sekizinci Hanedanı, Kral I. Ahmose'den itibaren başlatmışlardır. Torino Papirüsü'nde On Dördüncü Hanedandan sonraki dönemle ilgili kısımlar okunamayacak kadar bozuktur. Bunlara ek olarak bu sülâle krallarının, mumyalanmış olan cesetlerinin hemen hemen hepsi muhafaza edilmiştir. Bütün bunlardan çıkarılan neticeye göre, MÖ 1570-1293 yılları arasında On Sekizinci Hanedanın 14 kralı yaşamıştır. Bu hanedanda kadınların da mühim rolleri olmuş ve gerek kral olarak, gerekse Ana-kraliçe mevkiinde devletin gelişmesi için çalışmışlardır³³⁷.

Kral I. Ahmose, tahta çıktığı zaman koşulların son derece elverişli olduğunu görmekteyiz. Kral I. Ahmose'nin tahta çıkmasından sonra gelişen siyasi ve askeri olaylar, bölgede güçlü değişikliklere yol açmıştır. Aynı zamanda Hiksosların yaşlı kralı Apepi'nin

³³⁵ Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, 2017, s. 111-112.

³³⁶ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 76-77.

³³⁷ Affet İnan, *a.g.e.*, s. 100.

ölümü ile birlikte onun yerini alan kralın Avaris'teki tahtta kısa bir süre kaldığı görülmektedir. Anadolu'daki Hint-Avrupalı Hititler, Hiksosların Kuzey Suriye'deki vasallarına saldırmışlardır. Saldırıları yol açan Hitit kralları I. Hattuşili ve I. Murşili'nin mücadeleleri sonucu, I. Murşili Halep'i ele geçirmiştir. Saldırıları karşısında zayıf düşen Hiksosların imkânları da gittikçe azalmış ve başka saldırılara karşı korunmasız kalmışlardır. Hiksoslar, özellikle de savaş arabası birliğini kurarak ordusunun gücünü artıran Kral I. Ahmose'ye karşı koyacak bir konumda değillerdi. Tebliler, Memfis'i ele geçirdikten sonra bir süre daha dayanan başkent Avaris'i de ele geçirmişlerdir. Hiksosların gücü iyice zayıflayarak yok olmuştur. Kral I. Ahmose, tüm Delta'yı işgal ettikten sonra bakır madenleri açısından önemli bir konumda olan Sina bölgesini de fethetmek için harekete geçmiştir. Bu ilerleyişi, Güney Filistin'e kadar devam etmiştir. Böylece Hiksos krallarının Suriye'ye kadar yayılan eski vasalları onu yeni kral olarak tanımıştır. Yaşanan olaylarla birlikte Fırat'ın üst kısmında oluşan otorite boşluğunun da etkisiyle Hitit Kralı I. Murşili (MÖ 1519), Babil'e bir sefer düzenlemiştir. Bu seferden kısa bir süre sonra da Kassitler, Babil'de bir hanedan kurmuştur. Böylece o dönem dünyası, yaklaşık yirmi yıl içinde güçlü bir değişime uğrayarak yeni bir şekil almıştır. Bu döneme Amarna Çağı denilmektedir³³⁸.

On Sekizinci Hanedan Dönemi için Mısır'ın en güçlü ve zengin dönemi tanımlamasını rahatlıkla yapabileceğimiz gibi, tüm hanedanlar içinde en tanınan dönem olduğunu söyleyebiliriz. Bu yeni dönemde güçlenerek zenginleşen Mısır, Kral I. Ahmose tarafından yeniden imar edilmiş ve birçok anıtsal yapı inşa edilmiştir. Faaliyetleri arasında; Teb'de Karnak Tapınağı'nı geliştirmiş, Abidos'ta yeni yapılar inşa ettirmiştir³³⁹.

Kral I. Ahmose döneminde Hiksoslara karşı mücadele verilerek Mısır'dan çıkarılmaları sağlanmıştır. On Sekizinci Hanedan ile başlayan Yeni Krallık Dönemi, Mısır'ın üçüncü büyük dönemidir. Bu dönemde ülke içindeki istikrar sağlanmış ve ülke sınırları Asya ile Afrika içlerine kadar genişletilmiştir. Manetho, Mısırlıların Hiksoslara aileleri ve malları ile birlikte Mısır'ı terk etmeleri için zaman verdiğini yazar. Hiksos tehlikesini tamamen önlemek amacıyla Filistin üzerine seferler düzenlenmiş ve burada bulunan Şaruhan Kalesi, 3 yıllık muhasaradan sonra ele geçirilmiştir. Daha sonra Mısır Kralı Zaki, Fenike üzerine seferler düzenleyerek ülke sınırlarını genişletmiştir. Kral I.

³³⁸ Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, 2004, s. 83.

³³⁹ Turgut Yiğit, *a.g.e.*, s. 101-103.

Ahmore, Nübya'ya karşı seferler düzenlemiştir³⁴⁰. On Sekizinci ve On Dokuzuncu Hanedanlar Dönemi'nde yapılan seferlerle Mısır krallığı, bir metropol haline gelmiştir. Eski Krallık Dönemi'nde ise, bu bölgelerde küçük köyler vardı ve bu köylerin nüfusu oldukça azdı. Bilinen en eski yerleşim yerlerinden biri olan Nübya, doğudan batıya doğru ilerleyerek gelişmiştir³⁴¹.

Bu dönemde dinin siyasi tarih üzerindeki etkisi kendini iyice hissettirmiştir. Mısır'da düşmanları mağlup edenin kral olmadığına, eğer tanrı izin vermezse başarının mümkün olamayacağına inanılırdı. Bu sebeple Mısır yönetimi, Amon rahiplerinin öncülüğünde teokratik bir yapıya doğru ilerlemiştir. Tüm bunlara karşın Kral I. Ahmore, içte ve dıştaki siyasi mücadelelerine devam ederek Hiksos egemenliğine son vermeye çalışmıştır. Bu amaçla, Nübya'yı tekrar Mısır'a bağlamış, Filistin'i alarak Asya tehlikesine son vermiştir³⁴².

Teb Krallarının sonuncusu olan Kral I. Ahmore, çabaları neticesinde yeniden tesis ettiği yönetim ile Mısır'da hâkimiyeti sağlamaya çalışmıştır. Kral I. Ahmore, oğlu aynı zamanda halefi olan I. Amenhotep ile birleşerek tüm Mısır'a hükmetmiştir. Mısır'ın güneyinde imar çalışmaları başlatan Kral I. Amenhotep, çeşitli başarılar elde ederek Tibetli din adamları tarafından Yeni Krallığın kurucusu ilan edilmiştir³⁴³.

Kral I. Amenhotep'in yasal karısından sadece kızları olmuştur. Yönetimde hakları olan kızlar, yönetimi tek başlarına idare edemeyeceğinden Kraliçe Ahmosis, I. Amenhotep'in yasal olmayan karısından olan I. Tuthmosis ile evlenerek I. Tuthmosis'in kral olmasını sağlamıştır³⁴⁴.

Yeni Krallık Dönemi'nde Kral I. Tuthmosis ile Mısır'ın dış politikası değişmiş ve Mısır, emperyalist bir dış politika izlemiştir. Bu dönemin kralları, sınırların güvenliğini sağlayarak, komşularıyla olan ilişkilerini güçlendirmiştir. Fırat Nehri'nin ötesine geçen ilk Mısır kralı olan I. Tuthmosis'in torunu III. Tuhtmosis kuzeyde Suriye, güneyde ise Nübya içlerine kadar ilerleyerek Mısır'ın hâkimiyet alanını genişletmiştir. Farklı politikalar uygulanarak diğer devletlerle evlilik yoluyla bağlar kurulmuştur. Böylece

³⁴⁰ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 139-140., Betsy M. Bryan, "The Dynasty Before the Amarna Period (1550-1352 B.C.)", *The Oxford History Of Ancient Egypt*, (Edit. Ian Shaw), New York, 2003, s. 208.

³⁴¹ A. H. Sayce, *The Ancient Empires Of The East*, New York, 1907, s. 8.

³⁴² Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 77.

³⁴³ Sophie Desplancques, *a.g.e.*, s. 74.

³⁴⁴ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 78.

krallar, diğer devletlerle olan ilişkilerini geliştirip ticarete büyük katkı sağlayarak bronz ve ağaç gibi dışarıdan getirilebilecek malların Mısır'a akışının sürmesini sağlamıştır³⁴⁵.

Bazı kaynaklara göre ise, kraliyet soyundan geldiği için On Sekizinci Hanedanın asıl kurucusu olarak görülmesi gereken I. Tuthmosis zamanında sarayın yapısında ve entelektüel havasında bir kısım değişiklikler yapan kral dış politikada yepyeni bir dönem başlatmıştır. I. Tuthmosis, Suriye'de kurulan yeni iktidar odağının (Mitanni Krallığı) kendisine meydan okuduğunu görmüş ve buna karşılık vermekte, kararlı olarak Mısır bayrağını Fırat kıyılarına diken ilk kral olarak Mısır Krallığı'nın kurucusu da olmuştur³⁴⁶. Kendinden önceki kralların politikalarını devam ettiren Kral I. Tuthmosis, güneye doğru ilerleyerek IV. Çağlayan bölgesine kadar gitmiştir. Suriye'de ise Fırat'a ulaşarak bir sınır steli dikmiştir. Bu akınların amacı, bölgedeki kabileleri egemenliği altına almaktır³⁴⁷. Yeni kral, emperyalist siyasetini açıkça ifade eden ilk firavundur. Döneminde birçok eser yaptıran kralın en bilindik eseri ise Karnak'ta, Amon surlarının kuzeyinde inşa ettirmiş olduğu yapı, korunabilmiş en güzel anıttır. Sütunlu bir avluyla bölünmüş iki dikdörtgenden oluşan asimetrik ve üç parçalı bir planı vardır. Doğu-batı yönünde uzanan altı depodan oluşan bölüm, Kral I. Tuthmosis Dönemi'nde yapılmış olan bu yapılar gösterişli ve süslemeli bir şekilde inşa edilmiştir³⁴⁸.

Kral I. Tuthmosis'in yaptığı aynı yöntem ile tahta geçen II. Tuthmosis, Suriye'de ve Koh ülkesinde yaşanan isyanları bastırmıştır. Bu isyanların sürekli yaşanması, Mısır ordusunun yetersizliğini göstermektedir. Düzenlenen seferler neticesinde işgal edilen yerlerin gözetlenmesi amacıyla kaleler inşa edilmiştir. Bu kalelerde yer alan askeri birlikler daha çok yol kontrolünü sağlamaktaydı. Bu durum devletin çıkan isyanlar karşısında yetersiz kalmasına neden olmuştur³⁴⁹.

³⁴⁵ http://www.turkcewiki.org/wiki/Antik_M%C4%B1s%C4%B1r#Sosyal_durum, 13.08.2018, erişildi.

³⁴⁶ Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, 2017 s. 88-89.

³⁴⁷ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 78.

³⁴⁸ Sophie Desplancques, *a.g.e.*, s. 75.

³⁴⁹ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 78.

Şekil 9. On Sekizinci Hanedan Dönemi Kral III. Tuthmosis Dönemi'ne Ait Ahşap Saplı El Aletleri.

(Kaynak: Amerika'da The Oriental Institute Museum of the University of Chicago'da Tarafımdan Çekilmiştir.)

Kral I. Tuthmosis'ten sonra tahta geçen II. Tuthmosis kısa süre tahtta kaldıktan sonra tahtını kendisinden sonra gelen oğlu III. Tuthmosis'e bırakmıştır. Genç yaşta tahta geçen kral tecrübesiz olduğu için annesi Haçepsut, yönetime ortak olmuş ve etkin bir siyaset izlemeye başlamıştır³⁵⁰. Amon tapınağının desteğini alan Haçepsut otoritesini güçlendirmek için kendini tanrı Amon-re'nin kızı ilan etmiştir. Haçepsut'un krallığı dönemi askeri açıdan sakin geçmiştir. Bunun iki sebebi bulunmaktadır. Ya orduya güvenmediğinden ya da orduyu kontrol edecek gücü kendinde bulamadığındandır. Bu sebeple daha çok ticari amaç taşıyan seferler yapılmıştır. Bunun yanı sıra mimari ve sanat alanında önemli gelişmeler yaşanmış, büyük yapılar inşa edilmiştir. Bunun en güzel örneği ise Deyrel-Bahri'de Senenmut tarafından yapılan tapınaktır³⁵¹.

On Sekizinci Hanedanlık Dönemi'nde Mısır krallığı Memfis'in kuzey kesimine taşınmıştır. Yeni Krallık Dönemi'ne ait olan yapıların bir kısmı günümüze kadar ulaşmasına rağmen Abidos'un kuzeyinde bulunan tapınaklar ise günümüze ulaşamadan

³⁵⁰ Sophie Desplancques, *a.g.e.*, s. 75.

³⁵¹ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 79.

yok olmuştur. Yeni Krallık'tan günümüze kalan en önemli tapınaklar, Karnak ve Luksor'da yer almaktadır³⁵².

Yeni Krallık Firavunları, Tanrı Amon'u yücelten tapınaklar yaptırarak yönetimdeki etkinliklerini arttırmaya çalışmışlardır. Bunun için en önemli merkezlerden biri ise Karnak'tır. Bu yöntemi kullanan bir diğer kadın firavun ise, Kraliçe Haçepsut'tur. Kraliçe Haçepsut, taht üzerindeki iddiasını yasallaştırmak için propagandalar kullanmıştır. Bunun için çeşitli anıtlar ve tapınaklar yaptırmıştır³⁵³.

Haçepsut'un ölmesinden sonra yönetimi yeniden ele alan Kral III. Tuthmosis büyük bir öfkeyle annesine ait kaynakları ve adı geçen yerleri sildirip dedesinin, babasının ve kendi isimlerini yazdırmıştır. Tüm bunlara karşın ailesinin geleneklerini sürdüren kral Teb bölgesinde birçok yeni yapı inşa etmiştir. Kral III. Tuthmosis kısa sürede elde ettiği başarıyı askeri tutumuna borçludur. Kedinden önceki kralların Nübya politikaları ona güneyde sakin bir merkezi otorite kurmasını sağlamıştır. Bu sayede doğu politikalarında etkin bir rol oynayarak seferler düzenlemiştir. Bu dönemde Kadeş kralı Asyahırları Mısır'a karşı ayaklandırmıştır. Tüm bunlara karşı Yakındoğu'da etkin bir siyaset izleyen Kral III. Tuthmosis bu bölgelere on yedi sefer düzenlemiştir. Bu seferlerin her biri aynı öneme sahip olmasa da bazıları askeri amaç bazıları ise cezalandırma amacı taşımaktaydı³⁵⁴.

On Sekizinci Hanedanlık Dönemi hakkında genel bir analize de bulunursak bu dönemde dikkat çeken hususlardan biri ise savaş halinde bulunan krallar Mısır ordusunu daha sistemli hale getirerek arabalı savaşçılardan ve piyadelerden oluşan profesyonel bir ordu kurmuşlardır. Özellikle kralın seçtiği yüksek düzeydeki askerler uzak bölgeleri iyi tanırlardı ve yabancı krallar nezdinde misyonlar üstlenirlerdi. Yeni Krallık Dönemi'nde, Nübya'daki Elkab ve IV. Çağlayan bölgesindeki askerlerin tümü Mısır otoritesine bağlıydı. Uzak bölgeler ise valiler tarafından idare edilirdi. On Sekizinci Hanedanlık Dönemi'nde Asya üzerine yapılan askeri seferler hem siyasi hem ticari amaç taşımaktaydı. Mısır ordusu yaptığı seferlerle ticari çıkarlarını korurken aynı zamanda Byblos'taki nüfuzunu arttırmaya çalışmıştır. Filistin, Suriye ve Mitanni kara ticaret yollarının denetimini yeniden sağlamıştır. Kral III. Tuthmosis Yakındoğu'da sistemli bir siyaset izleyerek Mitanni kralı ile mücadele etmiş Filistin, Suriye ve Fırat koridoruna

³⁵² Kathryn A. Bard, *An Introduction To The Archaeology Of Ancient Egypt*, UK, 2007, s. 209.

³⁵³ http://www.turkcewiki.org/wiki/Antik_M%C4%B1s%C4%B1r#Sosyal_durum, 13.08.2018, erişildi.

³⁵⁴ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 79-80.

kadar ilerleyerek buradaki güçlerle mücadele etmiştir. III. Tuthmosis'in sağlamış olduğu bu başarılarını anlatan yıllıklar bulunmaktadır. Yapmış olduğu beş fethi anlatan yıllık on yedi bölümden oluşmaktadır. Son iki bölümünde tutsak listeleri ve Tanrı Amon'a sunulan ganimetler yer almaktadır³⁵⁵.

Mitannilerin mağlup edilmesiyle Ön Asya'nın büyük bir bölümü Mısırlılara boyun eğmek zorunda kalmıştır. Daha sonra bu bölgelere dokuz farklı sefer düzenlenmiştir. Bu seferlerin amacı buradaki hâkimiyeti devam ettirmek olmuştur. Yaptığı seferlerde başarı sağlayan kral mağlup olan kralları ve çocuklarını Mısır'a getirerek eğitmiş ve Mısır'a bağlı birer görevli olarak ülkelerine geri göndermiştir. Yapılan bu çalışmalar Mısır'ın bu topraklarda uzun süre kalması için yetersiz kalmıştır. Bunların askeri seferlerle pekiştirilmesi gerekmektedir. Kadeş ve Suriye'deki Asi yakınındaki Tunip prensleri tarafından desteklenen Mitanni yeni bir birlik oluşturarak Mısır'a karşı ayaklanmıştır. Kral III. Tuthmosis yeni bir sefer düzenleyerek bu isyanı bastırmış ve yaşamı boyunca Mısır'da sükûneti ve huzuru sağlamıştır³⁵⁶.

Saltanatının son döneminde Sudanlıların yerel isyanlarından faydalanan Kral III. Tuthmosis IV. Çağlayan'daki varlığını güçlendirir. Bu dönem de Mısır'ın sınırları Nil'in güney ucundaki Napata'dan Fırat'a kadar uzanmaktaydı. Gücünün doruğuna ulaştığı dönem yavaş yavaş kaybolacak olsa da bir yüz yıldan fazla sürmüştür³⁵⁷.

Kral III. Tuthmosis oğlunun kendisinin karşılaştığı zorluklarla karşılaşmaması için II. Amenhotep'i yönetime ortak etmiştir. Kral II. Amenhotep'in saltanat dönemi içte oldukça sakin geçmiştir. Dışta ise Kral III. Tuthmosis'in ölümüyle Suriye'de ve Filistin'de ayaklanmalar başlamış. Bu ayaklanmalar Kral II. Amenhotep tarafından bastırılarak yedi Suriyeli lider cezalandırılmıştır. Asya'daki durum ise baskı altında tutulan Mitanniler, Anadolu'ya yerleşen Hititlerden korktuğu için, Mısırlılarla yakınlaşmıştır³⁵⁸.

Kral IV. Tuthmosis, hiç şüphesiz Amenhotep'in oğlu değildir. Fakat tahta nasıl geçtiği konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bu dönemde her hangi bir taht kavgası yaşanmamıştır. O da selefi gibi sakin bir saltanat dönemi yaşamıştır. Biri Sudan'a biri Asya'ya olmak üzere denetim amaçlı iki sefer düzenlemiştir. Asya'daki son durum

³⁵⁵ Sophie Desplancques, *a.g.e.*, s. 79-81.

³⁵⁶ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 81.

³⁵⁷ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 81.

³⁵⁸ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 82.

değişim göstererek Mitanni tehlikesi yerini Hitit tehlikesine bırakmıştır. Mitanniler bu dönemde tam tersi bir siyaset izleyerek kralın dostluğunu kazanmaya çalışmıştır. Tarihte bir biriyle mücadele halinde olan bu iki devlet barış imzalayarak dostluklarını pekiştirme amaçlı Kral IV. Tuthmosis ile Mitanni prensesini evlendirmiştir. Kral IV. Tuthmosis'in bu evlilikten olan oğlu III. Amenhotep Hint-Avrupalı kanı taşımaktadır³⁵⁹.

Kral III. Amenhotep olağan bir şekilde babasının yerine geçerek saltanatı döneminde sakin bir hayat sürmüş ve eğlence amaçlı çeşitli av seferlerine katılmıştır. Kralın, kökeni belli olmayan yabancı bir kadın ile evlendiği düşünülmektedir. Mısır kralının, eşlerini Mitanni ve Babil'den seçtiği tahmin edilmektedir. Kral III. Amenhotep dışarda Sudan'dan Kara'ya kadar ilerlemiş bu da ona Napata ve IV. Şelale'nin güneyindeki bölgeyi tanımasını sağlamıştır. Mitanni ile olan olumlu ilişkiler bu dönemde de devam etmiştir. Mitanniler ile çarpışmaya giren Hititler, Mısırlıların Mitannilere yardım etmesiyle Hitit tehlikesi geri püskürtülmüştür. Mısırlıların bu müdahalesi, Hitit devletinin ve Mısır'ın karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Hititler daha önce Mitannilerin uygulamış olduğu politikayı örnek alarak Suriye'de Mısır'a karşı bir birlik oluşturmuştur. Böylece Kral III. Amenhotep Dönemi'nde güvenliği tehlike altına düşen Mısır, Asya'daki sömürgelerini de tehlike altına atmıştır³⁶⁰.

Kral III. Amenhotep'in (ya da Akhenaton) oğlu IV. Amenhotep birkaç yıl boyunca yönetimi babasıyla paylaşmıştır. Daha çok Akhenaton adıyla tanınan kral aykırı görüşlerinden dolayı kayıtlara sapkın kral olarak geçmiştir³⁶¹. Kral Akhenaton'un on yedi yıllık saltanat döneminde yaşayan insanlar, tek dinin etkilerini yaşamış (yaklaşık MÖ 1351–1334) ve Kral Akhenaton'un teşvikiyle el-Amarna'da modern ve yeni bir başkent kurulmuştur. Bu bölge daha sonraları Anadolu'daki Hitit Krallığı'ndan gelen salgın hastalığa maruz kalmıştır. Kral Akhenaton, büyük bir refahın ve uluslararası değişimin olduğu, ticari, diplomasi ilişkilerinin geliştiği ve savaşların sınırlı olduğu dönemde yaşamıştır. Bu dönemde büyük saraylar ve tapınaklar inşa edilmiştir. Kral Akhenaton için güneş tapınılacak ve kirletilmemiş bir tanrıydı. Daha önceki insanların taptıkları tanrılar onun için önemsiz ve çok küçüktü³⁶². Farklı dini görüşlere ve politikalara sahip olan kral büyük başarılarla imza atmıştır. Amon rahipleriyle mücadele içinde olan kral, devlet

³⁵⁹ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 82.

³⁶⁰ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 82-83.

³⁶¹ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 83.

³⁶² Barry Kemp and Albert Zink, *Life in Ancient Egypt Akhentanen, the Amarna Period, and Tutankhamun*, RCC Perspectives, No. 3, *Sickness, Hunger, War, and Religion: Multidisciplinary Perspectives*, 2012, s. 11.

yönetimini bunların boyunduruğundan kurtarmaya çalışmıştır. Devrimci tutumlar sergileyen kral, Amon rahiplerine ait tapınakları kapattırarak onları dağıtmıştır. Kendi döneminden önce süre gelen devlet politikalarından ve dini yapılardan hoşnutsuz olan kral Teb bölgesini bir kenara bırakarak yönetimi Orta Mısır'daki el-Amarna'ya taşımıştır. Mısır toplum yapısında her alanda değişimlere öncülük eden kral daha sonra Amon kelimesinden türetilen Amenhotep ismini Akhenaton olarak değiştirerek eski ismini birçok yapıdan sildirmiştir. Tek tanrılı bir dini inanca sahip olan kral bu inancı tüm Mısır'da yaymaya çalışarak tanrı ile kul arasında aracı olamayacağını belirterek heykelleri kaldırmıştır. Savunduğu bu görüş kendi hayatıyla kısıtlı olmuş ölümünden sonra yönetimi tekrardan ele geçiren Amon rahipleri çok tanrılı dini yapıyı tekrar yaymaya başlamıştır. Yaşanan dini karışıklıklardan dolayı devlet yönetimi zayıflamış ve Hititler karşısında güçsüz düşmüşlerdir³⁶³.

Kral Tutankhamun (ya da Tutankhamon, Tutankhataon, Tutanhaten) muhtemelen IV. Amenhotep'in büyük kızıyla evliydi. Erkek çocuğu olmayan kral yönetimi damadına bırakmak zorunda kalmıştır. Yönetimi devraldığında henüz genç yaşta olan kral Amarna'da Nefertiti'nin yanında kalmıştır. Üç yıl boyunca burada kalan kral bilinmeyen bir sebeple Tutankhamun ismini alarak Teb'e yerleşmiştir. Dokuz yıllık saltanatın sonunda kral genç yaşta ölmüştür. Dul kalan karısı Anhesenamun bir Hitit prensi ile evlenmek istemiştir. Bu prens Mısır'a gelirken yolda öldürülmüştür³⁶⁴.

Bu dönemdeki dış siyasetler ordu komutanı olan ve daha sonraki dönemlerde başa geçecek olan Horemheb tarafından yönetilmiştir³⁶⁵.

Hanedana ne kan ne de akrabalık bağı olan Kral Horemheb'in Amon'un kâhini tarafından seçildiği tahmin edilmektedir. Kendisi yerel yönetici olan bir ailenin soyundan gelmektedir. Kısa sürede askeri alanda uzmanlaşan kral önemli başarılarla imza atmıştır³⁶⁶. On Sekizinci Hanedan Dönemi'nin sonlarında tahta geçen Horemheb (ya da Haremheb), Mısır'da hüküm sürdüğü yirmi beş yıl boyunca Mısır'da siyasi birliği sağlamıştır. Daha sonra Nübyalılara, Asyalı bedevilere ve Hititlere karşı mücadele etmiştir. Kral Horemheb'den sonra gelen firavunlar, Suriye üzerindeki hâkimiyeti güçlendirmiştir³⁶⁷.

³⁶³ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 83-84.

³⁶⁴ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 85-86.

³⁶⁵ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 86.

³⁶⁶ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 86.

³⁶⁷ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 152.

Yeni Krallık Dönemi'nde oluşturulan ordu Mısır yönetiminde siyasi alanda birçok yeniliklere neden olmuştur. Kan bağıyla devredilen yönetimler yerini artık güçlü komutanlara bırakmıştır. Yönetimi ele geçiren komutanlar kendilerini kral ilan etmiştir. Aynı zamanda ünlü bir komutan olan Kral Horemheb ilerleyen yaşından dolayı ve çocuksuz biri olduğundan tahtını kendisi gibi asker kökenli olan birine bırakmıştır³⁶⁸.

On Sekizinci Hanedanlıkla başlayan Yeni Krallık Dönemi genel bir bakışla Mısır tarihine damga vuran firavunların yaşadığı bir dönem olmuştur. Bu firavunların başında Kraliçe Haçepsut gelmektedir. Bayan olmasına rağmen Mısır idaresinde güçlü bir otorite sergilemiştir. Daha sonra ise sapkın kral olarak ünlenen Kral Akhenaton gelmektedir. Bir diğer ünlü firavun ise çocuk yaşta büyük hazinesiyle gömülen Tutankhamun'dur. III. Tuthmosis ve niceleri bu kişiler yaptıkları gelişmelerle adından sıkça söz ettirmiştir. Yeni Krallık Dönemi'nde bu isimlerle hızla gelişen Mısır, bu dönemde inşa edilen büyük yapılarla da dikkat çekmektedir. Tüm bu gelişmelerden dolayı Yeni Krallık Dönemi Mısır tarihinde önemli bir yere sahiptir. Yaşanılan zenginlik dönemin kayıtlarına da yansıdığından dolayı dönem hakkında geniş bilgiler bulunmaktadır³⁶⁹.

3.1.2. On Dokuzuncu Hanedan Dönemi

On Dokuzuncu Hanedan zamanında öne çıkan krallardan bazıları, I. Ramses, I. Seti, II. Ramses ve Merneptah'dır. Sorunsuz bir şekilde tahta geçen Kral I. Ramses³⁷⁰, Kral Horemheb (ya da Haremheb) ile akrabalık bağı bulunmayan ve çok yaşlı bir kral olarak tahta geçmiştir. Bu kral döneminde Mısır'da yeni bir mimari ve imar anlayışı başlamıştır. Kral Ramses, özellikle büyük sütunları ile bilinen Karnak'taki Amon Mabedi'nde değişiklikler yaparak burayı üç kısma ayırıp bir salon oluşturmuştur. Bunun yanı sıra Mısır ordusu yeniden teşkilatlandırılmış. Hatta orduya yeni askeri araçlar yapılmıştır³⁷¹.

Yukarıda belirtildiği gibi On Dokuzuncu Hanedanı'nın ilk kralı olan I. Ramses Horemheb tarafından üst düzey bir memur olarak atanmıştı. Daha önceki adı Paramessu olan Aşağı Mısır'da bulunan Tanis şehri kökenli bu vezir, daha sonra tahta geçince Ramses adını almıştır. Bu kral iki yıldan az bir süre tahta kalabilmiştir. Manetho ise onun krallığı için 16 ay süre vermektedir. Soylu bir aileden gelen kralın babası da Mısır

³⁶⁸ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 87.

³⁶⁹ Marc Van De Mieroop, *a.g.e.*, s. 146.

³⁷⁰ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 87.

³⁷¹ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 152.

ordusunda üst düzey bir komutandı. Tahta geçtiği sırada oldukça yaşlı olan kral bir süre sonra oğlu Seti'yi veliaht seçmiştir. Babasından yönetimi devralan kral Mısır ordusunda önemli gelişmelere hizmet etmiştir. Mısır'daki geleneksel Ön Asya seferlerine bu kral döneminde de devam edilmiştir. Suriye'ye, Filistin'e yapılan seferlerin yanı sıra Nübya'ya da bir takım seferler yapılmıştır³⁷².

On Sekizinci Hanedan Dönemi'nin sonlarında, Yakındoğu'daki güçler dengesi, Yeni Krallığın başlangıç yıllarında, Mitanni ve Mısır anlaşmaları döneminden başlayarak radikal biçimde değişime uğramıştır. Kral Şuppiluliuma'nın öncülüğünde Hitit iktidarı yeniden kurulmuştu ve bu arada Mitanni İmparatorluğu bölünmüştü: Hitit egemenliği altında Batı Mitanni ve Asur'a bağlı Doğu Mitanni. Bu değişiklik Yakındoğu'daki güç dengelerini de değiştirir. Böylece Suriye sitelerine egemen olmaya çalışan Hitit Krallığı, Mısır Krallığına karşı büyük bir güç oluşturarak Mısır'ın en büyük rakibi olmuştur³⁷³.

Babası ve Horemheb gibi I. Seti'de okçuların ve vezirlerin başkanıydı. Saltanatı döneminde Doğu politikaları tekrardan ele alınmış. Kral I. Seti tarafından Mısır yeniden bir büyüme dönemine girerek Asya'da etkin hale gelmiştir. Ayrıca bu dönemde taht değişimini fırsat bilen Asyalı Bedeviler Mısır'dan Filistin'e uzanan ticaret yollarını işgal ederek kontrolleri altına almışlardır. Kral I. Seti buna hızlı bir şekilde müdahale ederek ticaret yollarını tekrar kontrolü altına alarak Filistin'e girmiştir. Hititler tarafından örgütlendirilen halk Mısır'a karşı koymaya çalıştıysa da, Seti bu birliğin oluşmasına fırsat vermeden gücü dağıtmıştır. Böylece Filistin'e egemen olan Kral I. Seti Tyr'e kadar Suriye'de ilerler bu sayede Mısır Asya'da yeniden bir güç oluşturur³⁷⁴.

Kral I. Seti bu bölgelerde Mısır otoritesini yeniden tesis etmek amacıyla Filistin ve Suriye'ye gitmek zorunda kalmıştır. Sorunlar, krallığın sadece bu bölümüyle sınırlı kalmamıştır. Başkaldırıda bulunan Nübya ile de mücadele edilmiştir. Bu dönemde yaşanan siyasi olaylar ve askeri seferler Karnak'ta Amon tapınağının sütunlu salonundaki duvarlarına resmedilmiştir³⁷⁵.

Batıdaki askeri başarılarından sonra Mısır, doğuda güçlü rakipleri olan Hititlerle karşı karşıya gelmiştir. Kral I. Seti Suriye'ye çeşitli seferler düzenleyerek buradaki egemenliğini korumaya çalışmıştır. Hititlere karşı bazı başarılar elde eden kral Kadeş şehrini Hititlerden almıştır. Daha sonraki dönemlerde Hititler karşı seferler düzenleyip

³⁷² Turgut Yiğit, *a.g.e.*, s. 126-127.

³⁷³ Sophie Desplancques, *a.g.e.*, s. 93.

³⁷⁴ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 88.

³⁷⁵ Sophie Desplancques, *a.g.e.*, s. 93-94.

Kadeş şehrini geri alarak Asi Nehri ve Akdeniz kıyıları arasında yer alan Ammurru Beyliğini de kendilerine bağlamışlardır³⁷⁶.

Eski Krallık Dönemi'nden itibaren sorun çıkarmayan Mısır'ın Libya yakınındaki Batı sınırı ne yazık ki bu dönemde aniden bir tehlike ile karşı karşıya kalır. Güney Avrupa'ya yayılmış olan Ari kabileleri denizi geçerek yerleşmek amacıyla Libya'ya kadar gelmiş ve Mısır'a sızmaya çalışmışlardır. Kral I. Seti her ne kadar bu grubu kontrol altına alsada halefleri döneminde bu sorun tekrardan baş göstermeye başlamıştır³⁷⁷.

Kral I. Seti'nin siyasi faaliyetlerinin yanı sıra mimari çalışmaları da olmuştur. Halk arasında Osiris'in mezarı olarak bilinen büyük Abidos Tapınağını yeniden inşa ettirmiş, ayrıca birçok önemli mimari eserin yanı sıra Karnak tapınağını da genişleterek restore ettirdiği gibi, Suriye ile olan sınırları güçlendirecek askeri seferleri de ihmal etmemiştir³⁷⁸.

Altmış yedi yıl hüküm süren ve yüz yaşına kadar yaşadığına inanılan Kral II. Ramses tahta geçtiğinde artık çok güçlenmiş olan Hititlere karşı ikinci bir sefer düzenlemiş, ehlileştirilmiş aslanları ve arabalarıyla giriştiği büyük Kadeş savaşıyla ün salmıştı. Abu-Simbel'de de heykeli dikilen II. Ramses, tüm tapınaklarda adından övgüyle söz edilen büyük bir kurucuydu. Kendisi gibi eşi Nefertari'de büyük ün salmıştır. Halefi Merneptah, krallık içinde düzeni korumuş ve birçok göçmen kabileyi ülkeden çıkarmıştır³⁷⁹.

Kral II. Ramses'in İzlemiş olduğu politikalar ve sağlamış olduğu başarılarından dolayı kendisi için Mısır'ın büyük kurucusu tabirini kullanmak yerinde olacaktır. Babasının politikalarını sürdüren Ramses Sudan'a bir sefer düzenlemiş ve bu bölgede Hint Avrupalılarla savaş yaptığı tahmin edilmektedir. Bu dönemde Hititler Mısırlılara karşı yeniden harekete geçerek yeni bir birlik oluşturmuştur. Mısırlılar bu birliği dağıtamayınca Hititler ve Mısırlılar arasındaki büyük savaş kaçınılmaz olmuştur. Kadeş yakınlarında karşılaşan iki ordu Mısırlıların mağlup olmasıyla sonuçlanmıştır³⁸⁰. Bu savaş kesin bir çözüm getirmemiştir. Kral II. Ramses ve III. Hattuşili arasında bir barış anlaşması imzalanmıştır³⁸¹.

³⁷⁶ Turgut Yiğit, *a.g.e.*, s. 128.

³⁷⁷ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 88.

³⁷⁸ Giorgio A. Livraga, *a.g.e.*, s. 20.

³⁷⁹ Giorgio A. Livraga, *a.g.e.*, s. 20.

³⁸⁰ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 89.

³⁸¹ Sophie Desplancques, *a.g.e.*, s. 94.

Yaşanılan bu hezimet karşısında Kral II. Ramses'in yapabildiği tek şey ordusunu toparlamak ve düşmanı kısmen de olsa durdurmaktır. Bu başarısızlıkla birlikte Mısır dış siyasetteki etkin rolünü kaybetmiş. Filistin'de isyanlar patlak vermiş ve Hitit – Mısır mücadelesini fırsat bilen Asurlar Mitanni topraklarına yayılmış Mısır sömürgelerini ve Hitit İmparatorluğunu tehdit ederek Fırat yakınlarına kadar ilerlemiştir. Tehlikenin farkına varan Hititler ve Mısırlılar aralarında bir anlaşma imzalamıştır. Her iki taraf bu anlaşmayla bir daha savaşmama ve dış güçler tarafından saldırıya uğradıklarında karşılıklı yardımlaşma yükümlülüğü altına girmişlerdir. Ayrıca karşılıklı olarak siyasi suçluların iadesi konusunda anlaşmışlardır. Kral II. Ramses bu yeni birliği güçlendirmek için bir Hitit prensesiyle evlenir. Maalesef imzalanan bu anlaşma Mısır için kısa sürede anlamını yitirir, çünkü yeni bir Hint-Avrupa akını Küçük Asya'da yayılmaya başlar ve Hititler bu durumdan etkilenirler³⁸².

Kral II. Ramses'in saltanat dönemi uzun sürdüğünden oğlu Merneptah tahta geçtiğinde yaşlı durumdaydı. Gücsüz bir durumda olan Kral Merneptah'ın saltanatı ile birlikte Mısır'da bir çöküş dönemi başlamıştır. Bulunduğu duruma rağmen Mısır'da saygın bir konuma ulaşan kral öldükten sonra Mısır bir yıkılış sürecine girer. Saltanatının en önemli olayı hiç kuşkusuz Libya seferidir. Kral I. Seti zamanında Hint-Avrupalıların Libya'ya girdiğini görmüştük. Bu bölgede yerleşmiş olan Klanları birleştiren bir kabile reisi Libya'nın yerel halkını egemenliği altına almayı başardıktan sonra Mısır'a karşı bir güç oluşturmuştur. Hint-Avrupalılardan oluşan ordu Memfis'in kuzeybatısına, Nil vadisine girince Merneptah Mısır topraklarında bir savaşa girmek zorunda kalır ve Libya ordusunu dağıtır. Tarihte ilk olarak İsrail adına rastladığımız bir Mısır belgesine göre Merneptah aynı zamanda Asya'ya da bir sefer düzenlemiştir. Fakat varlığı konusunda tartışmaların olduğu bu sefer hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır³⁸³.

Birçok askeri başarılarla imza atan Merneptah, Mısır için aktif bir askeri politikayı devam ettirmenin çok faydalı olacağını anlamıştır. Fakat bu dönemde düşman tamamıyla yok edilmemiş sadece dağıtılmıştır. Ne yazık ki Merneptah hanedanın son büyük kralıdır. Halefi olan Amenmesse zorba bir kraldı. Saltanat döneminin başından itibaren iç karışıklıklar baş göstermiştir. Daha sonra Kral Amenmesse, Merneptah-Siptah tarafından tahtan indirilmiştir. Ayrıca eyalet yöneticileri bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Merkezi idareyi yönetecek güçlü bir kral bulunmamaktaydı. Suriyeli Tvosre adında biri

³⁸² Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 89.

³⁸³ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 90.

kendini zorla kral ilan etmeye çalışmıştır. Bu krallık döneminde Hint-Avrupalılar güneye doğru ilerlemiş, Libyalılar ise Mısır'daki anarşiden yararlanarak yeniden örgütlenmişlerdir³⁸⁴.

3.1.3. Yirminci Hanedan Dönemi

Bu dönemde Mısır belgeleri dine saygısızlığı ve Suriyeli zorbanın tiranlığını eleştirmektedir. Setnaht adında bir Mısırlı halktan gelen istekler ve Amon tapınağının destekleriyle Tvosre'yi tahtan indirmiş ve böylece Yirminci Hanedanlık Dönemi kurulmuştur. Kral Setnaht (ya da Sethnakht), güçsüz geçen uzun döneme rağmen çok kısa sürede ülkeye geçici bir canlılık sağlamış ve bundan dolayı büyük bir saygınlık kazanmıştır. Yaşamının son dönemlerinde oğlu III. Ramses'i yönetime ortak etmiştir³⁸⁵.

Yirminci Hanedanlık Dönemi, Kral III. Ramses'le başlayıp Kral XI. Ramses'e kadar devam eden kralların hüküm sürdüğü bir dönem olmuştur. Savaş maceraları Medine'deki tapınakta resmedilmiş büyük bir şahsiyet olan Kral III. Ramses dışında diğer Ramses'ler hakkında elimizde pek az bilgi mevcuttur. Krallar Vadisindeki mezarlar, görkemli bir devre tanıklık etmektedir. Fakat bu saltanat artık yavaş yavaş çökmektedir ve çeşitli tapınaklardan gelen rahipler eski öğretileri yeniden bir araya getirerek kralların mumyalarını yağmalanmaktan kurtarıp gizli ortak mezarlara saklama telaşına düşmüşlerdir zira Mısır'ın kaderi artık sona yaklaşmaktadır³⁸⁶.

Yirminci Hanedan Dönemi'nde Mısır, tehlikeli bir sürece girmiş ve birçok taht kavgaları yaşanmıştır. Kral III. Ramses'in kitabesinde yer alan bilgilere göre, bu dönemde ülke yönetiminde birçok kişi ve grup yer almıştır. Bunların birbirleriyle olan mücadelesi nedeniyle ülke parçalanmıştır. Kral III. Ramses'in tuttuğu kayıtlara göre, babası Kral Setnaht yönetimi tekrardan kontrolüne almıştır. Bu dönemde ülke yönetimini tek elde toplayan Kral Setnaht hakkında detaylı bilgiler bulunmamaktadır. Bu krala ait bilgiler, Kral III. Ramses'in tuttuğu kayıtlardan elde edilmiştir. Bu kral döneminde, Mısır yönetimi tek elde toplanmıştır³⁸⁷.

Kral Setnaht'ın ölümünden sonra, yerine tahta geçen oğlu Kral III. Ramses, Mısır'ı tehdit eden tüm etkenlere karşı mücadele ederek bir takım önlemler almıştır. Bu dönemde Kral Ramses, çeşitli kavimlerden oluşan (Filistler, Şerdanalar, Turşalar,

³⁸⁴ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 95.

³⁸⁵ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 95-96.

³⁸⁶ Giorgio A. Livraga, *a.g.e.*, s. 22.

³⁸⁷ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 243.

Zenciler) ve Mısır üzerine hareket eden bir orduyu durdurmuştur. Bunun yanı sıra denizden gelen akınları da durdurmuştur. Kral III. Ramses, Hitit Devleti'nin yıkılmasını fırsat bilerek Suriye üzerindeki hâkimiyetini yeniden sağlamaya çalışmıştır. Bu dönemde Mısır, son kez bir refah dönemi yaşamaktaydı³⁸⁸.

Kral III. Ramses, kâhinlerle anlaşarak onların yardımı ile Suriyeli Yarsu'yu bertaraf ederek kraliyeti ele almış ve Yirminci Hanedan Dönemi'ni tesis etmiştir³⁸⁹. Bu dönem, Mısır'ın son büyük saltanat dönemidir. Kral III. Ramses ülke yönetiminde büyük reformlara imza atarak Eski Mısır'da sosyal alanda değişiklikler yapmıştır. Fakat bu değişiklikler çok az bilinmektedir. Bunların yanı sıra askeri yönetimi güçlendiren Kral III. Ramses Libyalılara ve Hint-Avrupalı kabilelere karşı kısa süreli başarılar sağlamıştır³⁹⁰.

Kral III. Ramses'in kendisine ait bir kitabesi bulunmaktadır. Bu kral, 32 yıl saltanat sürmüş ve kendine ait abideleri bulunmaktadır. Kendi dönemine ait, 45 metre uzunluğunda 117 satırdan oluşan bir papirüs bulunmaktadır. Aynı zamanda kendisine ait dönemin en ihtişamlı ve en büyük mabedini yaptırmıştır³⁹¹.

Kral III. Ramses Yeni Krallık Dönemi'nin son büyük firavunu olarak bilinir. Bu kral döneminde Mısır büyük tehlikeler altında olmasına rağmen gücünü ve bütünlüğünü korumayı başarmış bunun yanı sıra kendisinden önceki dönemde meydana gelmiş ve devam eden iç sorunları çözmüştür. Otuz bir yıllık iktidarlığı boyunca Mısır'ı dışardan gelen tehditlere karşı korumuş ve içerde barışı sağlamıştır³⁹².

Avrupa'dan başlayan ve Balkanlar üzerinden Ege Denizi'ne oradan Boğazlar üzerinden Anadolu'ya yayılan daha sonra Suriye'ye ve Filistin'e dek uzanan ve Mısır'a ulaşan, özellikle Doğu Akdeniz olmak üzere Akdeniz dünyasını etkileyen kavimler göçü Eski Yakındoğu'da siyasi açıdan büyük karışıklıklara yol açmış, Hitit Krallığı'nı yıkmış, Eski Ön Asya'nın başka siyasi birimlerinin varlığına son vermiştir. Deniz Kavimleri Göçleri ya da Ege Göçleri olarak adlandırılan bu göç hareketinin şiddetli etkisi Mısır'da da hissedilmiştir. On Dokuzuncu Hanedanlık Dönemi'nden itibaren Mısır topraklarına girmeye çalışan bu göç harekâtı III. Ramses döneminde Mısır ordusu tarafından başarıyla durdurulmuştur. Buna rağmen devam eden bu harekât başta Akdeniz liman şehri olan

³⁸⁸ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 244.

³⁸⁹ Yusuf Ziya Özer, *a.g.e.*, s. 252.

³⁹⁰ Jean Vercoutter, *a.g.e.*, s. 95-96.

³⁹¹ Yusuf Ziya Özer, *a.g.e.*, s. 252.

³⁹² Turgut Yiğit, *a.g.e.*, s. 142.

Ugarit'i daha sonra Anadolu'da Hititler'i yıkmış, sonra Amurru'yu ve Kıbrıs'ı istila eden bu hareket Alalah ve Kadeş'i de yıkarak Asi Nehri havzasından tüm gücüyle Mısır'a doğru ilerlemiştir. III. Ramses komutasındaki Mısır ordusu bu kavimlerle Filistin'in kuzeyinde karşılaşmış, yapılan savaşta bunlar yenilgiye uğratarak Mısır'a ulaşmaları engellenmiştir. Karadaki savaşın yanı sıra denizden gemilerle delta bölgesine saldıran güçlerin hedefi Nil Nehri üzerinden Mısır'ın içlerine ulaşmaktır. Bu gerçekleşirse Mısır için tam bir felaket olacaktı. Bu harekâtı engellemek amacıyla Mısır ordusu elindeki tüm gemileri Nil'in denize döküldüğü kollarla konuşlandırarak bir savunma hattı oluşturmuştur. Mısır, deniz savaşlarında her ne kadar tecrübeli olamasa da yapılan savaşta Mısır donanması saldırıları büyük bir zaferle engellemiştir. Deniz Kavimleriyle olan mücadele burada bitmemiştir. Libya'daki kavimler yeniden bir liderin yönetiminde birleşerek verimli Mısır topraklarına girmek için harekete geçmişlerdir. Mısır ordusu bu kuvvetleri de Memfis yakınlarında yenmiştir. Bu şiddetli göç hareketinde bulunan kavimlerle son çarpışmadır. Mısır kaynakları bu kavimlerin isimleri olarak Peleset, Tjeker, Şekeleş, Şerden, Denyen ve Veşes'i sayar. Ancak savaşlarla Mısır'a giremeyen bu kavimlerin barışçı yollarla Mısır'a geniş bir süreç içinde sızdıkları, özellikle delta bölgesinde önemli bir sayıya ulaştıkları, zamanla tüm Mısır'ı siyasi açıdan da etkileyen bir konuma geldikleri görülmektedir. Mısır'da daha çok asker olarak hizmet eden Libyalıların Yirmi İkinci Hanedan Döneminde Mısır'da iktidarı bile ele geçirdikleri görülecektir. Doğuda ise Mısır'a giremeyen kavimlerin bir kısmının da Doğu Akdeniz kıyılarına ve ötesine yerleştikleri görülür. Bunlardan Pelesetler (Filistler) yerleştikleri bölgeye adlarını vermişlerdir³⁹³.

Kral III. Ramses kısaca kendi döneminde büyük savaşlar kazanmış, askeri başarıları ile tebarüz etmiş bir kraldı. Ancak onun zamanındaki bu başarılar Mısır'ın bırakın daha da güçlenmesini, var olan gücünü ve çıkarlarını korumasına dahi yetmemiştir. Her ne kadar bu başarılarından sonra Suriye'ye dek uzanan çok etkili olamayan bir askeri sefer gerçekleştirilmişse de Mısır bundan sonra Ön Asya'daki etkisini yitirmiştir. Buna bağlı olarak çıkarlarını da kaybetmiştir. Uzun süre şiddetli savaşlar Mısır'ın kaynaklarını da önemli ölçüde tüketmiş, merkezi idarenin mali gücü zayıflamıştır. Bu olumsuzluklara bundan sonra yaşanacak olan kuraklıklar da eklendiğinde ekonomi iyice kötüleşmiştir. Punt'a yapılan seferlerle eskiden olduğu gibi

³⁹³ Turgut Yiğit, *a.g.e.*, s. 142-143.

burayla yapılan ticaretin canlandırılmaya çalışılması gibi girişimler yeterli olmayacaktır³⁹⁴.

Kral III. Ramses'in ölümünden hemen önce sarayda ona yönelik bir komplo kurulduğu görülür. Kralın eşlerinden biri, Teye, kendi oğlunu tahta geçirmek üzere üst düzey görevlilerin de içinde yer aldığı, bir suikast planlamıştır. Bu olayın kralın ölümüyle alakalı olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. III. Ramses'in ölmeden önce oğlu IV. Ramse'i veliaht olarak seçtiği bilinmektedir. Tahta geçen oğlu Kral IV. Ramses babasına komployu düzenleyenleri yargıladığı belgelere yansımıştır³⁹⁵.

Kral IV. Ramses'le birlikte Mısır'da ekonomik ve siyasi sıkıntılar giderek çoğalır. Bu dönemde XI. Ramses'e kadar bütün krallar sırasıyla yönetime geçmiştir. En son Kral XI. Ramses döneminde Mısır'ın fiilen parçalandığı bilinmektedir. Amon rahiplerinin giderek artan etkinlikleri sonucu merkezi idareye karşı bazı isyanlar çıkmıştır. Kral, Amon rahibini görevden alabilmek için Nübya valisini görevlendirmiştir. Teb'e gelerek kral adına yönetime el koyan Nübya valisi bu defa Pi-Ramses'te bulunan krala rağmen başına buyruk davranmaya başlamıştır. Bu durumu kontrol altına alması için Teb'e gönderilen komutanda keyfi davranışlar sergileyince Mısır'da merkezi otorite iyice zayıflamıştır. Mısır'da merkezi otoriteyi sağlaması için kuzeyden gelen komutan ölünce Yukarı Mısır'ın kontörlü komutan Herihor'un eline geçmiştir. Yukarı Mısır'ı ele geçiren komutan daha sonra merkezi idareye karşı Teb şehrinde kendi yönetimini oluşturmuştur. Aşağı Mısır'da ise Tanis şehrinde Smendes adındaki Aşağı Mısır'ın valisi merkezi idareye karşı kendi yönetimini oluşturmuştur. Böylece Mısır fiilen üçe ayrılmıştır. Kral XI. Ramses'in ölümünden sonra Aşağı Mısır'ı elinde bulunduran Smendes, Yukarı Mısır'a dek olan toprakların idaresini eline almıştır. Kral XI. Ramses'in ölümüyle Yirminci Hanedanlık ve Yeni Krallık Dönemi sona ermiştir³⁹⁶.

³⁹⁴ Turgut Yiğit, *a.g.e.*, s. 144.

³⁹⁵ Turgut Yiğit, *a.g.e.*, s. 144.

³⁹⁶ Turgut Yiğit, *a.g.e.*, s. 145-146.

SONUÇ

Tarih; bir milletin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatının geçmişini ortaya koyan bir bilim dalıdır. Bu geçmişin ortaya konulması, geleceğin şekillenmesinde de rol oynamaktadır. Nitekim *Eski Mısır'da Siyasi Hayat* (I. ve XX. Hanedanlar Arası Dönemler) adlı çalışmamızla, Mısır uygarlığının siyasi tarihine ve kültürel yapısına ait unsurlar incelenerek, tarih bilimine katkıda bulunulmaya çalışıldı. En eski uygarlıklardan biri olan Mısır'ın devlet teşkilatı, siyasi ilişkileri ve Hanedanlar Arası Dönem'de yönetime geçen krallar ve dönemleri ele alınarak bu dönemlerin siyasi yapısı ortaya konulmaya çalışıldı.

Gizemli Medeniyet olarak da isimlendirilen Eski Mısır siyasi, sosyal, ekonomik ve bunlarla paralel ilerleyen diğer özellikleriyle kültürel açıdan oldukça yüksek bir seviyede idi. Neredeyse tarihin en eski dönemlerine kadar ulaşan bu köklü medeniyet, İlk Hanedandan Yirminci Hanedana (yani MÖ 1069 yıllarına kadar) dek oldukça karakteristik bir yapıya sahiptir. Esasen Mısır medeniyeti bütünüyle kendine has bir yapıya sahiptir. Fakat ilk yirmi hanedan dönemi, bu yapının şekillenmesinde ayrı bir önem taşımaktadır.

Mısır kaynakları, Kral Menes'i ilk kral olarak kabul etmektedirler. Aşağı ve Yukarı Mısır'ı birleştiren ve Mısır hanedanlık zincirini başlatan bu kral ile Mısır uygarlığı gün geçtikçe gelişmektedir. Eski Mısır, krallar tarafından yönetilmekte idi. Ülkede uzun yıllar sürecek hanedanların yönetimi söz konusudur. Dolayısıyla devlet yönetimi, çeşitli kanunların da yürürlükte olduğu monarşik ve teokratik bir yapıya sahipti.

Mısır siyasi tarihi bu teokratik yapı etrafında şekillenerek birçok hanedanın ve kralın hüküm sürdüğü bir dönem yaşamıştır. Mısır'da siyasi otoritenin güçlü olduğu dönemlerde zenginliğin ve refahın hüküm sürdüğü görülmektedir. Bu durum siyasi otoritenin dış politikalarında da kendini göstermektedir. Güçlü krallar önderliğinde Sina Yarımadasına, Nübya'ya, Filistin'e ve Libya'ya çeşitli seferlerin yapıldığı görülmektedir. Merkezi otoritenin zayıfladığı dönemlerde ise iç karışıklıkların ve uzun Ara Dönemlerin yaşandığı görülmüştür. Mısır tarihindeki tüm bu başarıların ve başarısızlıkların merkezinde tamamen siyasi otorite bulunmaktadır.

Dünyanın en eski medeniyetlerinden biri olan Mısır medeniyetinin, sıkı sıkıya coğrafi koşullara ve Nil Vadisi'ne bağlı olması; Mısır'a medeniyetin dışarıdan gelmediğinin kanıtıdır. Yani bu köklü medeniyet bizzat vadiye doğup gelişme

göstermektedir. Mısır medeniyeti, sadece kadimliğinden değil aynı zamanda sürekliliğinden dolayı da farklıdır. Mısır uygarlığı, Nil Vadisi'ne özgü bir uygarlıktır. Aslında onu daha güçlü kılan sebep de budur. Köklü bir kültüre ve geleneğe sahip olan bu medeniyet, dönem dönem farklı medeniyetler tarafından istilalara uğradıysa da istilacı güçler, tam bir hâkimiyet sağlayamayıp bu güçlü medeniyet içerisinde asimile olmuşlardır. Mısır'ın bu kesintisiz uygarlığı, özellikle evrensel tarihi anlamamıza da yardımcı olmaktadır. Bu uygarlık, Afrika kıtasındaki eski yaşamları aydınlatmakla kalmayıp aynı zamanda eski insanların yaşamlarını etkilemiş olan manevi unsurları görebilmemize veya teknik bazı yenilikleri incelememize ve tarihlendirmemize de yardım etmektedir. Madenlerin keşfinden, tarımın, hayvancılığın, inşa tekniklerinin, dokumanın, sulamanın geliştirilmesine; altının kullanımından ve çok tanrılı dinden Hristiyanlığın başlangıcına kadar her gelişimi etkilemiş olan büyük küçük her bir olayın izlerini Mısır'da görmek mümkündür.

Mısır, hâsıl olan ihtiyaçlar neticesinde keşfettikleriyle bilime büyük katkı sağlamıştır. Mısırlılar Nil'in taşma zamanlarını hesaplamak amacıyla geliştirdikleri hesaplamalarla gök cisimlerini incelemiş, geometri ve matematik bilgilerini geliştirmişlerdir. Öyle ki, güneş yılı takvimini oluşturmaları ilimde ne kadar ileri gitmiş olduklarının göstergesidir. İnsanlığın en büyük icatlarından biri sayılan takvimi kullanan Mısırlılar, günümüz zaman kavramına da (miladi takvime) öncülük etmişlerdir.

Elde ettikleri bilgiler ışığında yola çıkarak yaptıkları piramitler, heykeller ve tapınaklar ile sanattaki hünelerini de ortaya koymuşlardır. Mısır sanatında mimarinin apayrı bir yerinin olması, inşa ettikleri eserlerin birer şaheser niteliğinde olması etkilidir. Bu eserlerin sırları hala tam anlamıyla çözülememiştir. Mısır mimarisinde dini hayatın etkileri de göze çarpmaktadır. Ölümünden sonraki hayatın varlığına inandıklarından anıt mezarlar da inşa etmişlerdir. Mumyalama işleminin de etkisiyle insan vücudunu yakından tanıyan ve inceleyen Mısırlıların zamanla birçok hastalığın tedavisini yaptıkları da görülmektedir. Diş dolgusu yapmaları bunun en bariz ve en iyi örneğidir.

Mısır uygarlığı, yüksek bir medeniyete sahipti. Zira yazının kullanılması buna verilecek en güzel örneklerdendir. Kendilerine has resimli bir yazı olan hiyeroglif yazısını oluşturarak edebiyat alanında da gelişme göstermektedirler. Özellikle dini içerikli yazılarda ilahiler, hükümdarlara ait sözler ve övgülerin kayıtlı olduğu görülmektedir. Bu yazılar Mısır kültürünü yansıtan en önemli göstergelerdendir.

Mısır halkında, çok tanrılı bir din anlayışı mevcuttu. Olağanüstü güçlere sahip olan Tanrı-kralların insanlarla benzerlikleri de bulunmaktaydı. Firavunların yönetimde etkili olmasıyla, bunlar ilahlaştırıldı ve tapınılır hale geldi.

Mısır uygarlığının sahip olduğu birçok güzellik onların doğaya hâkim olmaya çalışmalarıyla şekillenmiştir. Günlük yaşamda karşılaştıkları sorunlara çareler arayarak pek çok alanda üretken olmuşlardır. Bu üretkenlikleri de zamanla kendilerini ileri bir seviyeye taşımış ve kendi kültürlerini oluşturmuştur. Dolayısıyla Mısır için siyasi sosyal ve ekonomik hayatı ilgilendiren pek çok uygulamanın beşiği olduğunu söylemek mümkündür.

HANEDANLAR TABLOSU³⁹⁷

Bu listede Mısır krallarından öne çıkan bazı kral isimlerine yer verilmiştir. Burada yer alan tarihler kesin olmayıp tahmine dayalı yıllardır. Bunun sebebi ise Mısır tarihinin güncel bilgilerle sürekli değişme göstermesi, farklı görüşlerin ve tahminlerinde var olmasıdır. Kronoloji, William J. Murnane'nin (1983) çalışmasına göre hazırlanmıştır. Kral listelerinde eksik olan isimler Turgut Yiğit'in *Eski Mısır Tarihi* adlı eserinden alınmıştır.

Hanedanlar Öncesi Dönem (MÖ 4650-3150)

Tinitler Dönemi (Erken Krallık Dönemi): 1.-2. Hanedanlar (MÖ 3150-2686)

1. Hanedan (MÖ 3150-2890)

Akrep (Scorpion)

Menes (Narmer)

Aha

Djer

Djet

Den

Anedjib

Semerket

Kaa

2. Hanedan (MÖ 2890-2686)

Hetepsekhemwy (Hetepsehemvi)

Reneb

Nineter

Peribsen

Khasekhemwy (Hasehemvi)

Eski Krallık: 3.-6. Hanedanlar (MÖ 2686-2181)

3. Hanedan (MÖ 2686-2613)

Nebka

Coser (Djoser)

Sekhemkhet

Haba (Khaba)

³⁹⁷ Douglas J. Brewer, Emily Teeter, *a.g.e.*, s. XIII-XVI, Corinna Rossi, *Architecture And Mathematics In Ancient Egypt*, New York, 2007, s. XXI., Erik Hornung, *a.g.e.*, s. 185.

Sanakht

Huni

4. Hanedan (MÖ 2613-2498)

Snefru

Khufu (Kufu, Keops)

Djedefre (Cedefre)

Kefren (Khafre)

Mikerinos (Menkaure)

Şepseskaf (Shepseskaf)

5. Hanedan (MÖ 2498-2345)

Userkaf

Sahure

Neferirkare-Kakai

Şepseskare

Raneferef

Niuserre

Menkauhor

Isesi

Unas (Unis)

6. Hanedan (MÖ 2345-2181)

Teti

Userkare

I. Pepi

Merenre

II. Pepi

II. Merenre

Nitokris (Nitocris) (?)

Birinci Ara Dönem: 7.-11. Hanedanlar (MÖ 2181-2040)

7.-10. Hanedanlar (MÖ 2181-2160)

11. Hanedan (MÖ 2133-2160)

II. Wahankh Antef

I.-III. Mentuhotep

I. İnyotef

II. İnyotef

Orta Krallık: 12. Hanedan ve 13. Hanedan (MÖ 2040-1782)

12. Hanedan (MÖ 2060-1991)

- I. Amenemhet (I. Amunemhet)
- I. Sesostris (I. Senusret, I. Senwosert)
- II. Amenemhet (II. Amunemhet)
- II. Sesostris (II. Senwosert, II. Senusret)
- III. Sesostris (III. Senwosert, III. Senusret)
- III. Amenemhet
- IV. Amenemhet
- Kraliçe Sobeknefru (Sobeknofru)

13. Hanedan (MÖ 1782-1650)

Khendjer

İkinci Ara Dönem: 14.-17. Hanedanlar (MÖ 1782-1570)

13. Hanedan (MÖ 1650)

III. Sobekhotep

15. -16. Hanedanlar (MÖ 1663-1555)

Hiksos Kralları

Salitis

Hian

Apepi

Hamudi

17. Hanedan (MÖ 1663-1570)

II. Sekhenenre Tao

Kamose

Yeni Krallık: 18.-20. Hanedanlar (MÖ 1570-1069)

18. Hanedan (MÖ 1570-1293)

Ahmose

I. Amenofis (I. Amonhotep)

I. Tuthmosis (I. Thutmose)

II. Tuthmosis (II. Thutmose)

III. Tuthmosis (III. Thutmose)

Haçepsut (Hatshepsut)

III. Tuthmosis (tekrar)

II. Amenofis (II. Amonhotep)

IV. Tuthmosis (IV. Thutmose)

III. Amenofis (III. Amonhotep)

IV. Amenofis /Akhenaten (IV. Amonhotep)

Smenkhkare

Tutankhamun (Tutankhamon)

Ay

Horemheb

19. Hanedan (MÖ 1293-1185)

I. Ramses

I. Seti

II. Ramses

Merneptah

Amenmesse

II. Seti

Siptah

Tavosret (Tausret)

20. Hanedan (MÖ 1185-1069)

Sethnakht

III. Ramses

IV. Ramses-XI. Ramses

Herihor

Üçüncü Ara Dönem: 21.-25. Hanedanlar (MÖ 1069-656)

21. Hanedan (MÖ 1069-945)

Smendes

I. Psusennes

I. Pinedjem (Teb)

Amenemope

22. Hanedan (MÖ 945-712)

I. Shoshenq

I. Osorkon

23.-24. Hanedanlar (MÖ 818-712)

“Libya” Kralları

25. Hanedan: Kuş Dönemi (MÖ 772-656)

Piankhy (Piye)

Shabaka

Taharqa

Geç Dönem: 26.-31. Hanedanlar (MÖ 656-332)

26. Hanedan: Saite Dönemi (MÖ 656-525)

I. Psamtek

Necho

II. Psamtek

Apries

Amasis

III. Psamtek

27. Hanedan (MÖ 525-404)

(Birinci Pers Egemenliği)

Cambyses

I. Darius

Xerxes

28. Hanedan (MÖ 404-399)

29. Hanedan (MÖ 399-380)

30. Hanedan (MÖ 380-362)

I. Nectanebo

II. Nectanebo

31. Hanedan (MÖ 342-332)

(İkinci Pers Egemenliği)

Makedonya Dönemi (MÖ 332-304)

Büyük İskender

Ptolemy Dönemi (MÖ 304-30)

I. Ptolemy – XII. Ptolemy

VII. Kleopatra

Roma Dönemi (MÖ 30-MS 323)

Agustus Caesar

Bizanslılar Dönemi (MS 323-642)

Arap İşgali (MS 642)

BİBLİYOGRAFYA

- ADAMS, Matthew Douglas; *Community And Society In Egypt In The First Intermedia Te Period: An Archaeological Investigation Of The Abydos Settlement Site*, Proquest Information And Learning Company, 2005.
- ALLEN, George Hoyt; *Relics of Ancient Egypt*, The Lotus Magazine, Vol. 7, No. 5, Feb., 1916, s. 213-214.
- ANDELKOVİC, Branislav, “*Political Organization Of Egypt In The Predynastic Period*”, *Before The Pryamids the Originsof Egyptian Civilization*, (Edit. Emily Teeter), America, 2011, s. 25-32.
- Archaeology*, Vol. 3, No. 2, June, 1950, s. 101-106.
- ARNOLD, Dorothea; *An Egyptian Bestiary*, The Metropolitan Museum Of Art, 1995.
- AVCI, Cesim; “Mısır (Bizans Dönemi)”, *İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, c. 29, Ankara, 2004, s. 557-559.
- BAHAR, Hasan; *Eski Çağ Uygarlıkları*, 6. Baskı, Konya, 2016.
- BARBARIN, Georges; *Büyük Piramit'in Sırrı Ya da Adem Devrinin Sonu*, (Çev.: İbrahim Baştürk), İstanbul, 1966.
- BARD, Kathryn A.; “*The Emergence of the Egyptian state (c. 3200-2686)*” *The Oxford History Of Ancient Egypt*, (Edit. Ian Shaw), New York, 2003, s. 57-82.
- BARD, Kathryn A.; *An Introduction To The Archaeology Of Ancient Egypt*, Uk, 2007.
- BELL, Edward; *The Architecture Of Ancient Egypt A Historical Outline*, London, 1915.
- BREASTED, James Henry; “*The Foundation And Expansion Of The Egyptian Empire*” *The Cambridge Ancient History*, (Edit. J. B. Bury, S. A. Cook, F. E. Adcock), Vol. II, London, 1931, s. 40-64.
- BREASTED, James Henry; *A History Of The Ancient Egyptians*, (Edit. Charles F. Kent, Frank K. Sanderss), Charles Scribner's Sons, Vol. 5, New York, 1911.
- BREASTED, James Henry; *Egypt Through The Stereoscope*, New York, 1905.
- BREWER, Douglas J. - Emily Teeter; *Mısır ve Mısırlılar*, (Çev.: Nihal Uzan), 2. Baskı, Ankara, 2017.
- BRIER, Bob; *The History of Ancient Egypt*, 1999.
- BRYAN, Betsy M.; “*The Dynasty Before the Amarna Period (1550-1352 B.C.)*” *The Oxford History Of Ancient Egypt*, (Edit. Ian Shaw) New York, 2003, s. 207-264.
- BUDGE, E. A. Wallis; *The Gods Of The Egyptians*, Vol. II, London, 1904.

- BUDGE, E. A. Wallis; *Egypt In The Neolithic And Archaic Periods*, Oxford University, 1902.
- BUNSON, Margaret R.; *Encyclopedia of Ancient Egypt*, America, 1991.
- CALLENDER, Gae; “*The Middle Kingdom Renaissance (c. 2055-1650 B.C.)*” *The Oxford History Of Ancient Egypt*, (Edit. Ian Shaw) New York, 2003, s. 137-171.
- CASSON, Lionel; *Great Ages Of Man Ancient Egypt, The Pharaoh And His People*, Time –Life International (Nederland), 1965-1969.
- CHAMPDOR, Albert; *Mısır’ın Ölüler Kitabı*, (Çev.: Suat Tahsuğ), İstanbul, 1984.
- CHRISTENSEN, Wendy; *Empire Of Ancient Egypt*, New York, 2009.
- Chronologies Vol. 23, No. 2, Oct., 1991, s. 201-208.
- DAVID, A.R.; *The Pyramid Builders Of Ancient Egypt A Modern Investigation Of Pharaoh’s Workforce*, London And New York, 1996.
- DAVID, Rosalie; *Handbook To Life In Ancient Egypt*, New York, 2003.
- DESPLANCQUES, Sophie; *Antik Mısır*, (Çev.: İsmail Yerguz), 2. Baskı, Ankara, 2016.
- DUNLOP, Deirdre M.; *A dam Appraisal in Ancient Egypt, Project Appraisal*, Volume 2, Number 3, England, September 1987, s. 197-198.
- EVANS, Elaine Altman; *American Explorers in the Land of the Pharaohs*, 1996.
- EZZAMEL, Mahmoud; *Accounting And Redistribution: The Palace And Mortuary Cult In The Middle kingdom, Ancient Egypt*, The Accounting Historians Journal, Vol. 29, No. 1, June 2002, s. 61-103.
- FAIRMAN, H. W.; *Ancient Egypt and Africa*, African Studies Association of the United Kingdom, Vol. 64, Proceedings of the 1964, s. 69-75.
- FURLONG, David; *Piramitler Gerçeği*, İzdüşüm Yayıncılık, 2007.
- GARSTANG, John; *Tombs Of The Third Egyptian Dynasty*, Whitehall Gardens, 1904.
- GIBBONS, William; *All About History Book Of Ancient Egypt*, Australia, 2000, s.23-29.
- GOLDSCHMİDT, Arthur; *A Brief History Of Egypt*, New York, 2008.
- GOTSOVA, Velichka; *Political And Economic Relations Between Egypt And Hyksos At The End Of The 17th Dynasty*, The Journal of Egyptological Studies (JES) / JES 3, 2010, s. 90-91.
- GÜNDÜZ, Altay; *Mezopotamya ve Eski Mısır “Bilim, Teknoloji, Toplumsal Yapı ve Kültür”*, Büke Kitapları, İstanbul, 2000.
- HARMAN, Ömer F.; “Firavun”, *İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, c. 13, Ankara, 1996, s. 118-121.

- HART, George, *Mısır Mitleri*, (Çev.: Mehmet Sait Türk), Ankara, 2017.
- HASSAN, Fekri A.; *The Predynastic of Egypt*, Journal of World Prehistory, Vol. 2, No. 2, June 1988, s. 135-185.
- HAYES, William C.; *Most Ancient Egypt*, (Edit. Keith C Seele), Chicago, 1965.
- HILLIARD, Kristina And Kate Wurtzel; *Power And Gender In Ancient Egypt: The Case Of Hatshepsut*, Art Education, Vol. 62, No. 3, May 2009, s. 25-31.
- HORNUNG, Erik; *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, (Çev.: Zehra Aksu Yılmaz), İstanbul, 2004.
- Intermediate Period*, Cambridge University Press, Vol. I, Boston, 1962.
- İNAN, Afet; *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, TTK Basımevi, Ankara, 1956.
- İPLİKÇİOĞLU, Bülent; *Eski Çağ Tarihinin Anahtarları*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1990.
- JANSSEN, Jac. J.; *Prolegomena to the Study of Egypt's Economic History during the New Kingdom*, Studien zur Altägyptischen Kultur, Bd. 3, 1975, s. 127-185.
- KEMP, Barry and Albert Zink; *Life in Ancient Egypt Akhentanen, the Amarna Period, and Tutankhamun*, RCCPerspectives, No. 3, Sickness, Hunger, War, and Religion: Multidisciplinary Perspectives, 2012, s. 9-24.
- KINAL, Füzûzan; *Amarna Çağında Mısırın Önasya Münasebetleri*, Ankara, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü, c. 2, s. 1, Ankara, 1943, s. 99-106.
- KITCHEN, K. A.; *The Chronology of Ancient Egypt*, World Archaeology,
- LEHNER, Mark; *"Villages and the Old Kingdom"*, *Egyptian Archaeology*, (Edit. Willeke Wendrich), Wiley-Blackwell, 2010, s. 85-101.
- LIVRAGA, Giorgio A.; *Teb*, (Çev.: İnci Kut), Yeni Yüksektepe Kültür Derneği, s. 15.
- MALEK, Jaromír; *"The Old Kingdom (C. 2686-2160 B.C.)"* *The Oxford History Of Ancient Egypt*, (Edit. Shaw, Ian), Oxford University Press, 2003, s. 83-107.
- MANNING, J. G.; *The Last Pharaohs Egypt Under The Ptolemies, 305–30 Bc*, Princeton And Oxford, 2010.
- MANSEL, Arif Müfid; *Mısır ve Ege Tarihi Notları*, İstanbul, 1938.
- MANUELIAN, Peter Der; *"Excavating The Old Kingdom The Giza Necropolis And Other Mastaba Fields"*, *Egyptian Art In The Age Of The Pyramids*, (Edit. Harry N. Abrams), New York, 1999, s. 139-154.
- MASPERO, G.; *New Light On Ancient Egypt*, (Trans. Elizabeth Lee), New York, 1909.
- MEMİŞ, Ekrem; *Eski Çağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Kitabevi, Bursa, 2015.

- MIEROOP, Marc Van De; *A History Of Ancient Egypt*, United Kingdom, 2011.
- MIEROOP, Marc Van De; *Eski Mısır Tarihi*, (Çev.: Ali Oğuz Bozkurt), İstanbul, 2019.
- MOLONEY, N., *Petrie Museum of Egyptian Archaeology*, Characters and Collections, 2015.
- NARÇIN, Ali; *Eski Mısır Nil'in Ezoterik Ülkesi*, İstanbul, 2017.
- NASH, W. L.; *The Tombs Of Ancient Egypt*, Privately Printed, 1909.
- No. 2, Apr., 1964, s. 81.
- OKON, Etim E.; *Religionand Politics İn Ancient Egypt*, Department of Religious and Cultural Studies, University of Calabar, Calabar, Nigeria American journal Of Social And Management Sciences, Issn Print: 2156-1540, Issn Online: 2151-1559, 2012, 3(3), s. 93-98.
- ÖZÇELİK, Nazmi; *İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı*, 2. Baskı, Ankara, 2004.
- ÖZER, Yusuf Ziya; *Mısır Tarihi*, Ankara, 1939.
- ÖZGER, Yunus; *Mısır'ın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısına Dair II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Layiha*, History Studies, Ortadoğu Özel Sayısı / Middle East Special Issue, 2010, s. 302.
- ÖZKAN, Süleyman; *Ülkemizde Bulunmuş Eski Mısır Eserlerine Göre Anadolu-Mısır İlişkileri*, tarih incelemeleri dergisi, c. XXII, s. 1, Temmuz 2007.
- PETRIE, W. M. Flinders; *A History Of Egypt From- The XIX Th To The XXX Th Dynasties*, London, 1905.
- PETRIE, W. M. Flinders; *History of Egypt*, Vol. I, New York, 1902.
- PHILLIPS, J. Peter; *Ancient Egypt, The History People and culture of the Nile Valley, Pharaohs and Animals*, Volume 15 No.4, February/ March 2015, s. 7.
- RANSOM, C.L.; *The Development Of Ancient Egyptian Thought*, The American Journal Of Theology, Vol. 17, No. 2, Apr., 1913, s. 260 - 262.
- REİD, Andrew, "Ancient Egypt and the Source of the Nile", *Ancient Egypt in Africa* (Edit. O'connor, D. and Andrew R.), Institute of Archaeology, 2003, s. 55-76.
- ROSALIE, F., Charles F. Baker III, *Ancient Egyptians People of the Pyramids*, New York, 2001.
- ROSSI, Corinna; *Architecture And Mathematics In Ancient Egypt*, New York, 2007.
- SAYCE, Archibald Henry; *History of Egypt, Chaldea, Syria, Babylonia and Assyria*, The Grolier Society, Vol. 2, London.
- SAYCE, Archibald Henry; *History of Egypt, Chaldea, Syria, Babylonia and Assyria*, The Grolier Society, Vol. 1, London.

- SAYCE, Archibald Henry; *The Ancient Empires Of The East*, New York, 1907.
- SAYILI, Aydın; *Mısırlılarda Ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi Ve Tıp*, Ankara, 1991.
- Scientific American*, Egypt the Mysterious Beckoned the Tourist 3500 Years Ago, Vol. 136, No. 1 (January 1927), pp. 38-39.
- SESLENİR, Suzan; *Mitoloji Ve Tarih Dizisi Ramses*, İstanbul, 2011.
- SHAFIK, Ahmed; *Medicine in Ancient Egypt*, Journal of Investigative Surgery, 1998, 11:5, s. 291-293.
- SİPAHIOĞLU, M., "Manetho, with an English Translation", *Milel ve Nihal*, 15 (2), 2018, s. 190-200.
- SİVAS, Hakan, "Eski Mısır Tarihi", *Eski Mezopotamya ve Mısır Tarihi*, (Yay. Haz. Kemalettin Köroğlu) Eskişehir, 2013, s. 106-149.
- SMITH, William Stevenson; "The Old Kingdom In Egypt And The Beginning Of The First Intermediate Period", *Early History Of The Middle East*, (Edit. I. E. S. Edwards, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond), The Cambridge Ancient History, Vol. I, Part 2, 2006, s. 145-200.
- SMITH, William Stevenson; *The Old Kingdom In Egypt and The Beginning Of The First Intermediate Period*, (Edit. I. E. S. Edwards, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond), The Cambridge Ancient History, Vol. I, Part 2, 2006, s. 145-200.
- SPALINGER, Anthony J.; *War In Ancient Egypt*, Blackwell Publishing, 2005.
- SPALINGER, Anthony; "The Organisation Of The Pharaonic Army (Old to New Kingdom)", *Ancient Egypt Administration*, (Edit. Juan Carlos Moreno Garcia), Boston, 2013, s. 393-478.
- STANLEY, Lane-Poole, "The Land of Egypt", *Egypt*, (Edit. Esther Singleton), New York, 1911, s. 1-17.
- STRUDWICK, Nigel; *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*, London, 1985.
- The William Hood Dunwoody Fund.; *Ancient Egypt Model boat, 11th- 12th Dynasty, Middle Kingdom (about 2133-1786 BCE), Painted wood 27 x 37½ x 6 inches*.
- THOMPSON, Dorothy Burr; *Parks And Gardens Of The Ancient Empires*, London, 1949.
- TIRARD, H. M.; *The Soldiers of Ancient Egypt*, The Journal of Egyptian Archaeology, Vol. 2, No. 4, Oct., 1915, s. 229-233.
- TOBIN, Vincent Arie; *Mytho-Theology in Ancient Egypt*, Journal of the American Research Center in Egypt, Vol. 25, 1988, s. 169-183.
- VERCOUTTER, Jean; *Eski Mısır*, (Çev.: Emine Çaykara), 4. Baskı, İstanbul, 2010.
- WENDEL, F.C.H.; *History Of Egypt*, New York, 1890.
- WIEDEMANN, A.; *Popular Literature In Ancient Egypt*, (Trans. J. Hutchison), No. V, London, 1902.

- WILKINSON, Toby; *Eski Mısır, MÖ 3000'den Kleopatra'ya Bir Uygarlığın Tarihi*, (Çev.: Ümit Hüsrev Yolsal), İstanbul, 2013.
- WILSON, Robert; *Rays Of Light From Bible Lands: Embracing Historical Sketches Of The Five Great Empires Of Antiquity, Egypt, Nineveh, Babylon, Tyre And Persia, Whose Remarkable Career And Complete Overthrow Attest To The Truths Of Sacred Story*, Canada, 1896.
- YAVİ, Ersal-Necla Yazıcıoğlu Yavi; *Tarih Öncesi Çağlardan Günümüze Mısır Modern Dünyanın Kaynağı*, İzmir, 2001.
- YILDIRIM, Recep; *Eski Çağ Tarih ve Uygarlıkları*, İzmir, 2011.
- YİĞİT Turgut; *Eski Mısır Tarihi*, Ankara, 2019.

İnternet Kaynakları

- <http://blogs.hisarschool.k12.tr/misraozel/2013/12/19/eski-misir-cografi-konumu/>, 31.01.2019, erişildi.
- <https://mil.hesaplama.net/>, 31.07.2018, erişildi.
- <https://www.arkeolojikhaber.com/haber-abydos-8174/>, 13.08.2018, erişildi.
- http://www.turkcewiki.org/wiki/Antik_M%C4%B1s%C4%B1r#Sosyal_durum, 13.08.2018, erişildi.

EKLER

Ek-1. Orijinallik Raporu

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Emrullah ÇİÇEK
Öğrenci Numarası	141211202
Enstitü Anabilim Dalı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Programı	Doktora
Danışmanının Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Yüksel Arslantaş
Tez Başlığı (Türkçe)	1.-20. Sülaleler Döneminde Mısırın Siyasi Tarihi

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 152 sayfalık kısmına ilişkin, 04/11/2019 tarihinde Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 15 'tir.

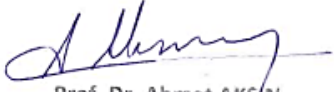
Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aştığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ
 Danışmanın Adı-Soyadı
 (İmzası)

Prof. Dr. Ahmet AKŞIN
 Anabilim Dalı Başkanı
 (İmzası)

Lisansüstü tezler, savunma öncesinde **intihal program raporu** ile birlikte enstitüye teslim edilir.

Intihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

Ek-2. Fotoğraflar

Foto 1: Ölen Firavunların Mumyalama Aşaması İçin Hazırlanmış Özel Tuz Odaları.

Kaynak: Chicago’da The Field Museum’da Tarafımdan Çekilmiştir.

Foto 2: Firavunların İç Organlarının Boşaltıldığı Özel Odalar.

Kaynak: Chicago'da The Field Museum'da Tarafımdan Çekilmiştir.

Foto 3: Firavunların İç Organları Boşaltıldıktan Sonraki Mumyalanma Aşaması.

Kaynak: Chicago'da The Field Museum'da Tarafımdan Çekilmiştir.

Foto 4: Firavunların Mumyalandıktan Sonra Konulduğu Kızaklı Cenaze Aracının Minyatürü.

Kaynak: Chicago'da TheField Museum'da Tarafımdan Çekilmiştir.

Foto 5: Eski Mısır Dönemi'ne Ait Firavunların Konulduğu Mezar Odaların Tasviri.

Kaynak: Chicago'da TheField Museum'da Tarafımdan Çekilmiştir.

Foto 6: Tahta Bir Sanduka İçerisinde Mumyalanmış Firavun ve Eşi.

Kaynak: Chicago'da The Field Museum'da Tarafımdan ekilmiřtir.

Foto 7: Mumyalama Odalarında Mumyılanmış Bir Firavun.

Kaynak: Chicago’da The Field Museum’da Tarafımdan Çekilmiştir.

Foto 8: Kök Boyalar İle İ lenmi  Tahta Tabut.

Kaynak: Amerika'da The Oriental Institute Museum of the University of Chicago'da Tarafımdan  ekilmi tir.

Foto 9: Ölen Firavunların Konulduğu Üzerinde Hiyeroglif Yazıların Bulunduğu Tahta Sanduka.

Kaynak: Chicago’da The Field Museum’da Tarafımdan Çekilmiştir.

Foto 10: Eski Mısır’da Ölü Gömme Tekniği (Gerçek Bir Mezar).

Kaynak: Amerika’da The Oriental Institute Museum of the University of Chicago’da Tarafımdan Çekilmiştir.

Foto 11: Eski Mısır'da Bir Gemi Tasviri.

Kaynak: Chicago'da The Field Museum'da Tarafımdan Çekilmiştir.

Foto 12: Eski Mısır Dönemi'ne Ait Tahta Sandık, Sandalet ve Çarıklar.

Kaynak: Amerika'da The Oriental Institute Museum of the University of Chicago'da Tarafımdan Çekilmiştir.

Foto 13: Bir Taş Levha Üzerine Firavun Eşinin Şahin Başlı Tanrıya Tapınması Resmedilmiş.

Kaynak: Chicago'da The Field Museum'da Tarafımdan Çekilmiştir.

Foto 14: Eski Mısır Dönemi'ne Ait Bir Taş Levha Üzerine Resmedilmiş Firavun Resmi ve Hiyeroglif Yazı Sitali.

Kaynak: Amerika'da The Oriental Institute Museum of the University of Chicago'da Tarafımdan Çekilmiştir.

Foto 15: On Sekizinci Hanedan Dönemi'nde Tahta Geçen Çocuk Kral Tutankhamun'a Ait Heykel.

Kaynak: Amerika'da The Oriental Institute Museum of the University of Chicago'da Tarafımdan Çekilmiştir.

Foto 16: Eski Mısır Dönemi'nde Besiciliği Temsil Eden Bir Minyatür Resim.

Kaynak: Dorothea Arnold, *An Egyptian Bestiary*, The Metropolitan Museum Of Art, 1995, s. 50.

ÖZ GEÇMİŞ

1988 yılında Elazığ'ın Kovancılar ilçesine bağlı Yukarıkanatlı köyünde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Elazığ'da tamamladı. 2006 yılında başladığı Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü lisans eğitimini 2010 yılında tamamladı. 2011 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Çağ Tarihi alanında yüksek lisans eğitimine, 2014 yılında ise aynı üniversitede Eski Çağ Tarihi alanında doktora eğitimine başladı. Bu esnada dil eğitimi için gittiği Amerika'da uzun bir süre kaldı.

